

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

Obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury

Diplomová práce

Autor: Bc. Jaroslav Sogel
Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Učitelství pro střední školy – český jazyk a literatura
Učitelství pro střední školy – základy společenských věd
Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

Trutnov
2021

Zadání diplomové práce

Autor: Jaroslav Sogel

Studium: P18P0684

Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura, Učitelství pro střední školy - základy společenských věd

Název diplomové práce: **Obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury**

Název diplomové práce AJ: The Outlook of the post-war borderlands in selected proses of the Czech literature

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Na vybraných dílech českých autorů zmapuji proměny vztahu Čechů a Němců v poválečném pohraničí.

HOLÝ, Jiří a Gertraude ZAND. Transfer v kontextu české literatury: Transfer im Kontext der tschechischen Literatur : vyhnání, odsun. Vyd. 1. Brno: Host, 2004, 198 s. ISBN 80-7294-127-5. s
JANOUŠEK, Pavel a Petr ČORNEJ. Dějiny české literatury 1945-1989. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008, 4 sv. ISBN 978-80-200-1527-3.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

Oponent: Mgr. Michal Čuřín, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 14.12.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Trutnově dne 24. března 2021

Poděkování

Děkuji prof. PhDr. Vladimíru Křivánkovi, CSc. za odborné vedení práce a za cenné rady a připomínky, které mi při jejím psaní poskytl. Dále děkuji svým rodičům a manželce za projevenou důvěru a podporu při studiu. Poděkování patří rovněž mému bratru Davidu Sogelovi za cenné rady při práci s historickými prameny.

Anotace

SOGEL, Jaroslav. *Obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury* Hradec Králové : Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. 173 s. Diplomová práce.

Diplomová práce představuje obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury. Jedná se konkrétně o román Václava Řezáče *Nástup*, novelu Jaroslava Durycha *Boží duha*, novely Vladimíra Körnera *Adelheid* a *Zánik samoty Berhof*, román Jiřího Stránského *Zdivočelá země*, román Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* a román Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*. Práce představuje základní použité pojmosloví, nastiňuje historický vývoj vztahu Čechů a Němců, shrnuje dosavadní vývoj české literární tvorby zobrazující poválečné pohraničí, seznamuje s životem a tvorbou vybraných autorů, charakterizuje základní znaky zkoumaných próz a konečně srovnává obraz poválečného pohraničí v představených dílech. Cílem práce je komplexně zmapovat zkoumané téma ve vybraných prózách s přihlédnutím k tomu, jak se liší jeho zobrazení ve fikčním světě od reálného zpracování tématu v odborné historické literatuře.

Klíčová slova: poválečné pohraničí, vysídlení německého obyvatelstva, osidlování pohraničí, česko-německé vztahy.

Annotation

Sogel, Jaroslav. *The Outlook of the post-war borderlands in selected proses of the Czech literature*. Hradec Králové : Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021. 173 pp. Diploma Thesis.

The Diploma Thesis introduces the outlook of the post-war borderlands in the selected novels of the Czech literature. It includes namely a novel *Nástup* by Václav Řezáč, a novella *Boží duha* by Jaroslav Durych, a novells *Adelheid* and *Zánik samoty Berhof* by Vladimír Körner, a novel *Zdivočelá země* by Jiří Stránský, a novel *Peníze od Hitlera* by Radka Denemarková and a novel *Vyhnání Greta Schnirch* by Kateřina Tučková. The Thesis introduces the basic terms, it outlines the development of the Czechs and Germans' relationship, it sums up the actual evolution of the Czech literary production portraying the post-war borderlands, it introduces the life and work of selected writers, it characterizes the elementary signs of researched novels and eventually, it compares the image of the post-war borderlands in the introduced pieces of work. The aim of the Thesis is to comprehensively chart the surveyed topic in the selected novels with regard to a different display of the fictional world and the real elaborating of the topic in the expert historical literature.

Key words: post-war borderlands, displacement of the German, inhabitants, settlement of borderlands, Czech-German relationship.

Obsah

Úvod.....	10
1 Pojmosloví.....	13
1.1 Otázka prostoru a pojmy „pohraničí“ a „Sudety“	13
1.2 Problém pojmů <i>vyhnání, transfer, divoký a organizovaný odsun, vysídlení</i> a jeho případných alternativ v němčině.....	15
2 Historický vývoj česko-německých vztahů	18
2.1 Česko-německé vztahy v „dlouhém“ 19. století	18
2.2 Česko-německé vztahy za první republiky	19
2.3 Od mnichovské dohody k osvobození Československa.....	21
2.4 Osvobození, odsun, stabilizace poměrů osídlením pohraničí	24
3 Obraz poválečného pohraničí v české próze.....	31
3.1 Reflexe prožitku druhé světové války bezprostředně po jejím skončení....	31
3.2 Obraz poválečného pohraničí v literatuře let 1945–1989	33
3.3 Obraz poválečného pohraničí v literatuře po roce 1989	41
4 Václav Řezáč a jeho <i>Nástup</i>	50
4.1 Václav Řezáč.....	50
4.2 Tvorba Václava Řezáče.....	51
4.3 Román <i>Nástup</i>	53
4.3.1 Základní charakteristika románu	53
4.3.2 Dějová linie příběhu.....	55
4.3.3 Hlavní postava románu: Jiří Bagár	57
5 Jaroslav Durych a jeho <i>Boží duha</i>	59
5.1 Jaroslav Durych.....	59
5.2 Tvorba Jaroslava Durycha.....	60
5.3 Novela <i>Boží duha</i>	64
5.3.1 Základní charakteristika novely.....	64

5.3.2	Dějová linie příběhu.....	65
5.3.3	Hlavní postavy novely: muž a dívka.....	67
6	Vladimír Körner a jeho prózy <i>Adelheid</i> a <i>Zánik samoty Berhof</i>	69
6.1	Vladimír Körner	69
6.2	Tvorba Vladimíra Körnera	70
6.3	Novela <i>Adelheid</i>	73
6.3.1	Základní charakteristika novely.....	73
6.3.2	Dějová linie příběhu.....	74
6.3.3	Hlavní postavy novely: Viktor a Adelheid	76
6.4	Novela <i>Zánik samoty Berhof</i>	77
6.4.1	Základní charakteristika novely.....	77
6.4.2	Dějová linie příběhu.....	79
6.4.3	Hlavní postava novely: Ulrika	81
7	Jiří Stránský a jeho <i>Zdivočelá země</i>	83
7.1	Jiří Stránský.....	83
7.2	Tvorba Jiřího Stránského	87
7.3	Román <i>Zdivočelá země</i>	91
7.3.1	Základní charakteristika románu	91
7.3.2	Dějová linie příběhu.....	94
7.3.3	Hlavní postava románu: Antonín Maděra.....	97
8	Radka Denemarková a její <i>Peníze od Hitlera</i>	99
8.1	Radka Denemarková	99
8.2	Tvorba Rady Denemarkové	100
8.3	Román <i>Peníze od Hitlera</i>	103
8.3.1	Základní charakteristika románu	103
8.3.2	Dějová linie příběhu.....	105
8.3.3	Hlavní postava románu: Gita Lausmannová.....	108

9	Kateřina Tučková a její <i>Vyhnání Gerty Schnirch</i>	111
9.1	Kateřina Tučková	111
9.2	Tvorba Kateřiny Tučkové	112
9.3	Román <i>Vyhnání Gerty Schnirch</i>	116
9.3.1	Základní charakteristika románu	116
9.3.2	Dějová linie příběhu.....	118
9.3.3	Hlavní postava románu: Gerta Schnirchová	122
10	Komparace obrazu poválečného pohraničí ve vybraných prózách	124
10.1	Vztah Čechů a Němců	125
10.2	Časoprostor	131
10.3	Válečné dozvuky	135
10.3.1	Česko-německé místní názvy a příjmení	135
10.3.2	Poválečné akty násilí ze strany Němců.....	137
10.3.3	Poválečné akty násilí ze strany Čechů	140
10.3.4	Pracovní a sběrné tábory	145
10.3.5	UNRRA	147
10.3.6	Rozkrádání majetku	149
10.3.7	Revoluční gardy	153
10.3.8	Osídlující rodiny	155
10.3.9	Krajina po válce a návrat k normálnímu životu.....	157
	Závěr	160
	Resumé.....	163
	Seznam použitých zkratk	164
	Seznam použité literatury	165
	Primární zdroje	165
	Sekundární zdroje	165

Úvod

Dějinné události, které probíhaly v českém pohraničí po skončení druhé světové války, jsou dodnes vnímány rozporuplně. Zmíněnými událostmi se myslí především procesy probíhající na území při hranicích státu, jež bylo ještě na začátku minulého století obýváno nejen občany české národnosti, ale rovněž z velké míry občany národnosti německé. Toto území se v důsledku uzavření tzv. mnichovské dohody stalo za druhé světové války součástí nacistického Německa.

Když tento konflikt v květnu roku 1945 utichl, takřka okamžitě byl zahájen proces známý jako vysídlování německého obyvatelstva, s nímž bylo spjato znovuosídlení opuštěného pohraničí Čechy. Během zmíněného odsunu docházelo na straně Čechů i Němců k různě násilným aktům vůči druhému etniku. Dodnes lze v důsledku takových aktů vnímat otázku česko-německých vztahů za problematickou a historicky neuzavřenou.

Neméně komplikací přinesl rovněž druhý zmiňovaný proces, totiž opětovné osídlování českého pohraničí. Politickým záměrem bylo co nejdříve obnovit fungování pohraničního zemědělství a průmyslu, čímž se měla přivést k životu válekou zdevastovaná ekonomika. Mnoho příchozích kolonizátorů však od tohoto úkolu ustupovalo a s povděkem využilo možnosti se obohatit na majetku, který v pohraničí zanechali vysídlení Němci. Otázka, nakolik byly politické i civilní zásahy do fungování pohraničí v exponované poválečné době morálně ospravedlnitelné, zůstává dodnes předmětem diskuzí.

S ohledem na uvedená fakta není divu, že se dění v poválečném pohraničí stalo zajímavým námětem pro českou literaturu. Pokusy o beletrizaci zmíněného námětu vycházejí jak z přímého svědectví spisovatelů na místě dění, tak z historických pramenů zachycujících průběh daných dějinných událostí. Je však třeba si uvědomit, že se interpretace poválečných procesů v pohraničí i reflexe česko-německé otázky, která je s tím pevně spjata, měnila s ohledem na dobu, kdy a především za jakého politického režimu literární díla s touto tematikou vycházela. Pokud srovnáme umělecké pohledy na zmíněné historické procesy i jejich beletristickou reflexi napříč dobou, která od konce války uplynula, zjistíme, že se autorské výpovědi do značné

míry liší. Při porovnání toho, v čem se dané prozaické interpretace zmíněných historických momentů různí a v čem se naopak shodují, získáme zajímavý pohled na pestrobarevný obraz poválečného pohraničí v české literatuře.

Cílem mé práce je na vybraných prózách české literatury srovnat to, jak je v nich zobrazeno poválečné pohraničí a rovněž zmapovat, jak se v prózách s touto tematikou proměňují vztahy mezi Čechy a Němci. Aby má práce poskytla co nejkomplexnější pohled na tuto problematiku, rozhodl jsem se vybrat celkem sedm próz, které vznikly v různé době a pod vlivem odlišných společensko-historických okolností. Věřím, že je v nich proto poválečné pohraničí zachyceno dostatečně rozdílnou perspektivou, kterou bude zajímavé srovnávat.

Pro komparaci obrazu poválečného pohraničí napříč prózou uplynulých osmdesát let jsem si vybral román *Nástup* Václava Řezáče, novelu *Boží duha* Jaroslava Durycha, novely *Adelheid* a *Zánik samoty Berhof* Vladimíra Körnera, román *Zdivočelá země* Jiřího Stránského, román *Peníze od Hitlera* Radky Denemarkové a román *Vyhánění Gerty Schnirch* Kateřiny Tučkové.

Před samotným srovnáním bych nejprve rád krátce definoval pojmosloví, které budu ve své diplomové práci užívat. Jedná se o výrazy zásadně se vztahující ke zkoumanému tématu. Dále se budu věnovat nastínění historického vývoje česko-německých vztahů, a to od devatenáctého století po první polovinu století dvacátého, zvláště zřetel budu věnovat vývoji česko-německých vztahů za druhé světové války.

V další části své práce hodlám podrobněji nastínit, jak je obraz poválečného pohraničí zachycen v české próze. Pokusím se zjistit, jak se toto téma v jednotlivých desetiletích po skončení války proměňovalo. Rád bych dosáhl co nejkomplexnějšího výčtu české literatury tematizující poválečné pohraničí, ve kterém mají své místo rovněž mnou zkoumané prózy.

V dalších kapitolách své diplomové práce blíže představím již zmíněné spisovatele. Na základě životopisných informací o jednotlivých autorech a výčtu jejich literární produkce je mým úmyslem dojít k poznání toho, jaké místo zaujímá v tvorbě každého ze spisovatelů uvedené dílo. Rád bych v tomto ohledu přihlédl k tématům a motivům, které se v tvorbě jednotlivých autorů pravidelně objevují, protože bych tak mohl objevit klíč ke správné interpretaci jejich próz. Součástí zmíněných kapitol bude

rovněž základní charakteristika daného díla, nástin dějové linie příběhu a představení ústřední postavy (nebo ústřední dvojice postav); vše uvedené v této části se pokusím vztáhnout primárně k tomu, jak se týká obrazu poválečného pohraničí ve vybrané próze.

V poslední kapitole své práce budu srovnávat obraz poválečného pohraničí ve všech již představených prózách. Vystihnout se pokusím primárně otázku vztahu mezi Čechy a Němci, jak je v jednotlivých dílech prezentována s ohledem na zvolenou vypravěčskou perspektivu. Rád bych srovnal rovněž časoprostor děl, do kterých spisovatelé děje svých próz zasadili. Největší část mého srovnání se bude věnovat tomu, nakolik jsou v jednotlivých prózách zachyceny dějinné fenomény spjaté s reálným děním v poválečném pohraničí.

Diplomová práce má zachytit obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury. S ohledem na různou dobu vzniku těchto próz, odlišný pohled na dějinné události i rozličně prezentovanou otázku česko-německých vztahů věřím, že se mi podaří zmapovat zkoumané jevy v co nejkomplexnějším obraze s přihlédnutím k tomu, jak se liší jejich zobrazení ve fikčním světě od reálného zpracování těchto jevů v odborné historické literatuře. Jsem přesvědčen, že by tato práce mohla sloužit k hlubšímu porozumění toho, jakým způsobem je naše nedávná minulost v české literatuře interpretována.

1 Pojmosloví

1.1 Otázka prostoru a pojmy „pohraničí“ a „Sudety“

Na úvod práce je nutné definovat prostor reálného světa, ve kterém se mají děje zkoumaných próz odehrávat. Důležité je v tomto ohledu ujasnění, jak vůbec z hlediska nastiňovaných česko-německých vztahů chápeme německé obyvatelstvo. Vžitým omylem je domněnka, že Němci, lépe řečeno českoslovenští občané německé národnosti, žili pouze v oblastech při hranicích. Již od doby Přemysla Otakara II., který do českých zemí v rámci vnější kolonizace ve 13. století pozval německy mluvící pracovníky, jich většina obývala pohraničí. Část z nich, především specialisté v oblastech hutních, osídlili i oblasti ve vnitrozemí, kde byly založeny do budoucna výjimečné jazykové a kulturní izoglosy. Jako příklad může být uvedeno německé obyvatelstvo Prahy, Brna, Jihlavy či dříve Kutné Hory.¹ Právě tuto početnou menšinu žijící v obklopení českého jazyka lze jen těžko spojovat s německy mluvícím obyvatelstvem pohraničí. Při popisech československých občanů německé národnosti se opomíjí historická jedinečnost této vyšší střední měšťanské třídy, do které lze zařadit i známé osobnosti, jako byli například Franz Kafka či Franz Werfel. Pokud budeme akcentovat obyvatelstvo žijící v oblastech při hranicích, podobně jako většina autorů zabývajících se vědecky či beletristicky německy mluvícím obyvatelstvem a jejich osudy, nutně se setkáme především s označením *pohraničí* a *Sudety*.

Pojem *Sudety* je poprvé doložitelný až v 19. století, konkrétně první zmínka pochází z roku 1866.² Tento pojem spjatý s historickými, politickými nebo etnografickými specifiky Němců žijících na území českých zemí se stává klíčovým označením této národnostní skupiny. Dochází tak k jejich pozitivní i negativní identifikaci s tímto označením, kdy především v politické oblasti nabylo významu německy hovořících obyvatel Čech, Moravy a Slezska. Místy bylo používáno i pro označení obyvatel

¹ Více k tomuto tématu: TROST, P. *Německo-česká dvojjazyčnost*. In: TROST, Pavel a Jaromír POVEJŠIL, MACEK, E. ed. *Studie o jazycích a literatuře*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha : Torst, 1995. ISBN 80-85639-50-5. s. 134–142.

² Parafrázováno z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5. s. 303.

v sídelních enklávách ve vnitrozemí.³ V českém prostředí je užití tohoto pojmu spíše chápáno pejorativně, a to i v současnosti. Důvodem je sebeidentifikace německy mluvících občanů s tímto pojmem, kterou rozvinula především Sudetoněmecká strana, jež si toto kolektivizující označení dala přímo do svého názvu: *Sudetendeutsche Partei* (zkr. SdP).⁴ Tato tendence přetrvávala i po druhé světové válce. Animosita se projevuje i v pohledu veřejnosti na Sudetoněmecké krajanské sdružení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, tedy na *Sudetendeutsche Landmannschaft*. Jako příklad může být uvedena relativně nedávná účast bývalého ministra kultury Daniela Hermanna na sjezdu tohoto sdružení.⁵ Markantnější problém užití tohoto pojmu není spatřován v jeho historických konotacích, nýbrž v jeho územní nejednoznačnosti. Má tento termín označovat pohraniční část, která byla odtržena od Československé republiky po Mnichovské dohodě, tuto zmíněnou oblast navíc i s jazykovými ostrovy či pouze označovat území, kde bylo více než 90 % německého obyvatelstva? I s ohledem na publikace vydané v nedávné době⁶ se přiklánějme k užití tohoto pojmu pouze s ohledem na užití v primárních materiálech, a to především v přeneseném smyslu. I s ohledem na dostupné sekundární zdroje⁷ se v případě potřeby bude užívat pojem Sudety se zohledněním jak kulturních, tak i historických, národních a dalších specifik.

Obdobně se bude dle citovaných zdrojů pracovat převážně s pojmem *pohraničí*, starší synonymum *příhraničí* užito v práci nebude. Slovo *pohraničí* v kontextu této práce chápeme jako hodnotově a kulturně neutrální označení oblasti, kde do konce 2. světové války žilo většinově německy mluvící obyvatelstvo. Nebudeme tak pod

³ Parafrázováno z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5. s. 303.

⁴ Parafrázováno z: KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-146-8. s. 47.

⁵ Viz například zpráva zde: [online] <https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/sjezd-sudetsti-nemci-herman.A160515_112525_zahranicni_ert>. [Cit. 3. 3. 2021].

⁶ Jmenovat lze například publikaci *Sousedé*, která pojednává o česko-rakouských dějinách. Ačkoli v úvodu proklamuje, že se jedná o dílo primárně určené pedagogům na základních školách i gymnáziích, lze se i vědecky o tuto knihu opřít i vzhledem k opravdu nebývalému počtu 21 autorů a autorek, kteří se na jejím vzniku podíleli. ŠMIDRKAL, Václav, Ota KONRÁD, Hildegard SCHMOLLER a Niklas PERZI, ed. *Sousedé: česko-rakouské dějiny*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, 406 str. Publikace Stálé konference českých a rakouských historiků ke společnému kulturnímu dědictví. ISBN 978-80-88304-19-7.

⁷ Kromě již zmíněné parafrázované publikace ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*, konkrétně str. 303–305; lze problematičnost tohoto pojmu porovnat s prací Matěje Spurného: SPURNÝ, M. *Sudety: Vývoj a současný život jednoho pojmu*, In: SPURNÝ, Matěj, ed. *Proměny sudetské krajiny*. Vyd. 1. Praha : Antikomplex, 2006. 238 s. ISBN 80-86125-75-0., konkrétně na stranách 10–13.

tímto pojmem chápat žádnou dříve definovanou část, jako například území odtržené po mnichovské dohodě. Právě přejímání území daného mnichovskou dohodou by bylo chybné pro jeho lokální nedodržení jazykových zásad.⁸ I přes problém konkrétnějšího zeměpisného vymezení pojmu *pohraničí* nebyla ani v odborné literatuře nalezena lepší alternativa.⁹ Pokud se pak v práci bude mluvit o německém obyvatelstvu měst Brna, Jihlavy, Prahy aj., kde německá menšina, vytvořila specifické milieu, tak tyto specifické oblasti budou uváděny pod souhrnným označením *jazykové ostrovy*.

1.2 Problém pojmů *vyhnání, transfer, divoký a organizovaný odsun, vysídlení* a jeho případných alternativ v němčině

Skupinová dobrovolná i nucená migrace, která se stala ústřední historickou událostí let 1945–1948, prošla z pohledu užitého pojmosloví dlouhým vývojem. V dochovaných archivních pramenech se nejčastěji pro označení těchto pohybů obyvatelstva užívá pojmu *transfer*, což je pojem převzatý z anglického jazyka.¹⁰ České synonymum *odsun* se užívá v menší míře shodně jako pojem *transfer*, častěji pak v současnosti spolu s přídavnými jmény *divoký* a *organizovaný*.¹¹ Označení *divoký odsun* je spjat především s událostmi roku 1945, tedy s živelnou reakcí československého obyvatelstva na německy mluvící populaci žijící na území obnoveného Československa. Vyznačuje se vysokou mírou páchaného násilí, všeobecným strachem na německé straně a pocitem nutnosti odplaty na straně české.

⁸ Jako doklad mohu uvést publikaci: JUŘENA, J. *Soumrak nad českým Podkrkonoším: německá okupace Novopacka a Jilemnicka v roce 1938*. Vyd. 1. Dvůr Králové nad Labem: Ve Fortprint vydala Jednota Československé obce legionářské v Mladé Boleslavi, 2013. 227 s., [2] složené l. obr. příl. ISBN 978-80-86011-55-4., konkrétně šestá kapitola *Okupace Novopacka a Jilemnicka* na stranách 105–149.

⁹ Určitou formou alternativy historického „mainstreamu“ je pojem *vnitřní pohraničí* sociologa Quido Kastnera. Tento pojem jsem se ale rozhodl neužívat i pro jeho přílišnou složitost a faktické neuchycení v dalších historických či sociologických dílech. Více k pojmu v: KASTNER, Quido a Karel BOR. *Osidlování českého pohraničí od května 1945: (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka)*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 1999. 334 str. ISBN 80-85950-59-6.

¹⁰ Parafrázováno z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5. s. 298.

¹¹ Parafrázováno z: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2. s. 169.

Pro pozdější dobu, tedy období, kdy byly dány Postupimskou konferencí konanou na konci léta roku 1945 jasné podmínky průběhu skupinové migrace německy mluvícího obyvatelstva, se užívá sousloví *organizovaný odsun*. Ten se dle historiků uskutečnil především mezi podzimem 1945 až koncem roku 1946, nicméně zahrnovány bývají ještě dodatečné odsuny německy mluvícího obyvatelstva v roce 1947.¹²

Německá historiografie pro celé období let 1945–1947 užívá pojmu *Vertreibung*¹³, tedy česky vyhnání. Právě označení *vyhnání*, které užíli někteří i beletrističtí autoři (například Kateřina Tučková ve své knize *Vyhnání Gerty Schnirch*), je v českém prostředí konotováno spíše negativně, a to vůči Čechům, kteří jsou skrze toto označení skupinové migrace bráni za pachatele a viníky. Označení těchto procesů za *vyhnání* se v historiografii začalo objevovat až v 90. letech, kdy docházelo k revizi problematiky vysídlení německy mluvícího obyvatelstva po konci druhé světové války.¹⁴ Podstatnějším problémem užití pojmu *odsun* než jeho časté neutrální užívání marxistickou historiografií, je otázka relevance slovních spojení *organizovaný odsun* a *divoký odsun*. Citovaný Tomáš Staněk, český historik zabývající se reflexí odsunu německého obyvatelstva od 90. let, napsal společně se švýcarským historikem Adrianem von Arburgem, který dlouhá léta působil v České republice, slavnou studii *Organizované divoké odsuny?*¹⁵ V této studii podobně jako v následujících pracích kritizuje nereflektování skutečnosti, že mnohé tzv. *divoké odsuny* proběhly pod kuratelou místní samosprávy či přímo ministerstev za účelem uvolnění bytů za stavu nouze, jako tomu bylo v Brně, nebo za účelem obsazení důležitých průmyslových odvětví, jako tomu bylo např. v Podkrkonoší.

¹² Blíže v: STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2. Konkrétně kapitola III. *Organizovaný odsun a postavení německého obyvatelstva v letech 1946-1947* na str. 169–273.

¹³ Jako příklad může být uvedena slavná kolektivní monografie zabývající se skupinovou migrací německého obyvatelstva: BRANDES, Detlef, ed., SUNDHAUSSEN, Holm, ed. a TROEBST, Stefan, ed. *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Wien : Böhlau, 2010. 801 s. ISBN 978-3-205-78407-4.

¹⁴ Dokladem je například úplná absence užití pojmu *vyhnání* v odborné literatuře před rokem 1989. Více např. v: KMONÍČEK, Josef. *NÁVRAT DOMŮ Proměny pohraničí severovýchodních Čech v letech 1945-1948*. Vyd. 1. Hradec Králové: Kruh, 1982. ISBN neuvedeno. Autoři publikující před Sametovou revolucí se zaměřovali obecně na popis těchto procesů, nikoli na jeho revizi či hodnocení, tudíž jim stačilo užívat pramenně podložené označení *transfer* či *odsun*.

¹⁵ STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050.

S ohledem na kulturně-společensky vžitý pojem *odsun* bude tento výraz používán i v této práci. Je zřejmé, že se nejedná o pojem nejvhodnější, ale objevuje se takto opakovaně i ve vybraných prózách, k čemuž bylo přihlédnuto. Jako ekvivalentní bude místy užíván podle Tomáš Staňka a Adriana von Arburg¹⁶ pojem *vysídlení*, případně *mucené vysídlení* pro vymezení událostí jara a léta roku 1945. Oproti označením jako *vystěhování* či *deportace* pojem *vysídlení* obsahuje nutnost zbavit se pomocí masivní organizované migrace těchto německých obyvatel, na druhou stranu však nemá vnitřně spjatý hodnotící apel. Negativní konotace naopak zůstávají dodnes přítomny při použití pojmu *vyhnání*.

¹⁶ Převzato z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5., s. 299.

2 Historický vývoj česko-německých vztahů

2.1 Česko-německé vztahy v „dlouhém“ 19. století

V průběhu 19. století docházelo na pozadí průmyslové revoluce k postupné změně chápání národa a národnosti. Tradiční model *zemského patriotismu* (*Landespatritismus*), který je spojen s půdou a vládnoucím panovnickým rodem, postupně upadal v důsledku upřednostňování jazykově-kulturního dělení. Sám zájem o dějiny, natolik typický pro první fázi národního obrození, podnítil zájem o jazyk a s tím o nejstarší literaturu, ať už českou či německou. Není tedy náhodou, že v době 1. třetiny 19. století enormně rostl zájem o nejstarší, původně ústně tradovanou literaturu – pohádky, pověsti, mýty. Bratři Grimmové na německé straně nebo později Karel Jaromír Erben a Božena Němcová na straně české jsou typičtí zástupci své doby – hladoví po poznání literárních kořenů svého národního jazyka, který tak chtěli obohatit a ukázat jeho historický význam.¹⁷

Sám zájem o kulturu a jazyk ale nevedl k rostoucímu politickému antagonismu mezi Čechy a Němci. Důležitým předělem se stal rok 1848 a otázka Frankfurtského sněmu. Zástupci českých zemí, kteří měli český jazyk jako svůj mateřský, odmítli v čele s Františkem Palackým stát se součástí plánovaného Velkého Německa podle Velkoněmeckého konceptu. Oproti tomu mnozí jazykově němečtí zástupci Českých zemí se aktivně podíleli na Frankfurtském sněmu až do jeho rozpuštění v roce 1849.¹⁸ Od této chvíle přestávalo být dosud zemsky orientované obyvatelstvo, postupně i konzervativnější šlechta, tolerantní vůči opačnému jazyku. Docházelo tak stále častěji ke sporům, které vedly ke konci vzájemné dřívější tolerance. Tento pomyslný souboj neměl desítky let vítěze, ačkoli úspěchy byly patrné na obou stranách. Za český úspěch lze považovat národní obrození, kdy se postupně užívání českého jazyka dostalo do všech společenských pater. S tím přicházelo i nebývalé kulturnímu vzednutí, které je symbolizované například stavbou Národního divadla. I přesto měla

¹⁷ Z novějších prací, které zabývají problematikou národnostních konfliktů na území českých zemí, jmenujme například dílo vzniklé pod vedením historika Hlavačky: HLAVAČKA, M. *Proměny kolektivní identity: Národ, jazyk a veřejnost*. In: HLAVAČKA, M. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. II. doplněné a rozšířené vydání. Praha : Historický ústav, 2016. Práce Historického ústavu AV ČR. ISBN 978-80-7286-281-8. Zde konkrétně kapitola V.

¹⁸ Blíže v: KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2177-7., konkrétně části *Literární spor a Politický konflikt*, str. 75–93.

ale čeština v mnoha ohledech stále podřadnou roli, a po brzkém zrušení Badeniho jazykových nařízení v listopadu 1897 se její pozice do konce první světové války nezměnila. K úplnému rozdělení obou národností žijících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku pak došlo v průběhu první světové války, kdy se umocňovala stále vratší česká loajalita vůči Rakousku-Uhersku a vládnoucímu domu Habsburků. Oproti tomu čeští Němci stále věřili v pokračování monarchie. V závěru dochází k množícím se dezercím, vytvoření československých legií a díky národnostní politice W. Wilsona k ustanovení samostatného Československa.¹⁹

2.2 Česko-německé vztahy za první republiky

Vznik Československé republiky znamenal na jedné straně pro česky mluvící občany velké vítězství letitých snah o nezávislost, na druhé straně pro německy mluvící obyvatele Československé republiky přinesl velkou deziluzi. Z národa, který byl do té doby dominantní, se stal druhořadý, fakticky až třetířadý národ, pokud odhlédneme od ideje čechoslovakismu. Reakce českých Němců, kteří byli stále častěji označováni jako sudetští Němci, byla velmi razantní. Političtí odpůrci nového státu vytvořili čtyři separátní provincie *Deutschböhmen*, *Sudetenland*, *Böhmerwaldgau* a *Deutschsüdmähren*, které usilovaly o připojení k Rakousku. Odpor sudetských Němců však byl velmi krátký, spíše symbolický, již v průběhu roku 1918 obsadili tyto rebelující oblasti vracející se českoslovenští legionáři společně s dobrovolníky z řad Sokolů.²⁰ Uklidňování situace v těchto oblastech však trvalo mnohem déle, zvrat nastal až při celkovém zlepšení československé ekonomiky v tzv. zlatých letech.²¹

Politická situace sudetských Němců však byla v průběhu 20. a 30. let převážně velmi neutěšená. I vzhledem k jejich silné neloajalitě v počátečních letech Československa nebyli političtí zástupci českých Němců přizváni k tvorbě nové ústavy, která byla vydána v roce 1920. Ačkoli se stali Němci výjimečně i součástí

¹⁹ Více k této problematice In: ŠMIDRKAL, Václav, Ota KONRÁD, Hildegard SCHMOLLER a Niklas PERZI, ed. *Sousedé: česko-rakouské dějiny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, [2019]. Publikace Stálé konference českých a rakouských historiků ke společnému kulturnímu dědictví. ISBN 978-80-88304-19-7. Zejména kapitola *Rozpad a zánik*.

²⁰ Parafrazováno z: KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-146-8. s. 47–49.

²¹ Blíže k této tématice: LACINA, V. *Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. ISBN 80-7286-000-3.

vlády, přesto jejich požadavky na autonomii a rovné příležitosti vyznívaly do prázdna. Nezřídka bylo proto Československo kritizováno i na půdě Společnosti národů pro upírání menšinových práv Němců majoritním českým, respektive československým etnikem, čímž neměla být dodržována Wilsonova doktrína. Poukazováno bylo na četnost Němců v celém Československu. Sudetští Němci se cítili být ukřivděni, mnohdy právem, kvůli postupu československé vlády v některých otázkách, například v pozemkové reformě.²² Svou kritiku směřovali na upřednostňování Čechů v přidělování šlechtické půdy, a to i v pohraničních oblastech, které byly tradičně německé. V postupu státních orgánů spatřovali jasnou snahu o počesťování příhraničí, které by vedlo dle platných dohod mimo jiné k vytvoření místních menšinových českojazyčných škol. Podobně kritizováni byli i česky mluvící pracovníci, kteří obsadili důležité a především penzionované posty. Jednalo se jak o železničáře, tak o četníky či poštovní úředníky.²³ Dle sčítání lidí v roce 1921 tvořili českoslovenští státní příslušníci německé národnosti přibližně jednu třetinu z celkového počtu obyvatel Československa.²⁴ Podle sčítání bylo v mladé republice evidováno 13 613 000 obyvatel. K německé národnosti se přihlásilo 3 123 000 občanů oproti tomu 6 842 000 Čechů a 1 977 000 Slováků.²⁵

Relativně konsolidovaný vzájemný česko-německý vztah úplně rozvrátila třicátá léta. Lehký průmysl, který byl v pohraničí naprosto dominantní, byl velmi zasažen v důsledku velké hospodářské krize. Sudetští Němci si místy oprávněně stěžovali na nedostatečnou podporu vlády a nemožnost dále podnikat v pohraničí. Tyto problémy navíc umocňoval pocit toho, že za hranicemi se jejich vzdálení příbuzní mají od nástupu Adolfa Hitlera lépe a jejich národně-socialistický stát začíná prosperovat. Chudnutí obyvatel v pohraničí bylo v kontrastu s relativní stabilitou národnostně

²² Blíže k této tematice: *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu* In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6. s. 275–338.

²³ Více se o této problematice lze dočíst v rozsáhlém díle editorů Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů. O této problematice konkrétně v kapitolách *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu a Nacionální identita a lojalita ke státu*. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6., str. 275–338 a str. 413–426.

²⁴ Citováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 16.

²⁵ Citováno z: SEMOTANOVÁ, Eva a kol. *ČESKO Ottův historický atlas*. Vyd. 1. Praha : Ottovo nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-7360-577-5. s. 312.

českých podniků ve vnitrozemí a důležitou rozbuškou dalších česko-německých vztahů. Československé německé politické strany vyjma německých socialistů opouštěly svou loajální politiku vůči Československu. Začínalo tak převládat rozhodnutí „překonat škodlivou roztržičnost politických stran a vytvořit jednotné a mohutné hnutí“²⁶. 1. 10. 1933 došlo k založení Sudetoněmecké strany (zkráceně SdP), kterou vedl Konrád Henlein. Ta v roce 1935 vyhrála na počet hlasů volby do poslanecké sněmovny. Její růst byl enormní, během přelomu let 1935 až 1936 došlo k více jak čtyřnásobnému nárůstu jejich členů.

Byla to právě SdP, která stupňovala své požadavky vůči Československu, vše za pomoci sousedního Německa. Tímto postupem byly oslabovány jak německé demokratické strany, tak i samotné Československo, které v téže době čelilo i tlaku ze strany Slováků. Celá situace se vyhroutil v dubnu 1938, kdy byl přijat tzv. karlovarský program sjezdem SdP. Následně byly symbolicky přesunuty vojenské jednotky Německé říše k československým hranicím v předvečer květnových voleb, československý stát proto 20. 5. 1938 mobilizoval. V návaznosti na tuto hrozbu reagovaly zahraniční státy, především Velká Británie a Francie. Po neúspěšné (z českého pohledu) Runcimanově misi přišel neutuchající tlak SdP, která stále hlasitěji volala po samostatnosti a připojení k Třetí říši. Celá situace nakonec skončila radikálním řešením v podobě mnichovské konference. Stalo se tak navzdory odporu Československa, mobilizaci armády, rozpuštění SdP a neustálému vnitropolitickému i mezinárodnímu vyjednávání. Předsedové vlády čtyř velkých mocností se dne 29. 9. 1938 bez československého zastoupení dohodli o postoupení pohraničních území Československa Německu.²⁷ Sepsán tak byl dokument, který, stejně jako samotný průběh druhé světové války, rozhodl o dalších osudech Němců žijících na našem území.

2.3 Od mnichovské dohody k osvobození Československa

Samotná mnichovská dohoda způsobila celospolečenskou krizi. Československo bylo okleštěno, z původního rozsahu ztratilo 30 % území, 33 % obyvatelstva, přišlo

²⁶ Citováno z: KURAL Václav a Zdeněk RADVANOVSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 25.

²⁷ Parafrazováno z: tamtéž, str. 38–39.

o tradiční obranné pásmo hor vyzbrojené bunkry.²⁸ Ztráta pohraničí také znamenala konec pro mnohé železniční spoje, podniky na obou stranách neměly přirozené odbytiště. Ze zabraného území uteklo do zbylého Československa celkem 171 404 osob.²⁹ Mnozí sudetští Němci záhy zjistili, že prosadit se v konkurenci s obrovským trhem Třetí říše je mnohem náročnější, než obsadit významnou pozici v Československu. Očekávání se nenaplnila, bývalé obyvatelstvo Československa nadále chudlo, navíc se v rámci obrovské Říše stalo marginálním obyvatelstvem, které mluvilo se značnými regionálními dialekty oproti Hitlerem pěstované Hochdeutsch.³⁰

Obyvatelé českých zemí se tímto aktem stali v Československu naprosto dominantním etnikem, přesto i v tzv. druhé republice zůstala německá menšina, která sváděla s Čechy mnohé národnostní boje. Rozhodně ne všichni, kteří zůstali v Československu, byli nepřátelé druhé republiky. Mezi odpůrce Adolfa Hitlera lze počítat například německé sociální demokraty vedené Wenzelem Jakschem nebo mnohé emigranty z Německé říše, jako byli bratři Mannové, Bertold Brecht či Peter Weiss. Především Wenzel Jaksch se pak během celé války stal hlasem sudetských Němců, které zastupoval při politických jednáních v exilu s Edvardem Benešem.³¹

Politici představitelé se i přes neutěšenou situaci a abdikaci Edvarda Beneše snažili udržet stát životaschopný. Navzdory jejich snahám ale druhá Československá republika neměla dlouhou životnost. Bývalý ústavní právník Emil Hácha, který byl legitimně zvolen prezidentem po Edvardu Benešovi, podlehl 14. března 1939 nátlaku Adolfa Hitlera a ve čtyři hodiny ráno po srdeční příhodě formálně souhlasil se vznikem protektorátu Čechy a Morava. Stalo se tak mimo jiné pod pohrůzkou vybombardování Prahy a autonomie slovenské části Československa, kde byl vytvořen Slovenský štát pod vedením Jozefa Tisa. Po okupaci 15. 3. 1939 byl 16. 3. 1939 vyhlášen protektorát Čechy a Morava.

²⁸ Parafrázováno z: KURAL Václav a Zdeněk RADVANOVSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 70.

²⁹ Parafrázováno z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5. s. 43.

³⁰ Blíže k tématu: *Státní hospodářský nacionalismus*. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6. str. 563–575

³¹ Parafrázováno z: SLÁDEK, M. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Vyd. 1. Praha : Pragma, 2002. ISBN 80-7205-901-7. s. 141.

Území postoupené Německu mnichovskou dohodou mělo úplně jiný status než obsazené české země. Ze Sudet vznikla Říšská župa Sudety, která přímo spadala k Třetí říši. Její občané, kteří se přihlásili k říšské národnosti, měli stejná práva a také povinnosti jako ostatní občané Říše. Nejen, že pro židovské obyvatelstvo začaly platit rasově orientované norimberské zákony a později v Sudetech proběhla tzv. křišťálová noc, ale všichni říšští občané museli v případě povolání narukovat do armády. Po začátku druhé světové války v září 1939 začal postupně počet obyvatel bývalých Sudet ubývat. Celkově podle „říšskoněmeckého sčítání lidu, které proběhlo v květnu 1939, bylo v odtržených oblastech českých zemí (bez Těšínska) zjištěno již jen asi 318 500 Čechů (z toho přibližně 291 000 v Říšské župě Sudety).³² Župa navíc byla kompletně vedena v duchu centralizovaného totalitního státu vedeného nacistickou, tedy národně-socialistickou ideologií.³³ To je značný rozdíl oproti vývoji v protektorátu Čechy a Morava, který zůstal i přes značný nátlak říšských protektorů více uchráněn jak ideologii, tak především vojenským odvodům. Ty byly povinné opět pouze pro občany, kteří se přihlásili k Třetí říši.

Po dlouhou dobu nebylo celé území Československa přímo ohroženo válečnou vřavou. Až na pozdější bombardování strategických cílů, odvádění mužů na frontu a restrukturalizaci průmyslu, který se přeorientoval na válečný průmysl, zůstalo vše blízké předválečnému stavu.

Kromě zavřených českých vysokých škol občané mohli jako největší změnu s výjimkou neustálé přítomnosti mluvené i psané němčiny pociťovat stále komplikovanější zásobování potravinami. To se dotklo opět hlavně bývalého pohraničí Čech, neboť protektorát Čechy a Morava jako země s relativně velkou zemědělskou plochou byl i v době války hospodářsky životaschopný.³⁴

Pokud se zaměříme na osudy českých obyvatel odtrženého pohraničí, tak ti se ocitli v roli národnostní menšiny Třetí říše. Odepřena jim byla nejen politická, ale i národnostní práva, jazyk či možnost různých pozic v úřadech. Celkově tak prošli

³² Parafrázováno z: ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-67-5. s. 43.

³³ Parafrázováno z: KURAL Václav a Zdeněk RADVANOVSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 89.

³⁴ Blíže k tématu: *Reorganizace hospodářské správy*. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6. s. 503–518.

velkou sociální degradací.³⁵ I tak ale na rozdíl od situace v protektorátu nebyli vystaveni teroru, který byl především v Čechách přítomný po atentátu na Reinharda Heydricha. Často zmiňovaný je například požadavek Adolfa Hitlera popraviti jako odvetu za smrt zastupujícího říšského protektora 10 000 Čechů. Nakonec se toto číslo nerealizovalo, přesto po vyhlazení Ležáků a Lidic bylo napočítáno na 1300 usmrcených osob.³⁶ I v bývalém pohraničí je možné mapovat aktivity odbojových skupin, ať už českých či německých, které byly složeny především z německých antifašistů, nebo skupin národnostně smíšených, ve kterých byli aktivní i váleční zajatci, již utekli z pracovních táborů.³⁷ Nenávist vůči Němcům a také neustálý strach z nich oslaboval partyzánské aktivity na území celého bývalého Československa až do roku 1944, kdy síla nacistického režimu slábla.³⁸

2.4 Osvobození, odsun, stabilizace poměrů osídlením pohraničí

Osvobozování Československa začalo již v srpnu roku 1944, kdy bylo vyvoláno tzv. Slovenské národní povstání. To bylo vojensky podpořeno Karpatsko-dukelskou operací, která probíhala na podzim roku 1944. Ačkoli jsou důsledky tohoto poraženého povstání dodnes sporné, nelze opominout jeho důležitou roli v podobě očištění slovenského národa. Prohra v průsmyku znamenala pozastavení bojových misí, osvobozování bývalého území Československa tak začalo znovu až z kraje roku 1945. Prvním velkým osvobozeným městem byly 20. ledna 1945 Košice. K osvobození Bratislavy pak došlo 4. dubna 1945.³⁹

I česká část bývalého státu začala více pociťovat omezenou moc nacistického režimu. Kromě stále častějších bombardování spojeneckým letectvem docházelo

³⁵ Parafrázováno z: KURAL Václav a Zdeněk RADVANSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 172–175.

³⁶ Parafrázováno z: SEIBT, F. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0577-3. s. 326.

³⁷ Tito antifašisté byli nejčastěji lidé smýšlející na základě odlišných ideologií, než byla ta nacistická, např. bývalí političtí představitelé, které německá státní policie nezatkla. Největší procento představovali sociální demokraté a komunisté.

³⁸ Parafrázováno z: MRŇKA, J. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2019. ISBN 978-80-88292-31-9. s. 106.

³⁹ Blíže v odborné stati: Češi a Slováci za II. světové války. In: RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-7429-133-3., konkrétně str. 233–249.

k rostoucí aktivitě partyzánských skupin jak v okrajových oblastech, tak v samotném vnitrozemí. Mnozí si také všimli intenzivnějších pohybů armád jak na východ, tak i zpátky na západ. Na tyto události reagovala německá samospráva rukováním bojeschopných mužů stále starších ročníků narození. Na území českých zemí se tak organizoval nejen dobrovolnický sbor Freikorps Adolf Hitler, ale také partyzánská organizace werwolf, která byla aktivní i po samotném konci 2. světové války, typicky v horských oblastech jako v Podkrkonoší, kde se mohly jednotky účinně skrýt.

O osudu Němců žijících na území Československa rozhodli již politici v průběhu druhé světové války. Edvard Beneš, který zastupoval zájmy zaniklého Československa v zahraničí, dal jasně najevo, že území s německy mluvícím obyvatelstvem musí být buď odtrženo, nebo dojde k odsunu obyvatel, které je po staletí osidlují.⁴⁰ I přes odpor německých sociálních demokratů v čele s Wenzelem Jakschem podpořil druhou variantu Sovětský svaz, který plánoval již v průběhu války odsunout německy mluvící obyvatele z území Polska.⁴¹ Významným se stalo memorandum, které předložila československá exilová vláda v čele s Edvardem Benešem v Moskvě roku 1943. Memorandum, které bylo Stalinem schváleno, zahrnovalo jak požadavek na rozhodnutí o státním občanství sudetských Němců, tak plán o 67% osídlení pohraničí Čechy a Slováky.⁴² Tento vývoj pak jako legitimní odsouhlasil Košický vládní program sepsaný v Košicích, v prvním velkém osvobozeném městě Československa. Politická shoda pak panovala i v otázce zabavení německých podniků, majetku, nemovitostí, což mělo zákonitě urychlit obnovu národního hospodářství. Podobně pak o majetek byly připraveny živly usvědčené z kolaborantství.⁴³ Konfiskováno bylo po válce na 2 400 449 ha půdy od Němců, Maďarů a osob označených za kolaboranty. Z tohoto počtu tvořila zemědělská půda 1 405 070 ha.⁴⁴ Tyto první politické kroky, které byly uváděny do praxe hned po skončení bojů, se těšily velké podpoře všech lidí. Napříč populací panovala jasná shoda, že německý majetek musí být zabaven a Němci

⁴⁰ Parafrázováno z: SLÁDEK, M. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Vyd. 1. Praha : Pragma, 2002. ISBN 80-7205-901-7. s. 141.

⁴¹ Více k této problematice například v článku: KOVAŘÍK, David. Němečtí antifasisté v českých zemích v roce 1945. In: *I oni byli proti: sborník z mezinárodní historické konference*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2007.

⁴² Parafrázováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 24.

⁴³ Parafrázováno z: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2. s. 246.

⁴⁴ Parafrázováno z: tamtéž, s. 246.

mají být potrestáni. Této atmosféře nepřispěly ani vášnivé projevy Edvarda Beneše, jako například ten, který zazněl ve městě Brně a stal se jedním z klíčových momentů, které vedly k pohořelickému pochodu.⁴⁵ Tato scéna hraje významnou roli ve zkoumané próze *Vyhnání Gerty Schnirch*.

Samotný odsun byl ve všech svých fázích provázen obrovskými emocemi. Mnohé jsou z dnešního pohledu pochopitelné a promítají se i do analyzované prózy – motivy lidské nenávisti, snaha o odplatu, konec strachu a útlaku, nutnost přispět k ozdravení státu na české straně, naopak velké obavy z budoucnosti, pocit bezmoci, nejistoty, dobrovolně volené sebevraždy, pocit křivdy můžeme najít nejen v populárně naučných publikacích,⁴⁶ ale i ve zkoumané próze. Podle dostupných zdrojů zvolilo v českých zemích v průběhu roku 1945 sebevraždu 5 558 Němců.⁴⁷

Proces vysídlení Němců započal bezprostředně po osvobození daného okresu a mísily se zde dvě roviny – rovina politická a rovina „živelná“, lidská. Pokud se zaměříme na rovinu politickou, spatříme v ní velkou nejednoznačnost, kdo skutečně nese za období let 1945–1947 politickou zodpovědnost. Sám Tomáš Staněk a Adrian von Arburg dospěli k tomu, že i organizované odsuny v roce 1945 byly řízeny shora, nicméně klíčovou roli hrají i Okresní národní výbory (ONV) a Místní národní výbory (MNV). „Činnost ministerstva národní obrany (MNO) je hodnocena v těsném propojení s aktivitami jednotlivých organizačních součástí československé armády. Jak se ukazuje, sehrávala právě armáda při vysídlování Němců v roce 1945 klíčovou roli.“⁴⁸ Někteří, především regionální odborníci i zájemci z řad veřejnosti, kritizují právě ONV a MNV z úmyslných podněcování nenávisti vůči německému obyvatelstvu a vydávání drakonických rozkazů, které se mnohdy až rozcházely s celostátní politikou.⁴⁹

⁴⁵ Parafrázováno z: STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050. s. 498–500.

⁴⁶ Jmenována může být například publikace historika Padevěta: PADEVĚT, Jiří. *Krvavé léto 1945: poválečné násilí v českých zemích*. Praha: Academia, 2016. Průvodce. ISBN 978-80-200-2600-2.

⁴⁷ Parafrázováno z: STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2., s. 55.

⁴⁸ Citováno z: STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050. s. 468.

⁴⁹ Z rodného Podkrkonoší bych například: BARTOŠ, Martin. *Odsun Němců 1945-1946*. [online]. In: Časopis Krkonoše – Jizerské hory, duben 2005, č. 4, s. 20–21. [Cit. 27. 1. 2021]. Dostupné z: <http://krkonose.krnapp.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=7360&Itemid=3>.

Pokud se opřeme v krátkém nastínění toho, jak byli Němci vysídleni, o díla slavné dvojice Tomáše Staňka a Adriana von Arburga, musíme celé období let 1945–1947 rozdělit na dvě etapy – etapu divokého odsunu a organizovaného odsunu.⁵⁰ Obě fáze se od sebe značně odlišovaly.

V době divokého odsunu se situace mnohdy vyvíjela bez ohledu na vládu a zákon. Němci, na které byla uvalena kolektivní vina za způsobené příkoří, byli hnáni násilnou cestou k odpovědnosti. Nenávist vůči těm, kteří zůstali a neměli na rozdíl od mnohých čelních představitelů NSDAP možnost včas opustit území obnoveného Československa, dosáhla na mnohých místech republiky strašlivých podob. Tato nenávist vůči Němcům byla realizována nejen místními starousedlíky, ale především bývalými československými partyzány, kteří společně s dobrovolníky tvořili skupiny nebezpečných revolučních ozbrojených jednotek.⁵¹

Ty mnohdy umocňovaly aktivní skupiny německých vojenských a polovojenských jednotek – Volkswehr (lidová domobrana), Freikorps Adolf Hitler či muži spadající pod partyzánskou skupinu werwolf. Tyto skupiny byly s proměnlivou intenzitou aktivní na území Československé republiky nejen v posledních měsících války, ale také v měsících bezprostředně po nich. Obavy z aktivit zfanatizovaných stoupců Hitlera i po jeho smrti se šířily společně po celých bývalých Sudetech v proměnlivé intenzitě. Strach Čechů z toho, že se Němci vrátí se tak stal přítomným a neustále se objevoval při různých příležitostech. V tehdejších novinách můžeme dohledat různé zprávy o špionáži Němců za hranicemi, připravování spiknutí a zrádnosti německých žen, které tajně v noci nosí jídlo ukrytým jednotkám.⁵²

Doba tzv. divokého odsunu se projevovala značnou živelností, přílišnou nekoordinovaností a problémy. Narychlo byli Němci z mnohých domovů vyháněni, často bez možnosti vzít si s sebou dostatek osobních věcí. Odsuny byly nařizovány místní správou, která se snažila co nejrychleji a nejefektivněji vyřešit národnostní

⁵⁰ Parafrázováno z: STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050. str. 465–467.

⁵¹ Parafrázováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 28.

⁵² Parafrázováno z: SOGEL, D. *Soužití českých a německých pracovníků Krkonošské papírny v Hostinném mezi lety 1932-1949* [online]. 2018 [cit. 2020-03-22]. Vedoucí práce Matěj Spurný, s. 90. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/190527>>.

problémy, po vzoru Edvarda Beneše „vylikvidovat“ německou otázku.⁵³ Masivní odsun způsobil nejen lidské, ale i ekonomické problémy. Zbídačené poválečné hospodářství dostalo odsunem Němců další ránu, především v pohraničních oblastech tristně chyběli pracující lidé, kteří by se dokázali starat o pole, lesy i tamější převážně lehký průmysl. Osídlování bývalých Sudet, jež probíhalo paralelně, nebylo dostatečné, a tak museli být na mnoha místech odsuny pozastaveny, lidé připravení na odsun do Německa byli přidělováni na práci, aby zachránili úrodu i ochránili například v Krkonoších stromy pod kůrovcem. To, že Němci nebyli podle mnohých odsouváni v takové míře jako ihned po válce, vyvolalo na mnoha místech nelibost, na postup MNV si stěžovaly bezpečnostní složky. Docházelo tak ke sporům mezi Čechy, kdy se musela vzájemně řešit důležitost úrody a výroby na úkor vysídlování.

Postupimskou konferencí schválený organizovaný odsun, který probíhal od konce ledna 1946, kdy transporty zamířily do americké zóny, později i do sovětského okupačního pásma, byl již mezinárodně sledovaný a všichni odsunutí Němci museli být zapsáni do relativně podrobných seznamů. Oproti předchozímu organizovanému odsunu, živelnému a násilnému vysídlení, se jedná o „spořádaný a humánní transfer“, který se řídil oficiálním rozhodnutím z Postupimi s datem 2. srpna 1945.⁵⁴ Dle plánů se tento odsun týkal přibližně 2 000 000 Němců z Československa. Ačkoliv byl divoký odsun co do počtu vysídlených lidí méně intenzivní, přesto právě on zanechal v pamětech samotných aktérů nesmazatelnou stopu.

Celkový počet vysídlených Němců se dnes počítá na asi 2 230 000 z původních 3 231 688 občanů, kteří se v roce 1930 hlásili k německé národnosti. Z těchto lidí bylo na 600 000–650 000 vysídleno během divokého odsunu, zbytek pak během odsunu organizovaného.⁵⁵ Výpočet, kolik Němců bylo usmrceno během vysídlení, se liší. Odhad 25 000 – 35 000 lidí stanovený komisí Česko-německých historiků se zdá být asi nejbližší možné realitě. Tento údaj uvádí i Tomáš Staněk.⁵⁶ Zároveň uvádí, že dle dostupných zdrojů bylo během války aktivně do služby nasazeno asi 500 000 mužů

⁵³ Parafrázováno z: STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. 2005. ISSN 1210-7050. s. 499.

⁵⁴ Parafrázováno z: tamtéž, s. 466.

⁵⁵ Parafrázováno z: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2., s. 204.

⁵⁶ Parafrázováno z: tamtéž, s. 54.

z Československa, z nichž asi 160 000 padlo.⁵⁷ Další plánované odsuny již nebyly v roce 1947 realizovány, pouze místy docházelo ke scelování rodin. V letech 1947 a 1948 pak docházelo ještě k tzv. vnitřnímu rozptylu německého obyvatelstva, neboť vyšší koncentrace Němců vzbuzovala obavy, že by mohlo dojít k rozpoutání nepokojů. Dle statistik zůstalo v obnoveném Československu asi 240 000 Němců.⁵⁸ Proto byli Němci rozvezeni po celém Československu, aby bylo zamezeno posledním možným problémům.⁵⁹

Pohraničí, odkud bylo během necelých dvou let vysídleno přes dva miliony německy mluvících občanů, nezůstalo bez hospodářských problémů. Vidina prázdných nemovitostí, snadno získatelné práce a dobrých podmínek pro založení rodiny lákala velký počet osídlenců. Přes počáteční euforii se však jejich počet nepřiblížil počtu odsunutých Němců. Proto jako „nedostatečně osídlený terén“ je uváděno zhruba 16 % z celého pohraničního území.⁶⁰ Konfiskace a následné rozdělování zabavené půdy mělo velký politický dopad na celou druhou polovinu 40. let. „Podle pokynů nejvyššího vedení měli komunisté průběžně přesvědčovat osídlence o tom, že k opatřením v pohraničí, která již byla prosazena nebo se připravují, došlo zásluhou komunistů ve vládě (...)“.⁶¹ Tento úspěch se podařil také přispěním skutečnosti, že nejvýhodnější pozici v aparátu, který řídil osídlování, měla právě komunistická strana.⁶²

Hlavní motivací jak pro politiky, tak pro nové občany byla zemědělská půda. Zajištění majetku bylo důležité nejen pro stabilizaci oblasti, ale pro danou rodinu představovalo jistotu, která se znovu projevila v průběhu války. Půda, která dává obživu, se stala symbolem. Právně byly konfiskace přikryty tzv. konfiskačním dekretem, který stanovil, že je majetek „s okamžitou platností a bez náhrady

⁵⁷ Parafrázováno z: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2., s. 53.

⁵⁸ Parafrázováno z: tamtéž, s. 54–55.

⁵⁹ Více k této problematice: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2., s. 288–289.

⁶⁰ Parafrázováno z: STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha : Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2. s. 347.

⁶¹ Citováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2., s. 185.

⁶² Parafrázováno z: tamtéž, s. 185.

konfiskován Němcům, Maďarům a zrádcům“⁶³. Nedostatek pracovních sil se více začal řešit v roce 1946. Tento rok totiž ONV počítaly, že převážnou většinu zbylých Němců odsunou. Zájmy zaměstnavatelů firem a úřadů však byly v této době ve střetu. Rok 1946 totiž ještě masivněji po dalších odsunech ukázal, jak nedostačující osidlovací akce jsou. Lidí hlásících se na práce v zemědělství bylo málo a získat pracovníky do firem bylo tak na určité posty zhora nemožné. Přestože si úřady i někteří lidé na postup mnohých firem stěžovali, většině žádostí o ponechání pracovní síly v závodě bylo vyhověno. Náhrada za německé pracovníky téměř nebyla, natož ještě dostatečně kvalifikovaná, aby mohla vést výrobu v papírnách, textilkách nebo mít na starost těžbu v horském lesnictví. Obnovené republice chyběly základní artikly jako uhlí či elektřina.

Pouze s velkými obtížemi se postupně podařilo stabilizovat situaci v bývalých Sudetech. I nadále však byla tato oblast známá nejen chudobou, ale především velmi stabilní podporou KSČ. Tato podpora pomohla komunistické straně i v následujících volbách, které skončily Vítězným únorem roku 1948.

⁶³ Citováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2., s. 50.

3 Obraz poválečného pohraničí v české próze

3.1 Reflexe prožitku druhé světové války bezprostředně po jejím skončení

Čerstvá zkušenost prožité války se v české literární tvorbě po roce 1945 stala silně rezonujícím tématem. Reflexe válečného konfliktu, který zasáhl nejen naši českou společnost, ale také tu evropskou a v zásadě i světovou, se stala společným jmenovatelem pro celou řadu autorů různých generací.⁶⁴ V různých vlnách se druhá světová válka v české literatuře reflektuje dodnes. Je zřejmé, že se však téma války objevovalo v umělecké literatuře odlišným způsobem. Výčet následujících autorů a děl s tendencí reflektovat druhou světovou válku bezprostředně po jejím skončení je pouze ilustrativní.

Prvotní cestou k vyjádření pocitů vyvolaných prožitou válečnou zkušeností se ukázala být poezie. Silně protiněmecké nálady, kdy „Němci jako národ byli v českém prostoru jediní nositelé zla, a proto je měl postihnout kolektivní trest“⁶⁵, se odráží ve sbírce Jiřího Koláře *Sedm kantát* (1945). Další básníci období války a okupace chápali spíše jako porážku hodnot humanismu, např. František Halas: *Barikáda* (1945), Vilém Závada: *Povstání z mrtvých* (1946), Jaroslav Seifer: *Přilba hlíny* (1945), Vladimír Holan: *Dokument* (1949), triptych Františka Hrubína *Chléb s ocelí* (1945) či na hodnoty katolické orientace upozorňující sbírka Jana Zahradníčka *Stará země* (1946). S časovým odstupem bylo téma války reflektováno rovněž v dramatech, např. Miloslav Stehlík: *Mordova rokle* (1949) nebo drama Milana Jariše *Přísaha* (1952) o „vojenské posádce, která se postavila nacistům na odpor“⁶⁶. My se však pro účely této práce nyní zaměříme především na prózu.

Bezprostředně po skončení války se ukázalo logické podat svědectví o prožitém utrpení. O prožitcích z koncentračního tábora psal Karel Josef Beneš: *Rudá v černé* (1946), svědectví o strádání ve vězení podal Julius Fučík: *Reportáž psaná na oprátce*

⁶⁴ Parafrazováno z: JANOŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2057-4. s. 52.

⁶⁵ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury I; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 330.

⁶⁶ Citováno z: tamtéž, s. 397.

(1945), zážitky vojáků na frontě vylíčil Jiří Mucha: *Problémy nadporučíka Knapa* (1946), život lidí v protektorátu zachytil například Jan Weiss v próze *Volání o pomoc* (1946) nebo Bedřich Golombek v románu *Vysazená okna* (1947). *Blázen veze pravdu v kufru* (1947) je próza Václava Boukala založená na autorových záznamech z totálního nasazení v říši. Egon Hostovský vypráví ve svých prózách o lidech, kteří byli válkou zasaženi, ještě jinak, jedná se totiž o emigranty, kteří se snaží existenčně zachytit v novém místě, např. *Listy z vyhnanství* (1946). O útěku z protektorátu do exilu vypráví rovněž povídka *Turistou proti své vůli* (1946) od Adolfa Hoffmeistera. „Čtenářsky nejúspěšnější knihou s válečnou tematikou“⁶⁷ z této doby je nepochybně *Němá barikáda* (1946) Jana Drdy, která se již pohybuje na hranici mezi svědeckou a fabulovanou prózou.

Jako fabulovanou prózu můžeme označit díla, která ve druhé polovině let čtyřicátých vycházela s cílem poukázat na hrůzy války i života v protektorátu formou beletrizovaných výpovědí. To se ukázalo jako vhodná forma ve snaze o „postižení obecnějšího rozměru a smyslu osobní lidské zkušenosti a tragiky“⁶⁸. Příkladem takových próz je soubor povídek *Pod Goethovým dubem a jiné prózy* (1946) spisovatele Františka Bárty, román Zdeňka Pluhaře *Touha, chléb můj* (1947) či soubor próz již zmiňovaného Milana Jariše *Oni přijdou* (1948). Zvláštní místo v tomto typu prózu zaujímá *Země bez boha* (1948) spisovatele Oty B. Krause, která nastiňuje osvětimskou židovskou komunitu „s důrazem a smyslem pro hlubší existenciální rozměr života na „kousku země“, od níž Bůh odvrátil tvář“⁶⁹.

„Paraboly a podobenství vyjadřující válečnou zkušenost ale nabízela také historická a alegorická próza.“⁷⁰ Do současné doby jsou zasazeny romány Josefa Koptý *Dies irae* (1945) či Miroslava Hanuše *Já – spravedlnost* (1947). Do minulosti je zasazen román Ivana Olbrachta *Dobyvatel* (1947), reflexi šíření demagogie a jejího rozkladného vlivu na společnost podává Jiří Weil v próze *Makanna – otec divů* (1945). Stejný autor se proslavil rovněž románem *Život s hvězdou* (1949), jenž popisuje osudy těžce zkoušeného Žida za protektorátní Prahy.

⁶⁷ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 1; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 369.

⁶⁸ Citováno z: JANOUŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2057-4. s. 58

⁶⁹ Citováno z: tamtéž, s. 58.

⁷⁰ Citováno z: tamtéž, s. 52.

Přibližně ve stejné době vznikají rovněž první prózy, jež tematizují především konec války. Ten odstartoval řadu dějinných procesů odehrávajících se v oblasti pohraničí. Tak jsou položeny základy tzv. osidlovací literatury⁷¹. Ta zachycuje různé okolnosti procesu divokého i organizovaného odsunu německého obyvatelstva z českého pohraničí, mnohdy doprovázeného snahou si s Němci vyrovnat účty za jejich kolektivní vinu. Vedle této podoby reflexe druhé světové války však v literatuře podávající obraz o poválečném pohraničí silně rezonuje ještě jedno téma, a to proces obsazování pohraničních oblastí českým obyvatelstvem (odtud označení „osidlovací literatura“). Do míst se vrací původní starousedlíci, kteří byli před válkou z pohraničí po jeho zaboru Němci vypovězeni, stejně jako Češi přicházející z vnitrozemí, aby na novém místě položili základ svých „nových“ životů. Téma poválečného osidlování pohraničí bude z tohoto důvodu využito také ve společenské literatuře „reagující na válku hledáním nového, aktivního, společensky angažovaného postoje k životu spojeného s vizí nového společenského řádu“⁷². To vše je možné vnímat v literatuře podávající obraz o poválečném pohraničí, které si tato práce klade za cíl na vybraných prózách zkoumat. Zaměříme se nyní proto na sledování toho, jak se toto téma v literatuře objevovalo a vyvíjelo.

3.2 Obraz poválečného pohraničí v literatuře let 1945–1989

Patrně první autorkou tematizující ve svém díle odsun Němců z českého pohraničí je spisovatelka Anna Sedlmayerová. Ta ve svých prózách *Dům na zeleném svahu* (1947) a *Překročený práh* (1949) využila vlastní zkušenosti s pobytem v poválečném Ústecku a Krušnohorsku (tak jako toho využila řada dalších autorů po ní) a zobrazila situaci spjatou s odsunem německého obyvatelstva a následnou vlnu osidlování pohraničí. Autorka v románech akcentuje přítomnost „vnitřního sváru mezi nenávislným odporem ke všemu německému a zároveň uvědomováním si lidské stránky věci při setkávání se s konkrétními lidmi a jejich osudy“⁷³. Zejména v prvním

⁷¹ Označení převzaté z: TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947–1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 76–88.

⁷² Citováno z: JANOUŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2057-4. s. 52.

⁷³ Citováno z: TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947–1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 80.

jmenovaném románu dochází k vyobrazení vzájemných aktů nenávisti mezi Čechy a Němci, jako byly krádeže či násilné útoky. V osidlovací literatuře po roce 1948 bude snaha tyto tendence ze strany Čechů schematicky popírat.

Druhým autorem, který již v tomto období tematizoval ve své próze poválečnou situaci v pohraničí, byl Miroslav Bureš. Ten v románu *Vracející se země* (1947) zachycuje život v malé pohraniční obci ovlivněné poválečným osidlováním. Opominout na tomto místě nemůžeme příspěvky do novin, které se odsunovou otázkou zabývaly. Do prostoru pohraničí je zasazeno rovněž drama Jaroslava Pokorného *Most na hranicích* (1948), které však nese silné znaky budovatelství v duchu soudobě se rozvíjejícího směru socialistického realismu.

Zmiňme na tomto místě také fakt, že se poválečná situace v českém pohraničí objevovala také v dobových novinových příspěvcích. Asi nejvíce rezonovalo toto téma ve Ferdinandem Peroutkou řízeném *Nezávislém týdeníku Dnešek* (1946–1948), prostor získalo především v rubrice *Doba a lidé*. „V ní vycházely i proslulé články Michala Mareše (mj. seriál *Přicházím z periferie republiky*, roč. 1946/47), ostře kritizující poměry v pohraničí.“⁷⁴ Mareš se svými kontroverzními články nebál poukázat na praktiky divokého odsunu německého obyvatelstva, na osidlování pohraničí zlatokopy (jak bývají označováni lidé, kteří se do pohraničí přišli primárně obohatit na opuštěném majetku po vystěhovaných Němcích) ani na (s tím spojenou) ztrátu tradičních lidských hodnot.⁷⁵ Vedle toho zmiňme rovněž satirický týdeník *Dikobraz* (1945–1990). „Ve čtyřicátých letech dominovala obsahu satirická reflexe války, fašistické okupace a osvobození: objevovala se tematika kolaborace, osidlování Sudet, rozkrádání majetku národními správci“⁷⁶ apod.

Počátkem padesátých let dvacátého století došlo k výraznému rozmachu próz tematizujících osidlování pohraničí. Příčinu hledejme v tom, že se po nástupu komunistického režimu v roce 1948 začal v literatuře propagovat po vzoru Sovětského svazu jako hlavní oficiální umělecký směr socialistický realismus. Vlajkovým

⁷⁴ Citováno z: ZELINSKÝ, M. Dnešek. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 5. 2006 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=93&>>.

⁷⁵ Marešovy příspěvky do *Dnešku* vyšly poprvé po více než šedesáti letech souborně v nakladatelství Academia pod názvem odpovídajícím jeho původnímu seriálu *Přicházím z periferie republiky* (2009).

⁷⁶ Citováno z: SVOBODA, R. *Dikobraz*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 5. 2006 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=89&hl>>.

projevem socialistického realismu v próze byl žánr budovatelského románu v čele s hrdinou „dělníka-budovatele, rolníka, vydávajícího se na cestu kolektivizace, profesionálního funkcionáře, propagátora a organizátora změn“⁷⁷. Takovému hrdinovi budovatelského románu posloužilo čerstvě vyklizené pohraničí jako ideální prostor, kde mohl budovat ideologické hodnoty nově nastoleného režimu. Ponechme stranou hlubší analýzu zmíněného literárního žánru spjatou s tím, že je obecně hodnocen jako příliš typizující, schematizující a celou situaci nepatříčně idealizující (šťastný konec příběhu pro kladného hrdinu je takřka nutností). Pojem budovatelský román bývá někdy dáván do souvislosti s označením kolonizační román, což vystihuje podstatu osidlování nově nabytého a dosud málo využívaného prostoru, jakým poválečné pohraničí pro Čechy po vystěhování německého obyvatelstva muselo být. František Ryčl ve svém *Slovníku české prózy* dokonce oba pojmy ztotožňuje: „K charakteristickým rysům kolonizačního i budovatelského románu patřilo pojetí současnosti jako "posledního slova" historie, jímž se začíná uskutečňovat dávný sen o spravedlivé společnosti, utopismus a idealizace tzv. kladných, "pokrokových" sil dějin, nezakrytá agitačnost a výchovnost, typizace konfliktů přecházející až ve schematizaci.“⁷⁸

Pregnantní ukázkou takového románu budiž próza Bohumila Říhy *Země dokořán* (1950), který líčí osudy dvou Čechů, kteří se přistěhují do opuštěné horské chaty v pohraničí, aby zde vybudovali nový život. A protože si všichni kladní hrdinové v životě hospodářsky i společensky polepší, dochází podle Filipa Tomáše k tomu, že „je celý odsun traktován jako takové bezproblémové hospodářské dovršení národního obrození“⁷⁹.

Mezi nejprůzračnější díla žánru budovatelského románu patří bezpochyby *Nástup* (1951) Václava Řezáče, který zároveň představuje vrchol první vlny kolonizační literatury. *Nástup* poskytuje „komplexní obraz převratných společenských změn“⁸⁰. Gertraude Zandová k tomu dodává, že „Nástup lze číst jako koloniální román v tom

⁷⁷ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury I; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 381.

⁷⁸ Citováno z: RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sřinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 193.

⁷⁹ Citováno z: TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947–1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 85.

⁸⁰ Citováno z: RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sřinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 194.

smyslu, že popisuje kolonizaci Sudet, tedy převzetí moci Čechy z hlediska národnostního, politického a hospodářského. Za touto primární kolonizací lze však najít i kolonizaci sekundární, kterou je míněna kolonizace Čechů Rusy a Západu Východem.⁸¹ Na zmiňovaný román volně navazuje román *Bitva* (1954), který ještě více naplňuje ideologické požadavky schematismu.

Jako zřejmou polemiku s Řezáčovým *Nástupem* je možné vnímat prózu Karla Ptáčníka *Město na hranici* (1958, přeprac. 1963), která je prvním dílem volné trilogie o událostech jednoho pohraničního města (další díly jsou později vydané *Noc odchází ráno*, 1963, a *Šestapadesátý*, 1967). Kolonizování pohraničí je ve zmiňovaném románu ukázáno jako o něco chaotičtější a více komplikované, než jak jej líčí Řezáč. František Ryčl označuje tento přístup, překračující rámec budovatelského románu, za „demytizaci tématu kolonizace“⁸², na kterou ve své tvorbě navázali Vladimír Körner nebo Věra Sládková.⁸³

Z dalších próz, které v padesátých letech minulého století tematizovaly situaci v poválečném pohraničí, jmenujme v první řadě kronikářskou pojatou trilogii Pavla Bojara s názvem *Slunečný širý svět* (první díl nese název *Jarní vody*, 1952, druhý *Horké dny*, 1953, a trilogii završuje třetí díl nazvaný *Úroda*, 1961, na kterém se podílel s manželkou Olgou Bojarovou). Mimo budování české vesnice bezprostředně po skončení války v něm můžeme sledovat také postupnou kolektivizaci pohraničí. Manželé Josef a Miroslava Tomanovi obdobným způsobem v románu *Kde lišky dávají dobrou noc* (1957) zachytili pohraniční osídlování skrze skupinu dřevařů, kteří se snaží oživit především jim dobře známé lesnické hospodaření v příhraniční oblasti. Svůj literární debut, novelu *Konečně* (1958), zasadil do poválečného pohraničí rovněž spisovatel a kulturní publicista Zdeněk Mahler. Zaměřuje se v ní na „úlohu učitele v nově osídleném pohraničí“⁸⁴. Osídlovací tematiku v literatuře padesátých let završuje časopisecky vydávanými povídkami a novelami Dalibor Kozel, jenž v těchto prózách odhaluje svůj „systematický a trvalý zájem o dění v pohraničí (mj. s tématy

⁸¹ Citováno z: ZANDOVÁ, G. *Nástup Václava Řezáče – český koloniální román*. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 97.

⁸² Citováno z: RYČL, F. Karel Ptáčník: *Město na hranici*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 184.

⁸³ Parafrázováno z: tamtéž, s. 184.

⁸⁴ Citováno z: BROŽOVÁ, V. Zdeněk Mahler. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 21. 5. 2018 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=603&hl>>.

poválečného odsunu Němců)⁸⁵. Ukázkovým příkladem budiž jeho novela *Ves Mühlheim*, která v roce 1958 vycházela časopisecky v periodiku *Nový život*.

Ani v šedesátých letech dvacátého století nevyhasl zájem o literaturu zasazenou do prostředí poválečného pohraničí, byť se vznikající prózy často v mnoha ohledech odlišují od kolonizačně-budovatelského pojetí osidlovacích románů z let padesátých. Zájem o toto téma nepochybně souvisí s tím, že „na přelomu padesátých a šedesátých let zažívá česká literatura takzvanou druhou vlnu válečné prózy“⁸⁶. Pro ni je typická snaha o upozadění bezprostředního svědectví (to už je beztak s ohledem na časovou prodlevu komplikované) na úkor zobecnění a psychologické analýzy prožité minulosti. Díky uvolněním některých tvrdých restrikcí, jaké znali umělci i občané z let padesátých, může tato druhá vlna literatury sloužit také pro hledání paralel mezi minulou – válečnou a soudobou – politickou situací. K nejvýraznějším autorům této vlny patří Arnošt Lustig (*Noc a naděje*, 1957; *Démanty noci*, 1958), Josef Škvorecký (*Zbabělci*, 1948–1949 rukopisně, vydán 1958; román zprostředkovává poslední dny války v pohraničním městě Kostelec, s ohledem na časové zařazení však o něm není možné jednoznačně mluvit jako o próze tematizující poválečné pohraničí), Jan Otčenášek (*Romeo, Julie a tma*, 1958, *Kulhavý Orfeus*, 1964), Ladislav Fuks (*Pan Theodor Mundstock*, 1963, *Mí černovlasí bratři*, 1964, *Spalovač mrtvol*, 1967 apod.), Vladimír Körner a řada dalších.

Právě Vladimír Körner představuje jednoho z nejvýraznějších autorů tematizujících ve svém díle obraz poválečného pohraničí, a to zdaleka ne jen v letech šedesátých. Spisovatel se „vrací k prožitku válečné zkušenosti jako k určujícímu existenciálnímu zážitku“⁸⁷. Činí tak hned v několika svých prvotních prózách, zasazených do česko-německého pohraničí po druhé světové válce. V novele *Střepiny v trávě* (1964) líčí osudy děvčátka, které se po německé převýchově za války vrací po jejím skončení zpátky do vlasti, která jí byla odcizena. V próze *Slepé rameno* (1965) líčí příběh muže zapojeného za války do odbojové skupiny, její bezprostřední konec je poznamenán hrdinovým vystoupením z existenciální nejistoty na jedné straně, ale i se zbytečnou

⁸⁵ Citováno z: JAREŠ, M. Dalibor Kozel. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 19. 2. 2021 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1710&hl>>.

⁸⁶ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury I; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 371.

⁸⁷ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury I; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 375.

smrti jeho ženy na straně druhé. Podle Josefa Soukala nesou obě zmíněné prózy řadu podobných motivů („doba 2. svět. války a období těsně poválečné, svár českého a německého živlu, osamělí, ne vlastní vinou ‚vyvržení‘ hrdinové, marně hledající cestu k ostatním“⁸⁸) s Körnerovou pozdější tvorbou – zejména s novelami *Adelheid* (1967), *Zánik samoty Berhof* (1973) a *Zrození horského pramene* (1979), vydaných později souborně pod názvem *Podzimní novely* (1983). „Všechny tři prózy spojuje prostředí horských osad a samot na česko-moravsko-slezském pomezí a doba podzimu 1945, kdy se tamní krajinou se zbytky německého obyvatelstva čekajícího na odsun probíjely tlupy werwolfů⁸⁹.“⁹⁰

Neméně výraznou prózou tematizující poválečnou situaci v pohraničí, jejíž vydání je spjato s šedesátými léty, je dílo, které zároveň představuje epilog tvorby Jaroslava Durycha, meziválečného prozaika katolické orientace a představitele české historické prózy. Nese název *Boží duha* (1969) a mezi osidlovací literaturou zaujímá výjimečné postavení, dalece odlišné od zbytku představované literární produkce. Na úvod je třeba doplnit, že její rukopis vznikl již v roce 1955, ale s ohledem na dobové okolnosti mohla próza vyjít až sedm let po prozaikově smrti. *Boží duha* je prózou laděnou symbolicky, časoprostorové vymezení je nejasné, byť je zřejmé, že se jedná o poválečné pohraničí, bližší zařazení však v textu nenacházíme. Stejně tak musí čtenář vyvodit, že ústřední dvojicí je Čech a Němka, přestože ani jeden tak v textu není přímo označen. Jejich vzájemné spojení v závěru děje nejenže symbolicky překonává dobové násilí a snahu se pomstít válečnému nepříteli, ale rovněž skrývá naději na obecně mezilidský smír, což „odpovídá katolickému univerzalizmu, s nímž Durych prosazoval náboženské hodnoty v národní kultuře“⁹¹.

⁸⁸ Citováno z: SOUKAL, J. Vladimír Körner: Slepé rameno. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 102.

⁸⁹ Význam slova werwolf, německy vlkodlak, se pojí s označení německé organizace, kdy její členové prováděli na konci 2. světové války i po jejím skončení na českém území záškodnické, teroristické a násilné akce především na českém obyvatelstvu. Termín má různě psané obměny (wehrwolf, vervolf...), já se v této práci přikláním k podobě werwolf dle V. Kurala a Z. Radvanovského. Blíže k organizaci werwolf: KURAL Václav a Zdeněk RADVANOVSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 337–352.

⁹⁰ Citováno z: STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Adelheid. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 104.

⁹¹ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: Boží duha. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 32.

Z dalších autorů, kteří věnovali v šedesátých letech alespoň část svého literárního díla situaci v poválečném pohraničí, jmenujme prózu Lud'ka Šneppa *Klopýtání po bouři* (1963), která rovněž (tak jako zmíněná Körnerova *Adelheid* a Durychova *Boží duha*) zachycuje vztah mezi Čechem a Němkou v době osidlování pohraničí a s ním spjatého odsunu německého obyvatelstva. Autor pro napsání prózy vycházel ze zážitků získaných z vlastního pobytu v poválečném pohraničí. Faktem zůstává, že v této próze její autor nedokázal zcela překonat konvence socialistického realismu padesátých let (tak jako se to povedlo dvěma již zmíněným autorům). V podobném duchu vytvořil rovněž svou rozsáhlou prózu o osidlování pohraničí Západních Čech s názvem *Stín Bílé skály* (1965) spisovatel Miloslav Fábera. Naopak polemiku s dobovým schematismem představuje román Jindřišky Smetanové *Někdo přijde a nenechá mě zemřít* (1965). Autorčina próza je „mozaikou příběhů ze života znovuosídlené vsi ve východočeském pohraničí“⁹².

Zvláštní místo ve výčtu próz šedesátých let reflektujících situaci v pohraničí na konci druhé světové války pak zaujímají deziluzivně laděné prózy prozaika a scénáristy s pohnutým osudem, Jana Procházky. Jedná se o povídky *Ať žije republika* (1965) a *Kočár do Vídně* (1967). První jmenovaná próza sleduje očima dětského hrdiny poslední dny války na moravském venkově. Druhá uvedená próza vznikla na motivy scénáře ke stejnojmennému filmu *Kočár do Vídně* (r. 1966, režie Karel Kachyňa), který jímavě líčí dramatický osud ženy, která může pomstít smrt muže, kterého zavraždili němečtí vojáci, avšak nakonec tak neučiní. K aktu pomsty Čechů na Němcích, danému fanatickou nenávistí a zlobou za kolektivní vinu válečného běsnění, však nakonec přeci jen dojde. Film i stejnojmenná povídka naznačují důležitý obrat v dosavadním černobílém ztvárnění Němců na konci války.

Na sklonku šedesátých let došlo po obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968 k potlačení dosavadních reformních snah. Komunistická strana se „poučila z krizového vývoje“⁹³ a začala usilovat o normalizaci poměrů. Ty s sebou přinesly omezenou publikační činnost pro celou řadu spisovatelů, jejichž

⁹² Citováno z: NOVOTNÝ, V. Jindřiška Smetanová. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 27. 12. 2012 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=435&hl>.

⁹³ Narážka odkazuje na dokument schvalující intervenci vojsk Varšavské smlouvy na naše území a odsuzující události tzv. pražského jara, který má název *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* (1970).

tvorba neodpovídala dogmatům požadovaných režimem. V pozmeněné podobě tak ožívá žánr budovatelského románu, pro který je však prostor poválečného pohraničí v této době již vyčerpaný a zobrazuje spíše různorodá profesní prostředí (např. chemiček, nemocnic apod.). Lubomír Machala v publikaci *Panorama české literatury – 1. díl* (2015) sice uvádí, že „próz inspirovaných dějinnými událostmi a lidskými osudy ve 20. století bylo v oficiálních nakladatelstvích publikováno po roce 1969 vskutku mnoho“⁹⁴, nicméně těch, které by přibližovaly situaci v poválečném pohraničí, je poskrovnu. Navíc literárně výraznější doboví autoři historických próz (Jarmila Loukotková, Vladimír Neff, Jiří Šotola, Ladislav Fuks apod.) se ve svých dílech častěji ubírali k dějinám výrazně starším.

A tak i v tomto období zůstává jasnou stálicí námi sledovaného tématu zmíněný Vladimír Körner. Z řady jeho historických próz se k poválečné situaci v pohraničí vrací již uvedená próza *Zánik samoty Berhof* (1973). Ta líčí osudy lidí ze samoty Berhof, kteří ještě několik měsíců po skončení války trpí útoky werwolfů. Další takovou prózou Vladimíra Körnera je rovněž zmiňované *Zrození horského pramene* (1979). Povídka vypráví příběh vdovy, která se se dvěma syny uchýlí do vysídleného severomoravského pohraničí, jež jí má poskytnout prostor k tomu, aby zde mohla začít nový život.

Válečné a poválečné pohraničí se objevuje v nejznámějších prózách autorky Věry Sládkové, jež měla v období normalizace „zprvu publikační potíže“⁹⁵. Přesto se však dokázala uplatnit, a to zejména prózami, v nichž reflektovala vlastní zážitky prožité v dětství. Nejznámější prózou této autorky je novela *Poslední vlak z Frývaldova* (1974), na kterou navazuje kniha *Pluky zla* (1975) a třetí díl trilogie *Dítě svoboděnky*, který je již součástí románové fresky shrnující všechna výše uvedená díla pod názvem *Malý muž a velká žena* (1982). Próza, která autorku proslavila i díky televizní seriálové adaptaci pod názvem *Vlak dětství a naděje* (r. 1985, režie Karel Kachyňa), líčí pohledem malého děvčátka válkou ovlivněné osudy její rodiny s výrazně vykreslenými postavami otce i nevlastní matky. Zejména ve třetím díle je pak

⁹⁴ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 1; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-4818-9. s. 474.

⁹⁵ Citováno z: PEŠTA, P. Věra Sládková. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 12. 2006 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=863&hl>.

zachycen návrat do pohraničního města Frývaldova, zmítaného nepokoji i divokými odsunovými praktikami.

Jako další příklad námi sledovaného tématu v próze sedmdesátých let jmenujme humorně laděný román Rudolfa Hrbka *Publich je mezi námi* (1971) o drobném obchodníčkovi, který své jisté drobné rejdy zvládá provádět i v době tak nejisté, jakou je éra osidlování poválečného pohraničí. Román se dočkal rovněž stejnojmenné dramatizace (1973), které se ujal dramatik a režisér Vojtěch Trapl. Částečně se konec války a vysídlovací procesy na Ostravsku objevují také v rozsáhlém románu Oty Filipa *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (1974–1975). Vlastní znalosti lékařské profese využil v próze *Přisahám a slibuji* (1977) spisovatel Ota Dub, příběh čtenáři odhaluje práci lékaře působícího v divokých týdnech osidlování poválečného pohraničí přímo na místě. Obdobné ladění má memoárová kniha Jiřího Pejši *Doktor na horách* (1977). Próza, která je zároveň autorovou prvotinou, „zachycuje drsné pracovní podmínky obvodního lékaře v Železné Rudě i atmosféru neklidného poválečného pohraničí“⁹⁶.

Jedinou výraznější prózou, která se zabývala situací v poválečném pohraničí a zároveň byla vydaná v osmdesátých letech minulého století, byla poslední kniha spisovatelky Boženy Rotterové *Za sluncem třeba pěšky* (1980). Jedná se o román výrazně uplatňující schéma nám již známého budovatelského románu, což podtrhuje také jeho téma, kterým je výstavba průmyslu v českém poválečném pohraničí. Jinak se ovšem v próze osmdesátých let osidlovací literatuře moc nedařilo. O to výrazněji se však toto téma vrátilo po roce 1989.

3.3 Obraz poválečného pohraničí v literatuře po roce 1989

Svobodný vývoj české společnosti, jaký mohl nastat po roce 1989 vlivem politických změn, přinesl podobně jako v jiných uměních obrovskou produkci nové tvorby. Ta byla navíc posílena díly, které nemohly oficiálně vycházet v letech minulých. Dynamickými změnami došlo k „rozrůzněním samotných uměleckých textů, rozpadla se dosud víceméně jednotná estetická norma, uplatňovaná v oficiální

⁹⁶ Citováno z: BROŽOVÁ, V. Jiří Pejša. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 29. 10. 2006 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=617&hl>.

literatuře za normalizace⁹⁷. Logickým důsledkem společenských změn bude snaha nejen spisovatelů si vyrovnat účty s prožitou minulostí posledních desetiletí, která se odrazí rovněž v nové reflexi válečné zkušenosti.

Do časů druhé světové války jsou situovány prózy Pavla Kohouta se snahou o interpretaci problematických česko-německých vztahů *Hodina tance a lásky* (1989 v Německu, 1992) či *Hvězdná hodina vrahů* (1995). Příběhy židovských hrdinů za protektorátu i v koncentračních táborech znovu tematizuje Arnošt Lustig: *Tanga. Dívka z Hamburku* (1992), *Krásné zelené oči* (2000) a další. Vlastní zážitky z terezínského ghetta a Osvětimi zpracovala v próze *Zakázané holky* (1995) spisovatelka Hana Bořkovcová. Pozornost však nyní opět věnujme sledovanému tématu zobrazení poválečného pohraničí.

„Ve svobodných poměrech byla literáty stále častěji reflektována otázka obzvlášť složitá a citlivá, tedy nedobrovolné a nejednou i násilím doprovázené vystěhování Němců ze Sudet, respektive existence a podoby českého revanše.“⁹⁸ Touto problematikou česko-německých vztahů, která v porevoluční literatuře ještě silněji zazní na počátku nového tisíciletí, se v devadesátých letech zabýval v próze *Böhmerland 600cc* (1996) spisovatel Michael Konůpek. Stejně téma se objevuje v prózách Sylvie Richterové *Druhé loučení* (1994) či Daniely Hodrové *Ztracené děti* (1997).

Na počátku devadesátých let vychází dlouho připravovaná próza Jiřího Stránského *Zdivočelá země* (1991), jejíž první náčrty vytvořil spisovatel již ve čtyřicátých letech bezprostředně po skončení války. Próza, již autor za minulého režimu nemohl oficiálně vydat, představuje formou dobrodružného „easternu“⁹⁹ návrat hlavního hrdiny po válce do rodné vsi v pohraničí, divokou dobu bezprostředně po konci války a s ní spjaté nakládání s majetkem po vysídleném německém obyvatelstvu. Próza, na níž autor navázal románem *Aukce* (1997; společně se *Zdivočelou zemí*), vešla ve známost i díky televizní seriálové adaptaci *Zdivočelá země* (r. 1997–2012, režie H. Bočan).

⁹⁷ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 112.

⁹⁸ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 41.

⁹⁹ Tento pojem použil ve své recenzi na zmiňované dílo literární kritik Vladimír Novotný. Blíže In: NOVOTNÝ, V. Tragédie pohraničí. *Mladá fronta Dnes*. 1992, č. 136, s. 14.

Sudetské pohraničí (Krušné hory) a s ním spjatou otázku česko-německého soužití v běhu dějin sleduje román *Cejch* (1992) spisovatele Zdeňka Šmída. Jmenovaná rodová sága představuje „kronikářské vyprávění o soužití Čechů a Němců v západočeském pohraničí od 18. století přes obě světové války, odsun Němců až po poválečnou agonii pohraničí“

¹⁰⁰. Zvláštní postavení v tomto typu prózy má poslední kniha Josefa Koenigsmarka nazvaná *Strašidla* (1992). V tomto povídkovém souboru představuje jejich autor na jedné straně realitu poválečného pohraničí, která je však na straně druhé protkaná fantaskními a mystickými motivy.

Výrazněji se v devadesátých letech prosadil rovněž básník, výtvarník a prozaik Václav Vokolek, a to nejen svou baladickou prózou *Pátým pádem* (1996), jejíž první verze vznikla již v letech sedmdesátých.¹⁰¹ Právě zmíněný autorův diptych je situován do sudetského pohraničí v prvních poválečných letech. Také tento spis se, podobně jako řada jiných, snaží vypořádat s již zmíněnou a v devadesátých letech rezonující otázkou problematických česko-německých vztahů. Hlavní hrdina se totiž „snaží tlumit nenávist a příkoří (...) včetně vzájemného hromadného vyhánění z kraje“¹⁰² ze strany německého i českého etnika.

Černou komedii o sudetoněmecké otázce vytvořil dramatik Jiří Suchý spolu s Jiřím Justem. Hra je uzavřeným příběhem o dvou českých podnikatelích a jednom německém hostovi, její název zní *Mé srdce je Zimmer Frei* (1997). „Soužití s Němci a jejich poválečný odsun“¹⁰³ řeší rovněž dramatik Karel Steigerwald ve hře *Sousedé* (1999).

Odlisný pohled, než je ten čistě beletristický, nabízí v devadesátých letech publicistka Alena Wagnerová. Autorka, která v roce 1969 odešla do Německa a svá pozdější díla proto psala v němčině, sestavila v devadesátých letech vzpomínkové

¹⁰⁰ Citováno z: NOVOTNÝ, Vladimír a Veronika KOŠNAROVÁ. Zdeněk Šmíd. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 22. 12. 2008.[cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=487&hl>.

¹⁰¹ Parafrázováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 123.

¹⁰² Citováno z: HRUŠKA, P. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1630-0. s. 298.

¹⁰³ Citováno z: VOJTKOVÁ, M. Karel Steigerwald. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 8. 3. 2008 [cit. 17. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=976>>.

knihy rozhovorů s obyvateli Sudet, již byli z českého pohraničí po válce vysídleni. Jedná se o *Odsunuté vzpomínky* (1993), na které volně navazují tematicky příbuzné *Neodsunuté vzpomínky: česká zkušenost pohraničí* (2000). Druhá próza líčí osudy Čechů, kteří byli vysídleni v roce 1938, tedy po zabrání českého pohraniční oblasti Sudet Německem. Dvě historicky různé (byť vzájemně související) události spojuje společný prostor i podobnost příběhů lidí, kteří museli proti své vůli opustit vlastní domovy.

Válečné téma i sledované procesy vysídlení německého obyvatelstva a osidlování poválečného pohraničí se v literatuře nového milénia staly součástí nového trendu. Tento trend představuje snaha literátů zachytit traumata způsobená válkou i událostmi, které nastaly bezprostředně po jejím skončení. Takové momenty následně autoři naplní „napínavým dějem a výraznými postavami – tragickými hrdiny i morálně odpudivými karikaturami lidství.“¹⁰⁴ Inspiraci budou mnozí hledat v křivdách, které se staly během osvobozování Němci okupované vlasti, odsunu německého obyvatelstva z pohraničí i komunistických perzekucí spjatých především s érou padesátých let.¹⁰⁵ Téma nedávné minulosti, jež je stále živá, neboť existují pamětníci, kteří ji prožili, bude často opřené o velké příběhy lidské statečnosti, odvahy, ale stejně tak zbabělosti a viny. Nutno podotknout, že tento model se stal v literatuře počátku jednadvacátého století celkem osvědčenou cestou, jak si získat větší čtenářskou odezvu i komerční úspěch (jak uvádí Alena Fialová v publikaci *V souřadnicích mnohosti*: „beletrie se stala v mnohých případech komerčním zbožím: její podobu často ovlivňovala také vidina budoucí prodejnosti knihy“¹⁰⁶).

Druhým trendem, který úzce souvisí s námi sledovaným tématem v literatuře, je snaha o reinterpretaci některých dějinných událostí 20. století. Je všeobecně známo, že literatura vznikající po roce 1989 odstraňovala některá tabu. Lubomír Machala dokonce dává na roveň dobovou detabuizaci erotiky a sexu s prolomením zákazu interpretovat národní dějiny bez ideologického zkreslení.¹⁰⁷ Výraznou reinterpretací prošlo právě námi představované téma odsunu německého obyvatelstva z českého

¹⁰⁴ Citováno z: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 343.

¹⁰⁵ Parafrázováno z: tamtéž, s. 343.

¹⁰⁶ Citováno z: tamtéž, s. 341.

¹⁰⁷ Parafrázováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 41.

pohraničí v letech 1945–1947. Od zavedeného chápání odsunových procesů s německým obyvatelstvem z pohledu Čechů, jimž se jeví jako historická spravedlnost za vystěhování českého obyvatelstva z pohraničí po mnichovském diktátu v roce 1938 i za kolektivní vinu způsobení hrůz druhé světové války, se začínají tyto procesy stále více reflektovat z pohledu Němců, na nichž byl (zejména při tzv. divokém odsunu) spáchán zločin. K tomu docházelo, jak bylo naznačeno výše, částečně již v devadesátých letech. Ovšem v prvních dvou dekadách 21. století je tato snaha ve společnosti i v kultuře mnohem markantnější. V některých dílech, jako jsou prózy *Peníze od Hitlera* (2006) Radky Denemarkové a *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) Kateřiny Tučkové, dokonce dochází k tomu, že „snaha o neschematické a neobvyklé ztvárnění válečných a těsně poválečných událostí vyústila ve schémata nová, založená na (...) ‚odhalování‘ českých provinění a zločinů za současného upozadování až přehlížení těch německých“¹⁰⁸.

Oba zmíněné trendy se samozřejmě netýkají pouze literatury. Výrazně se oba promítly rovněž v oblasti filmografie. Jako příklady nedávných snímků, které zobrazují konec války i divoký odsun německého obyvatelstva (ten organizovaný byl filmově ztvárňován již v 50. letech minulého století), jmenujme filmy *Musíme si pomáhat* (r. 2000, režie J. Hřebejk), *Krev zmizelého* (r. 2005, režie M. Cieslar), *Habermannův mlýn* (r. 2010, režie J. Herz), *7 dní hříchu* (r. 2012, režie J. Chlumský) nebo v nedávné době kritikou oceňovaná *Krajina ve stínu* (r. 2020, režie B. Sláma).

S ohledem na čas, který uplynul od druhé světové války, se jako stále aktuálnější jevila snaha zachytit svědecké výpovědi od poslední žijící generace pamětníků, kteří tuto těžkou dobu sami zažili. Vznikla tak řada projektů, které měly za cíl zaznamenat jejich vzpomínky a uchovat je pro budoucí generace jako věčné memento prožitých hrůz. Jako dva příklady za všechny jmenujme projekty *Paměť národa* (od roku 2008, pod správou neziskové organizace Post Bellum) a projekt *Skautské století* (od roku 2011, dnes dceřiný projekt Paměti národa).¹⁰⁹ V literatuře existovala snaha obdobná. My si představme příklad próz, které si daly za cíl zachytit vzpomínky těch, kdo pamatují pravdu o vysídlování poválečného pohraničí (tu pravdu, jejíž odhalení bylo

¹⁰⁸ Citováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 42.

¹⁰⁹ Dodejme, že oba projekty zachycují osudy nejen pamětníků druhé světové války, ale rovněž nepřátel minulého režimu, kteří aktivně usilovali a bojovali za demokratické hodnoty, často za cenu obětování vlastní svobody.

pro soudobou společnost tolik lákavé). Prvně jmenujme prózu *Sudetské osudy* (2006), v níž její autor, historik Matěj Spurný, představuje sedmnáct příběhů lidí, kteří měli různou měrou co dočinění s poválečnými Sudetami. Na tuto prózu navazuje dvojjazyčně vydané dílo kolektivu autorů s názvem *Sudetské příběhy/Sudetengeschichten* (2010), které si dalo za cíl zaznamenat svědectví Němců, kteří byli po skončení války vysídleni z oblasti Sudet a museli svůj nový život budovat ve válkou zdevastovaném Německu. Dokumentární pohled na uplynulé dějiny nabízí ve vzpomínkové knize *Domorodka z šumavského pohraničí* (2016) spisovatelka Lucie Charlotte Kopecká.

Jako příklad prózy reflektující válečné události si v první řadě jmenujme oceňovanou prvotinu Hany Andronikové *Zvuk slunečních hodin* (2002), která se odehrává v současných Spojených státech americký, těžiště příběhu však sahá do třicátých a čtyřicátých let století minulého. Rovněž román *Aaronův skok* (2006) spisovatelky Magdalény Platzové se odehrává ve dvou časových liniích, do té současné se promítají traumata z nezapomenuté doby minulé. Příběh atentátu na zastupujícího říšského protektora Heydricha vypráví romány Marka Slouky *Viditelný svět* (2008) a Jiřího Šulce *Dva proti řiši* (2007). Do doby protektorátu se vrací Josef Škvorecký v próze *Obyčejné životy* (2004) i v novém vydání prvotiny *Zbabělci* (2009), jejíž podoba odpovídá původní rukopisné verzi románu. Celoživotně opakované téma hrdinky trpící kvůli svému původu i kvůli hrůzám, jakých byli za války schopni nacisté, se vrací v próze Arnošta Lustiga, např. *Dívka s jizvou* (2010). Během jediného dne v prostoru osvobozovaného Brna se odehrává román Jiřího Kratochvila *Dobrou noc, sladké sny* (2013). Výčet je opět pouze ilustrativní.

Obraz poválečného pohraničí se v náznacích odráží v díle spisovatelky Květy Legátové, ať už máme na mysli povídkový soubor *Želary* (2001) nebo novelu *Jozova Hanule* (2002). Je však třeba dodat, že je to pohraničí jiné, než mnohokrát představované česko-německé; prostor v těchto prózách představují horské vesnice v pohraničí česko-slovenském. Proces odsunu německého obyvatelstva z pohraničí po skončení války tvoří jednu z linií románu Vladimíra Körnera *Krev zmizelého* (2006), napsaného podle stejnojmenného filmového scénáře. Tématem se spisovatel vrací ke svým prozaickým prvotinám psaným v šedesátých letech. Částečně se poválečné procesy v pohraničí vyjevují rovněž v próze Pavla Kohouta *Ta dlouhá vlna za kýlem*

(2000), autor se v románu pokouší načrtnout problém česko-německého konfliktu i snahu o jeho usmíření.

Rozsáhlý román Anny Zonové *Za trest a za odměnu* (2004) představuje historické plátno, na němž jsou vyobrazeny smutné dějiny 20. století. Příběh situovaný do moravského pohraničí slouží autorce především k vyobrazení intimních prožitků lidského nitra. Román Alexe Koenigsmarka *Siromacha* (2007) čerpá inspiraci především ze vzpomínek autorova otce. Próza „je působivou reflexí skutečných událostí, jak se odehrávaly v prvních letech po válce v českém pohraničí“¹¹⁰.

Prostor Němci vysídlených a Čechy osídlených Sudet a stopy, které v krajině zanechaly obě skupiny jejích obyvatel, tvoří jeden z nejvýraznějších zdrojů inspirace básníka a prozaika Radka Fridricha¹¹¹, např. básnické sbírky *V zahradě Bredovských* (1999), *Erzherz* (2002); prozaická koláž *Žibřid* (2006) či sbírka povídek *Šrakakel/Der Schreckliche* (2005), která vyšla dvojjazyčně. K tématu soužití Čechů a Němců nejen v prostoru pohraničí se ve své tvorbě opakovaně vrací dramatik Miroslav Bambušek. Jeho hra *Porta Apostolorum* (2004) zobrazuje „Malý poválečný večírek v jednom malém pohraničním městě, malé noční zúčtování s jednou váženou německou rodinou.“¹¹² Minulost dávno odsunutých Němců a přítomnost, která je neustále připomíná, se prolíná v dramatu Barbory Vaculové *Žumpa* (2006) zasazeného do prostoru JZD v bývalých Sudetech.

Jedním z nejvýraznějších románů zabývajících se otázkou česko-německého vypořádání poválečných křivd je již výše zmíněný román Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* (2006). Hlavní hrdinkou je Němka židovského původu, která se vrací z koncentračního tábora do rodné pohraniční vesnice. Návrat jí nakonec umožněn není, protože pro místní ztělesňuje kvůli svému německému původu nepřitele, naopak stačí jen těsně uniknout smrti. Žena se snaží po šedesáti letech dosáhnout spravedlnost,

¹¹⁰ Citováno z: WIENDL, Jan a Milena VOJTKOVÁ. Alex Koenigsmark. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 6. 1. 2009 [cit. 17. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=457&hl>.

¹¹¹ Parafrázováno z: MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5054-0. s. 42.

¹¹² Citováno z: RESLOVÁ, M. *Porta Apostolorum – drásavý příběh*. In: *Scena.cz* [online]. 10. 10. 2005 [cit. 17. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.scena.cz/index.php?d=1&o=1&c=4868&r=2>>.

ale pro „novou, dřívějšími spory a velkými dějinami nezatíženou generaci“¹¹³ není její bolest pochopitelná.

Téma nepotrestané viny, celoživotní bolesti a týrání za to, že se hlavní hrdinka narodila s německou krví, můžeme najít rovněž v románu Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009). Román je historickým plátnem líčícím dějiny druhé poloviny 20. století, spouštěcím mechanismem osobních traumat hlavní hrdinky je zneužívání nenáviděným otcem za války i brutální odsun z Brna po jejím skončení. Gerta je „kvůli poválečnému principu kolektivní viny (...) neustále trestána za události, jež sama nezavinila a které ji zničí celý život“¹¹⁴. Podobně traumatická minulost německé rodiny vysídlené po válce z českého pohraničí, kterou se snaží pochopit a odhalit hlavní hrdinka, se objevuje také v próze *Němci* (2012) spisovatelky Jakuby Katalpy.

Traumatický zážitek z vysídlovacích procesů má často před očima hrdina stejnojmenného románu *Alois Nebel* (2006) spisovatele Jaroslava Rudiše. Příběh stárnoucího železničáře i téma potřeby se pomstít za křivdy dávno minulé zpracoval autor originálně formou komiksu. Další próza stejného autora, román *Grandhotel* (2006), se řadí k soudobým prózám, které přináší téma „vysídleného prostoru Sudet, v němž je stále cítit prázdnota a odcizení“¹¹⁵. Narušenost takového prostoru a ozvěny traumatické minulosti rezonující do současnosti předkládá rovněž spisovatel Martin Fibiger v prózách *Aussiger* (2004) a *Anděl odešel* (2008).

Soubor povídek *Poslední promítač ze Sudet* (2010) spisovatele Dalibora Fundy je motivován vzpomínkami autorovy sudetské babičky. Ta je prototypem obyčejného člověka, jehož národní identita v živoucím česko-německém prostředí vlastně není jednoznačně vyjasněna. V novele *Jizvy* (2007) spisovatelky Evity Naušové je přiblíženo prostředí severočeských Sudet, kam se vrací hlavní hrdinka Eva, která hledá cestu ke své zbylé rodině a přeneseně také k sama sobě. Obdobné ladění, jen zasazené do prostředí šumavského pohraničí, má próza Martina Sichigera *Cukrový klaun* (2007). Uvést je třeba rovněž soubor povídek *Lesk a bída Čekání* (2008) již dříve

¹¹³ Citováno z: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 364.

¹¹⁴ Citováno z: tamtéž, s. 363.

¹¹⁵ Citováno z: tamtéž, s. 364.

zmiňovaného spisovatele Zdeňka Šmída, který přináší leckdy groteskní osudy postaviček žijících v původně německé jihočeské obci Čekání.

Výčet soudobé literatury zobrazující poválečné pohraničí završme prózami, pro které není tento časoprostor výchozím bodem zkoumání českoněmeckých vztahů nebo důkazem dosud neurovnaných křivd, ale jsou do něj přímo dějově zasazené. Osud dvou hrdinů, kteří se po válce navrací do rodného Mostu, odkud byli vysídleni a kde nyní vstupují do Revoluční gardy, líčí román Rudolfa Čechury *Namydlená šikmá plocha* (2009). Očima osmileté Kláry v románu Jiřího Holuba *Prostě na mě zapomněli* (2015) sledujeme osudy rodiny, jež po válce opouští Prahu a usadí se v opuštěných Sudetách. Relativní novinkou je próza Radka Oceláka *Reemigranti* (2018), ve které její autor líčí osudy slovenských rodů z Rumunska, pro které se vylidněná sudetská krajina na Slovensku, kam se přestěhovávají, může stát novým domovem.

Z dalších próz s touto tematikou jmenujme alespoň výčetem: Josef Urban: *Habermannův mlýn* (2001), Anna Zonová: *Za trest a za odměnu* (2004), Jiří Hájíček: *Selský baroko* (2005), Jan Tichý: *Třicet dva hodin mezi psem a vlkem* (2007), Evita Naušová: *Jizvy* (2007), Martin Sichinger: *Duchové Šumavy* (2012) nebo Alena Mornštajnová: *Slepá mapa* (2013).

4 Václav Řezáč a jeho *Nástup*

4.1 Václav Řezáč

Spisovatel a publicista Václav Řezáč (1901–1956) byl původním jménem Václav Voňavka. Pocházel z pražské čtvrti Na Františku, která byla dříve známá jako chudinské prostředí. Již ve dvou letech ztratil otce, a když se jeho matka znovu provdala, tak „mezi otčímem a synem (...) vládly napjaté vztahy“¹¹⁶. Když pak jeho nevlastní otec za války narukoval, ocitla se rodina závislá pouze na příjmu matky v materiálně tíživé situaci. Tyto zkušenosti později přenesl na pole vlastní literatury, v níž „prožíval intensivně společenské rozpory“¹¹⁷.

Po absolvování obchodní akademie se v roce 1919 stává úředníkem, u této profese vydrží až do roku 1940, kdy se již začne plně orientovat na práci novinářskou a později rovněž spisovatelskou. V roce 1923 se oženil s Emou Řezáčovou, též žurnalistkou a prozaičkou, podle které si změnil své původní příjmení. Z manželství vzešli dva synové, starší Ivan Řezáč byl hudebním skladatelem a mladší Tomáš Řezáč byl po vzoru rodičů rovněž literárně činný.¹¹⁸

Mezi lety 1940–1945 byl Václav Řezáč redaktorem *Lidových novin* (v tomto periodiku již dříve řídil rubriku pro dětské čtenáře), další dva roky pak pracoval v deníku *Práce*. Mezi lety 1947–1948 spisovatel vedl na Barrandově filmovou skupinu. Už ve 40. letech se prosadil jako spoluautor scénářů k filmům *Rukavička* (r. 1941, režie J. A. Holman), *Rozina sebranec* (r. 1944–45, režie O. Vávra), *Až se vrátíš* (r. 1947, režie V. Krška) a řady dalších. Obecně lze říci, že se jeho prózy těšily velké popularitě u filmařů, mnoho jeho děl bylo zpracováno v podobě filmů či televizních adaptací, např. *Černé světlo* (r. 1980, režie J. Bělka) podle stejnojmenného

¹¹⁶ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹¹⁷ Citováno z: GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957. ISBN neuveдено. s. 7.

¹¹⁸ Více ke spisovatelce Emě Řezáčové: HEMELÍKOVÁ, B. *Emě Řezáčová*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 9. 8. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=964>>.

psychologického románu, či *Kronika žhavého léta* (r. 1973, režie J. Sequence) na motivy románu *Bitva*.¹¹⁹

V roce 1948 se Řezáč stal správcem nakladatelství Máj, Fr. Borový a ELK (časopis Evropského literárního klubu), tyto byly roku 1949 sloučeny pod nakladatelství *Československý spisovatel*¹²⁰, jehož se stal Václav Řezáč ředitelem a zůstal jím až do své smrti.¹²¹

4.2 Tvorba Václava Řezáče

První román Václava Řezáče, *Větrná setba* (1935), byl vydán v době, kdy bylo spisovateli třicet čtyři let. Je třeba dodat, že i když se tímto románem objevuje Řezáč na poli literatury jako „podivuhodně vyzrálá básnická osobnost¹²²“, jak to uvádí František Götz v Řezáčově biografii, již předtím přispěl k rozvoji literatury svými básněmi, divadelními kritikami, fejetony, reportážemi i krátkými povídkami. Ty publikoval v celé řadě periodik, básně nechal otisknout zejména v *Lumíru*, prozaické texty v časopisech *Český svět*, *Eva*, *Panoráma*, *Lidové noviny*, *Mladá fronta* a po roce 1945 rovněž v *Práci*, *Rudém právu*, *Plamenu* a dalších. Jeho prozaický debut, próza *Knír* (1928), vyšla ve *Světozoru*.

Spisovatelsky se etabloval vedle publicistické tvorby také jako autor literatury určené dětským čtenářům, a to zejména ve 30. letech. Dobrodružné povídky s detektivním námětem představují prózy *Kluci, hurá za ním* (1934) a *Poplach v Kovářské uličce* (1934), na které navázal o něco později rovněž prózou se symbolickým dějem *Čarovné dědictví* (1946). Je třeba doplnit, že i na pozadí zmíněných příběhů pro mládež se odráží sociální tematika, typická v Řezáčových pozdějších románech.

¹¹⁹ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹²⁰ Nakladatelství *Československý spisovatel* podléhalo v té době nově utvořenému SČSS (Svazu československých spisovatelů). Více k tomuto tématu: PŘIBÁŇ, M. *Svaz československých spisovatelů*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 3. 2015. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1635>>.

¹²¹ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹²² Citováno z: GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957, ISBN neuvedeno. s. 5.

Po již zmíněném románu *Větrná setba*, tedy ve „zjitřeném obrazu rodinných vztahů podávajícím autobiografické svědectví o citové vyprahlosti generace, která vyrůstala v mravním rozvratu světové války¹²³“, jak uvádí Blahoslav Dokoupil, se Václav Řezáč stále více orientuje na využití principů psychologické prózy. To je patrné již v románu *Slepá ulička* (1938), ve kterém se Řezáč pokusil „o spojení příběhu individuálního citového zrání s širším sociálním záběrem“¹²⁴. Následují tři romány, které možné označit za vrchol Řezáčovy psychologické prózy, a to *Černé světlo* (1940), *Svěddek* (1943) a *Rozhraní* (1944). *Černé světlo* nám předkládá analýzu „člověka deformovaného vlastní méněcenností¹²⁵“, který přes zdánlivou bezmocnost stojí nenápadně v pozadí a řídí světy druhých. *Svěddek* staví do hlavní role obdobně neúspěšnou a citově vyprázdněnou postavu, v této figuře „probouzející v obyvatelích městečka ty nejnižší z jejich potlačených možností, odmítl autor vnitřní prázdnotu nezaujatého, svědeckého přístupu k životu“¹²⁶. Třetí zmíněný román *Rozhraní* už „klade proti charakterově rozkladným silám pozitivní hodnoty lidského srozumění“¹²⁷, které jsou typické pro Řezáčovu tvorbu po druhé světové válce.

Václav Řezáč se v 50. letech žánrově přesouvá od psychologické prózy směrem k budovatelskému románu, který svou tvorbou pomohl v českém literárním prostředí ukotvit. Tento posun je patrný již v povídkách publikovaných časopisecky, které předkládají témata odboje i Pražského povstání, knižně vyšly tyto povídky souborně pod názvem *Tváří v tvář* (1956). Romány *Nástup* (1951) a *Bitva* (1954) zasazené do severočeského pohraničí zachycují poválečné osidlování tohoto území, ale mají také za úkol skrze schematicky typizované postavy ukázat, kdo má a kdo nemá místo v nově budované socialistické éře. *Nástup* líčí dále situaci spojenou s odsunem Německého obyvatelstva. *Bitva*, která je pokračováním zmíněného románu, už ve značně „zpolitizovaném vidění reality“¹²⁸ se znaky schematismu a agitačnosti líčí střet mezi komunistickými a antikomunistickými silami. Vlivem politického stavu naší

¹²³ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹²⁴ Citováno z: RYČL, F. *Václav Řezáč: Nástup*. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sřinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 194.

¹²⁵ Citováno z: tamtéž, s. 194.

¹²⁶ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹²⁷ Citováno z: tamtéž.

¹²⁸ Citováno z: tamtéž.

země byly tyto romány ve 2. polovině minulého století předkládány čtenářům jako „nejreprezentativnější projev socialisticko-realistické prózy“¹²⁹. Blahoslav Dokoupil se domnívá, že Řezáčův poslední román *Píseň o věrnosti a zradě* (1956, torzo), jenž zůstal nedokončený, „měl být pokusem o rehabilitaci některých překotně opuštěných postupů psychologické prózy“¹³⁰.

4.3 Román *Nástup*

4.3.1 Základní charakteristika románu

Román *Nástup* (1951) bývá označován za kolonizační román, neboť tematizuje postupné osidlování poválečného pohraničí s cílem poukázat na důležitost nejen budování poválečného Československa, ale také nového společenského řádu. Také proto se literární historici přiklání rovněž k tomu, že Řezáčův *Nástup* neváhá označit prototypickým žánrem socialistického realismu, tedy jako román budovatelský. Daniela Hodrová žánr představuje takto: „budovatelský román je také patrně vývojovým článkem románu výchovného a vývojového: hrdina v něm prochází řadou zkoušek, v nichž se formuje a upevňuje jeho charakter a smýšlení, dozrává v pracovním a společenském procesu“¹³¹.

Řezáč ve třiceti osmi očíslovaných kapitolách nastiňuje děj, který se odehrává bezprostředně po konci války v roce 1945. Hlavní hrdina, Jiří Bagár, přijíždí se společníky do pohraniční obce Grünbach (Potočná), aby zde dohlédl na co nejlhádší průběh poválečného dění. Je mu svěřena správa obce a postupně získává členskou základnu založené komunistické strany. Události popisují kolonizaci severočeského pohraničí – Češi přebírají odpovědnost za místní politiku, jejich úkolem je obnovit zdejší hospodářství a – přeneseně – vyřešit poválečnou národnostní otázku z hlediska vztahu Čechů a Němců. V chronologickém sledu od jara do podzimu roku 1945 sledujeme snažení Bagára i jeho přátel o to, aby výše zmíněné výzvy byly zdárně

¹²⁹ Citováno z: RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 193.

¹³⁰ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

¹³¹ Citováno z: HODROVÁ, D. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu*. In: *Vztahy a cíle socialistických literatur*. První vydání. Praha : Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1979. ISBN neuveveno. s. 134.

splněny. S ohledem na stanovený literární žánr je jasné, že se to hlavnímu hrdinovi úspěšně podaří.

Příběh vnitřně uzavřeného románu otevírá příjezd Bagára a jeho společníků do sudetského pohraničí, uzavírá jej pak symbolicky odjezd sovětských vojáků. Veškerý děj probíhá v rámci zmiňované obce Potočná (ta má předobraz ve městě Kadaň, kde byl spisovatel Řezáč účastník poválečných událostí). Zmíněná uzavřenost díla má jasný záměr – má vyvolat dojem, že situace v ději nastíněné lze zobecnit, že se totožné události děly v desítkách dalších Potočných desítkách Bagárů. Je lhostejno, zda je řeč o vysídlování původního německého obyvatelstva z pohraničí, o procesu osídlování pohraničí českými rodinami, o třídním boji proti kapitalistům nebo o finálním nástupu nového společného řádu (odtud název díla). Příčinu hledejme v záměrné typizaci (charakteristické pro socialistický realismus), která se projevuje také černobílým viděním postav (kladní hrdinové jsou charakterní komunisté, záporní jsou Němci a kapitalisté; jakékoliv pozičně nejasné postavy se buď polepší, nebo dojdou potrestání), agitací za myšlenky komunistické ideologie, optimistickým zakončením a také jednoduchým (až hovorovým) jazykem přístupným pro čtenáře jakéhokoliv věku a vzdělání.

Jakkoliv jsou výše uvedené charakteristiky budovatelského románu pro *Nástup* určující, nejsou ještě tak radikálně pojaté jako v případě pokračování interpretovaného románu, totiž prózy *Bitva* (1954). Vyšší literární kvalitě obou textů jistě chybí v dřívější Řezáčově tvorbě mistrně zvládnuté postupy psychologické prózy (zejména vykreslení vnitřních stavů ústředních antihrdinů – Kukly v *Černém světle*, Kvise ve *Svědkoví* apod.)

V románu se (podobně jako později u Stránského *Zdivočelé země*) objevují prvky žánrově pokleslejší literatury. Jedná se zejména o dobrodružně pojatou přestřelku mezi Čechy a Němci v úvodu románu, případně též o detektivně pojaté hledání pachatelů násilných aktů na českých rodinách, které do pohraničí přijíždí.

4.3.2 Dějová linie příběhu

Děj Řezáčova románu *Nástup* postihuje zásadní historické události v poválečném pohraničí. Do severočeské Potočné (zprvu ještě do Grünbachu) přijíždí čtyři čeští osadníci – Bagár, Trnec, Antoš a Rejzek, druhy spojila minulost v podobě účasti na pražském povstání. Muži byli jmenováni do pozice místní správní komise. Zatímco Rejzek se vrací domů (z Potočné pochází), Bagár by rád svědomitě jako správný vlastenec zorganizoval správu jemu přidělené obce, Trnec touží po vlastním podniku (zejména po grümbašské továrně) a Antoš by rád vykonával profesi automechanika. Při příjezdu do malebné pohraniční obce netuší, že ještě bojům není konec. Podaří se jim vypátrat bývalého starostu Potočné, Němce Röhliga, který se před nimi skrýval. Röhliga uvězní, nicméně jeho nacističtí kumpáni podniknou v noci útok na textilku, kde se čtveřice ukrývá, a bývalého starostu zachrání. Ten poté utíká neznámo kam (z kontextu však vyplývá, že za hranice). Přestřelka trvá většinu noci, zoufalému Bagárovi a jeho přátelům pomáhají až sovětsí vojáci, kteří na místo dorazí a zneškodní některé z německých nepřátel.

V další části románu už sledujeme primárně hlavní postavu, Jiřího Bagára. Ten se snaží svědomitě vykonávat svěřený úkol předsedy správní komise – zařizuje sepsání aktuálních zásob (podobný úkol bude jako administrativní výpomoc vykonávat Gerta Schnirchová v próze Kateřiny Tučkové), obstará odevzdání zbraní, které mají stále v držení němečtí obyvatelé apod. Když se ve vesnici objeví revoluční garda vedená Tymešem, která však namísto pomoci Bagárovi působí nepokoje a plundruje zásoby, zařídí její odchod.

Do vesnice přijíždí očekávaní čeští osadníci, kteří mají Bagárovi vypomoci s obnovou poválečného hospodářství v této lokalitě. Na místní poštu přijíždí hloubavý Václav Brendl, který zde vystřídává Elsu Magerovou. Jedná se o Němku, která je obviňovaná z toho, že spolupracovala s nacisty a jako taková má být přesunuta do vězení v nedalekém městě. Při přesunu však dojde k přepadení a Magerové se podaří utéci. Významnou posilu pro Bagára představuje skupina pracovníků textilky, kteří mají obsadit volné pracovní pozice v místní textilce, aby mohla být co nejdříve obnovena její výroba (dosavadní práci zde vykonávají němečtí starousedlíci pod vedením Trnce). Bagár zároveň doufá, že s příjezdem textiláků podpoří počet Čechů, kteří v Potočné podporují komunistické názory. Výraznou postavou, která do Potočné

přijíždí, je Vincent Postava. Postava s rodinou by se rád usadil v Oudolíčku, což je zemědělská oblast, jež je součástí obce Potočná. Bagár se raduje z toho, že do pohraničí přijíždí lidé, kteří mají chuť tu pracovat a obnovovat válkou narušené hospodářství. Proto odejme jednu z chalup německým majitelům a nastěhuje do ní právě Postavovi.

Základem lokálního průmyslu je vedle zmíněné textilky rovněž továrna na kuličková ložiska. K příležitosti jejího znovuotevření uspořádá Bagár slavnost, při které se mohou vzájemně poznat obyvatelé Potočné se svými novými sousedy. Později je hlavní hrdina zaskočen, když zjišťuje, že se z Británie vrací původní majitel továrny, doktor Rosmus, a že se navíc plánuje její přesídlení. Rosmus se přátelí s Trncem a začínají vymýšlet plány, jak by mohli zbohatnout na úkor ostatních. Otevřeně kritizují myšlenky komunismu.

Bagár musí řešit nelehké problémy lidí v Oudolíčku. Nově přistěhované rodině Postavových, kteří svědomitě a s pílí budují svůj nový domov, totiž někdo otráví dobytek. Bagárovi se podaří v řadách německých obyvatel Potočné vypátrat pachatele a přinutí je uhradit způsobenou škodu. Němečtí majitelé hospodářství v Oudolíčku, kteří odmítají uznat konec války, uspořádají akt pomsty, kdy se rozhodnou vyhnat svůj chovaný dobytek za hranice (podobnou událost nachází také ve *Zdivočelé zemi* a zmiňuje se rovněž ve *Vyhnání Gerty Schnirch*). Češi v čele s Bagárem však akci překazí, a aby byly ukončeny nepokoje, požádají jménem stranického výboru obce o odsun Němců z Oudolíčka do Německa.

Bagár si láme hlavu, jak naložit s dobytkem, který tu po Němcích zůstane a o který se zatím nemá kdo postarat (na více příchozích českých rodin z vnitrozemí se ještě čeká). O dobytek se hlásí mladík Tymeš, nicméně Bagár mu nedůvěřuje, a proto raději zvířata přerozdělí do rodin, které se svou spolehlivostí již stačily osvědčit. S bývalým přítelem Trncem musí Bagár řešit konflikt, když se se svými kumpány pokusí rozkrást německý majetek, jenž zůstal ve vysídlených domech po nevyhnutelném vysídlení Němců z Oudolíčka.

Jejich odchodem jsou v zásadě ukončeny dosavadní nepokoje. Vyřešení situace napomůže rovněž dopadení Němky Magerové, která, jak Bagár zjišťuje, organizovala násilné akce, jež se v Potočné děly. Jejím uvězněním jsou poválečné problémy mezi Čechy a Němci konečně utlumeny. Do vězení míří rovněž tajemník Tietze, který

u sebe Magerovou několik týdnů schovával – možná ze strachu, nicméně Bagár jeho odsouzením přeneseně ukazuje, že zbabělost nemá v nově budované společnosti místo (s nimi by nikdy nebyla vyhrána válka). Místní komunisté, přátelé Bagára, se tak těší na připravované politické změny ve státě.

V závěru se koná svatba Bagára a Zdeny Dejmkové, dcery jednoho z nově příchozích osadníků do Pohraničí (Zdena již několikrát předtím Bagárovi pomáhala řešit nastalé spory ve vesnici). Bagár se v Praze setkává s předsedou komunistické strany, Klementem Gottwaldem, jenž jej oceňuje za jeho službu vlasti, kterou v Potočné tak svědomitě vykonává. Po návratu domů Bagár shledává, že z pohraničí odjíždí sovětští vojáci, kteří jemu i jeho blízkým mnohokrát pomohli v tišení nepokojů. Lítost ze vzájemného loučení je nahrazena vírou v blížící se nástup nového společenského uspořádání.

4.3.3 Hlavní postava románu: Jiří Bagár

Hlavní hrdina románu *Nástup* je postava bezpochyby typizovaná (tak jako ostatně prakticky všechny postavy tohoto díla). Vypravěč (v díle potlačený) sleduje osudy třicetiletého, lehce prošedivělého Jiřího Bagára, který je nadšený z myšlenek socialismu. Je poznamenán prožitými válečnými útrapami, mezi nimiž byla také hrozba trestu smrti. Bagár však odvážně a mužně nástrahy války přečkal a nyní přijímá úkol, který ho směřuje do českého pohraničí. Má zde spravovat zpětně nabyté území v obci Potočná. Sám aktivně řeší vzniklé potíže, brání nově příchozí rodiny proti projevům německé nenávisti, aby si to snad nerozmysleli a zase neodjeli.

Bagár nejedná bez rozmyslu, pečlivě přemítá nad tím, jak by měl správně vyřešit nastalé potíže. S ohledem na svůj vnitřní pevný řád hodnot, kterému důvěřuje, se však vždy rozhoduje správně. Aktivně pomáhá osidlovat Potočnou, aby se co nejdříve obnovilo zemědělství a národní ekonomika se uzdravila z hubených válečných let. Pomáhá najít místo pro správné a pracovité lidi, kteří mu s jeho úkolem hodlají pomoci. Jejich snahou je také vytvořit z pohraniční oblasti čistě české prostředí (němečtí nepřátelé mají být jednou provždy odsunuti).

Bagár ve víře v komunistickou ideologii zakládá místní komunistickou stranu. Opět mu s tímto úkolem ochotně pomáhají jeho přátelé, v čele s budoucí ženou Zdenou,

aniž by je k tomu sám přemlouval. Většinou sami poznali, tak jako Bagár, že se jim takto otevírá o něco růžovější budoucnost, než v jakou mohli sami doufat. Hlavní hrdina umí ukázat i tvrdost a neústupnost, zejména pokud mu někdo jeho snažení brání. Takovými lidmi jsou v příběhu takřka bezvýhradně všichni odpůrci komunismu a ti, kteří se do Potočné přijeli pouze přiživit. Bagár bojuje proti západním principům vykořisťování, nenechává své odpůrce rozkrádat majetek po Němcích a brání situacím, kdy se nepřátelé chtějí nadřazovat ostatním (tak jako např. Trnec, který si z německých zaměstnanců textilky dělá osobní sluhy).

Štěstí Bagárovo je štěstím celé Potočné a naopak. Sám si udělá sobeckou radost snad jen tím, že se v závěru ožení se Zdenou Dejmkovou.

Z výše uvedené charakteristiky hlavního hrdiny snad vyplývá zřejmý aspekt zkoumaného díla. Autor v díle jasně naznačuje, se kterými postavami má čtenář sympatizovat (Bagár, Dejmek, Postava apod.). Odpovídají tomu i jejich vnější charakteristiky – jsou to muži veselí, opálení, vyjadřující naději v dobrý výsledek svého snažení. Představují ideál člověka nového společenského řádu, který v dané době pro autora nastupuje (připomeňme, že v roce vydání románu, tedy v roce 1951, se jedná o zpětně nastavené zrcadlo připomínající, díky čemu byl nový řad vybudován). Z takto postaveného piedestalu zmíněné hrdiny nesesadí a větší uvěřitelnosti nenapomůže ani autorova snaha je polidštit skrze drobné humorné nešvary (Bagár si při nervozitě hraje s knoflíkem, Dejmek používá slovo „konkrétně“ snad do každé věty, Postava potřebuje mít v ruce dýmku apod.).

Obdobným způsobem, tedy schematicky, zachycuje Řezáč postavy záporné. Ty jsou rovněž určeny třídně – až už německou národností (Magerová) nebo svou příslušností k ideje kapitalismu (Rosmus, Trnec, Marek). Také tyto postavy lze určit na základě vnějších charakteristik – zatvrzelý pohled, samolibý úsměv, ironické posměšky apod.). Chovají se krutě a sobecky. Zatímco s Němci si Bagár a jeho přátelé poradí, s antikomunistickými silami bude muset být svedena budoucí bitva (odtud název volného pokračování Řezáčova díla).

5 Jaroslav Durych a jeho *Boží duha*

5.1 Jaroslav Durych

Prozaik, básník, dramatik a esejista Jaroslav Durych (1886–1962), který spolu s Jakubem Demlem, Janem Zahradníčkem či Janem Čepem bývá řazen do proudu české katolické literatury, pocházel z Hradce Králové. Jeho otec byl mj. novinářem a spisovatelem, což mohlo mít vliv na pozdější profesní směřování jeho syna Jaroslava (stejně jako dalších dětí – sourozenci Jaroslava Durycha Václav a Bohuslav byli činní na poli poezie i překladatelství). Nutno však uvést, že Jaroslav Durych přišel ještě jako malé dítě nejdříve o matku a později také o otce.¹³² Je možné se jen domnívat, nakolik se tato skutečnost odráží v Durychových hrdinech, kteří bloudí a pátrají po lepším světě. Syn Václav Durych ve vzpomínkové knize připojuje následující komentář: „Musela to být strašná rána, o to strašnější, že nečekaná, o to děsivější, že Jaroslav naráz poznal, jak je všechno, docela všechno ztraceno.“¹³³

Po studiích na gymnáziu v Hradci Králové a v Příbrami získal vojenské stipendium, „a tak po maturitě mohl vystudovat medicínu v Praze“¹³⁴. Stal se vojenským lékařem, za první světové války působil na haličské a také na italské frontě. Po vzniku samostatné Československé republiky působil jako lékař na pozicích v Praze, Užhorodě či Olomouci. Podnikal řadu cest do zahraničí, ve 20. a zkráje 30. let cestoval do Itálie, Německa či Španělska, při cestách „shromažďoval podklady ke svým historickým prózám a (...) k cestopisně esejistickým knihám“¹³⁵.

Ve 30. letech zastával značně konzervativní názory (literární historička Ludmila Lantová vidí důvod ve „ztotožnění s tradicí protireformačního katolicismu“¹³⁶), které se promítly do jeho kritických postojů vůči republice. Stejně tak Durychovo „přítakání totalitním režimům v katolické Itálii a Španělsku“¹³⁷ vedlo k útokům vůči

¹³² O svém dětství napsal Jaroslav Durych stylizovanou prózu *Vzpomínky z mládí* (1928).

¹³³ Citováno z: DURÝCH, Václav. *Vzpomínky na mého otce: životopis Jaroslava Durycha*. Vyd. 1. Olomouc : Votobia, 2001. ISBN 80-7198-463-9. s. 39.

¹³⁴ Citováno z: HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN neuvedeno. s. 101.

¹³⁵ Citováno z: LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 07. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.

¹³⁶ Citováno z: tamtéž.

¹³⁷ Citováno z: tamtéž.

představitelům demokraticky orientované literatury, zejm. pak vůči Karlu Čapkovi. Za tyto postoje však spisovatel sklidil kritiku. Za článek „*Pláč Karla Čapka*“ uveřejněný v lednu 1937 v brněnském *Akordu* si „Durych vysloužil nenávisť celého národa. Ta přetrvala německou okupaci, národněsocialisticko-komunistickou koalici let 1945–1948, přečkala stalinismus.“¹³⁸

Také z těchto důvodů, stejně jako pro své katolicky orientované názory, jež nebyly po roce 1948 podporovány oficiální komunistickou ideologií, se Jaroslav Durych stáhl do pozadí a v jeho literární tvorbě nastala dlouholetá přestávka. Václav Durych k tomu dodává toto: „Popravovalo se a popravováni byli i kněží (...). Ovšemže měl strach (*myslí se Jaroslav Durych, pozn. autora*), a to nejen o své přátele, o členy své rodiny a příbuzenstva, měl strach i o sebe.“¹³⁹ Samotný spisovatel ve svém sebekriticky pojatém projevu nazvaném *Včera a dnes* z roku 1947 říká mj. toto: „Octl-li jsem ses tedy v izolaci proti své vůli, je to důkazem, že jsem něco buď opominul nebo dělal nesprávně, čili že jsem se dopustil chyby.“¹⁴⁰

Spisovatel ke konci let trpěl celou řadou různých zdravotních onemocnění – kapénkovou infekcí, revmatickými obtížemi, sklerózou břišních cév. „Série drobných infarktů, které nakonec ukončily jeho život, byly již ranami z milosti.“¹⁴¹ Jaroslav Durych zemřel v Praze v roce 1962.

5.2 Tvorba Jaroslava Durycha

Jaroslav Durych podobně jako řada jiných prozaiků debutoval nejprve časopisecky. Stalo se tak v roce 1908 pro časopis *Meditace*, příspěvky však psal také pro periodika *Lumír*, *Lidové noviny*, *Rozpravy*, *Slovo a slovesnost* a řadu dalších. Logicky nejvíce přispíval do časopisů, které sám redigoval. Jednalo se zejména ve 20. a zraje 30. let 20. století o katolicky orientované časopisy *Rozmach* a *Akord*. Na starost mu bylo

¹³⁸ Citováno z: DURYCH, Václav. *Vzpomínky na mého otce: životopis Jaroslava Durycha*. Vyd. 1. Olomouc : Votobia, 2001. ISBN 80-7198-463-9. s. 324.

¹³⁹ Citováno z: tamtéž, s. 443.

¹⁴⁰ Citováno z: tamtéž, s. 428.

¹⁴¹ Citováno z: tamtéž, s. 485.

přiděleno řízení edic *Knihy mladých* (1923–1925) pro nakladatelství L. Kuncíř a edice *Národní knihovna* (1941–1943) pro Vyšehrad.¹⁴²

Jaroslav Durych jako by v počátcích své rozsáhlé tvorby hledal žánr, který bude jeho touze po literárním vyjádření vyhovovat nejvíce. Drama *Svatý Jiří* (1915) předznamenávalo jeho zájem ztvárnit pro divadlo náboženské příběhy světců, navázal na něj totiž dramaty *Svatý Vojtěch* (1921) a *Svatý Václav* (1925). Balada *Cikánčina smrt* (1916) i povídka *Jarmark života* (1916) už nastiňují základní rysy Durychovy tvorby: „vidění života jako pouhé přípravy na smrt, apoteóza mučednictví (obzvláště v dramatech) a vnitřně prožívaný rozpor mezi katolictvím protireformačního zabarvení a nutností bloudit ve světě plném proměn a nejistot“¹⁴³.

V Durychově prvním románu *Na horách* (1919) je možné spatřit další pro autora příznačné téma, kterým je chudoba. Chudoba je v jeho dílech pojata rovněž jako náboženská hodnota, „předpoklad životních kladů – čistoty, nevinnosti, něhy, krásy“¹⁴⁴. Výrazný významový prvek tvoří také motiv dívčí krásy, který se často prolíná se zmiňovanou chudobou. Takto se v Durychových prózách objevují tzv. panenky, tedy „krásné chudé dívky, individuálně nerozlišené, viděné na pomezí reálna a ireálna (...). Takový symbol-panna (...) ukládá milenci celý řetěz zkoušek a hledání, než dojde ke konečnému spojení; to pak přinese milost, jež je předobrazem království nebeského.“¹⁴⁵ Patrné je to v jeho krátkých prózách (pro tvorbu zkraje dvacátých let Durychův příznačný žánr): *Tři dukáty* (1919), *Tři troničky* (1923), *Sedmikráska* (1925) – tam je zmiňovaný symbol zřejmě nejvýraznější, dále také v básnické sbírce *Panenky* (1923) a v pozdějším dramatu *Štědrý večer* (1926).

Méně (nikoliv vůbec) se výše zmíněná tematika objevuje v dalších prózách z tohoto období Durychovy tvorby, pro kterou jsou příznačné historické a náboženské náměty. Myšleny jsou zejména jeho prózy *Cestou domů* (1919), *Nejvyšší naděje* (1921),

¹⁴² Blíže k Durychově časopisecké i editorské činnosti na: LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.

¹⁴³ Citováno z: HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 102.

¹⁴⁴ Citováno z: LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 07. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.

¹⁴⁵ Citováno z: HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 102.

Obrazy (1922) a *Smích věrnosti – Legenda* (1924). S koncem 20. let je završena Durychova básnická tvorba (v pozdější době se jako spisovatel zaměřil výhradně na produkci prozaickou, jež tvoří páteř jeho díla), napsal soubory *Hadí květy* (1924), *Balady* (1925), sbírky *Žebrácké písně* (1925) a *Beskydy* (1926); v posledních sbírkách *Eva* (1928) a *Té nejkrásnější* (1929) dochází k „adoraci zduchovnělého žensství splývajícího autorovi s mariánským kultem“¹⁴⁶.

K vrcholným dílům Jaroslava Durycha patří dvě románové trilogie z konce let dvacátých, resp. ze začátku let třicátých. První tvoří povídky *Kurýr* (1927), *Budějovická louka* (1928) a *Valdice* (1928) vydané později souborně jako *Rekviem* (1930); druhou představují tři svazky románu *Bloudění* (1930, svazek I. – III.).¹⁴⁷ V nich je patrný spisovatelův přechod k žánru historické prózy, které vtiskl novou podobu. Zasazení děje do dějinného období třicetileté války, konkrétně do pobělohorské éry, tedy doby raného baroka, není náhodné. Durychovo zaujetí barokem je patrné již z dřívější tvorby, která se projevuje užitím výrazných kontrastů, jeho „barokní vidění se ukazuje v pojetí národních dějin solidarizujícím s protireformací, výrazná je barokizující stylizace jazyková“¹⁴⁸. Zatímco *Rekviem* dramaticky líčí události po roce 1934 (tedy po smrti Albrechta z Valdštejna), *Bloudění* zobrazuje dobu těmto událostem předcházející. Ústřední dvojicí slavného Durychova příběhu je český protestant Jiřík a španělská katolička Andělka. „Jejich vztah není sledován pouze jako milostné sblížení dvou lidí ve strastiplné době, ale především jako bloudění na cestě k náboženskému spasení.“¹⁴⁹ Jejich bloudění se dotýká samotné podstaty lidské existence, neboť přesahuje rámec vzájemného hledání se v čase a prostoru, ale metafyzicky znázorňuje bloudění jedince v rovině politické, společenské a ponejvíc patrně v rovině náboženské.

¹⁴⁶ Citováno z: LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 07. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.

¹⁴⁷ Trilogie získaly rovněž označení „malá valdštejnská trilogie“ (*Rekviem*) a „velká valdštejnská trilogie“ (*Bloudění*) s ohledem na osobnost Albrechta z Valdštejna, který se na pozadí příběhů objevuje.

¹⁴⁸ Citováno z: LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 07. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.

¹⁴⁹ Citováno z: HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BĚLA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN neuváděno. s. 103.

Ozvěny tohoto Durychova přístupu rezonují rovněž v jeho drobné próze z přelomu 20. a 30. let, jmenujme povídky *Kouzelná lampa* (1926), prózu *Čert a cikánka* (1927) nebo básně v próze *Kdybych...* (1929). Morálně-výchovné hledisko je akcentováno v románech zasazených do současného světa *Paní Anežka Berková* (1931) a *Píseň o růži* (1934), což je vlastně „románová obdoba autorovy čtenářsky nejúspěšnější knihy, *Sedmikrásky*“¹⁵⁰. Román *Masopust* (1938) je návratem k historické próze, prózy *Děti* (1934) a *Služebníci neužiteční* (1940) navíc zdůrazňují tematiku náboženskou.

Po několikaleté tvůrčí pauze v době druhé světové války a v poválečné éře spjaté se změnou politického režimu, kdy Durych svá díla nemohl vydávat (viz výše), napsal v polovině padesátých let prózy vydané až posmrtně na sklonku let šedesátých. Jedná se o soubor povídek s náboženskou tematikou *Tam* (1968) nebo o román *Duše a hvězda* (1969), ve které Durych podle Ludmily Lantové předkládá „pokleslou románovou variaci na téma svých raných próz o dívčí chudobě a čistotě“¹⁵¹. Ze stejné doby pochází také poslední Durychova novela *Boží duha* (1969), který jmenovaná literární historička charakterizuje jako „polosnovový příběh o vině, lítosti a usmíření, situovaný do opuštěného sudetského pohraničí po vysídlení původního obyvatelstva“.¹⁵²

Na závěr jmenujme spisy, které jsou rovněž součástí Durychovy tvorby, ale představují její žánrově specifickou odnož. V první řadě se jedná o adaptaci novozákonních příběhů pro mladé čtenáře s názvem *Z růže kvítek vykvet nám* (1939). Nezanedbatelnou část Durychovy práce pak tvoří jeho eseje a úvahy řešící ponejvíc otázky náboženské či umělecké. Ty vycházely souborně i samostatně pod názvy *Výstražné slovo k českým básníkům* (1919), *Gotická růže* (1923), *Ejhle, člověk* (1928), *Cesty umění* (1929), *Zdrávas, Královno* (1931) a *Váhy života a umění* (1933). Z cest po Evropě napsal Jaroslav Durych řadu cestopisných fejetonů vydaných souborně pod názvy *Okamžiky z let válečných* (1924), *Plížení Německem* (1926), *Pout' do Španělska* (1929) a *Římská cesta* (1933). Vlastenecké téma řeší v předválečném období vydané *Toulky po domově* (1938). Závěrem zmiňme také Durychovy vzpomínkové

¹⁵⁰ Citováno z: HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 103.

¹⁵¹ Citováno z: tamtéž.

¹⁵² Citováno z: tamtéž.

knihy: *Vzpomínky z mládí* (1928), které, jak sám uvádí v jejich předmluvě, „napsal především pro své děti“¹⁵³, a mnohem později vydaná rodinná kronika *Kouzelný kočár* (1995, jejím editorem byl spisovatelův syn Václav Durych).

5.3 Novela *Boží duha*

5.3.1 Základní charakteristika novely

Durychova milostná novela *Boží duha* (1969) vznikla v rukopise již v roce 1955, jak dokládá závěrečná autorova poznámka v textu: „Skončeno na den Všech svatých 1955“¹⁵⁴. Podivuhodný epilog spisovatel Jaroslava Durycha vyšel poprvé až sedm let po jeho smrti. Jeho postavení v literatuře tematizují konec války a poválečné vztahy mezi Čechy a Němci je poněkud zvláštní. Obojí se zde totiž jeví jen jako výchozí kontury hlubšího filozofického příběhu, který nadčasově tematizuje lidskou lítost, pokání, lásku a posléze vykoupení.

V šesti nepojmenovaných kapitolách může čtenář sledovat příběh šedesátníka, který v první osobě vypráví o své pouti do lidmi opuštěné samoty. Vyprávění často narušuje vnitřními úvahami, vzpomínkami a reflexí spatřených symbolů, které upoutaly jeho pozornost a vyvolaly v něm další přemítání (např. šiška, zmije, svíce, rakev...). Smyslem jeho původně bezcílne cesty se ukáže být zpověď mladé, několikrát ponížené a zhanobené německé dívky (a přeneseně též poskytnutí jí rozhřešení). Po četných vzájemných hovorech i mužových úvahách se jako východisko vyjeví možnost, že by začali budovat společné štěstí skrze milostný vztah. V knize se opakovaně vrací obraz „boží duhy“ jako „připomínka mužovy dětské vize a také jako symbol míru“¹⁵⁵, zprvu nedostižného a v závěru uskutečněného.

¹⁵³ Citováno z: DURYCH, Jaroslav. *Vzpomínky z mládí*. 2. vyd. Praha : L. Kuncíř, 1931. ISBN nevedeno. s. 3.

¹⁵⁴ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN nevedeno. s. 156

¹⁵⁵ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: *Boží duha*. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31.

Durych se touto novelou „vrátil k rané symbolistické próze“¹⁵⁶ v příběhu, který je vyprávěn v „exaltovaném tónu připomínajícím barokní legendy“¹⁵⁷. Ke znakům obojího citovaného můžeme řadit půdorys milostného příběhu, úctu k ženě připomínající mariánský kult, refrénovitě se opakující symboliku či zvýraznění sepětí s přírodou. Děj příběhu je chronologický, odehrávající se podle všeho během krátkého času dvou dnů – muž přichází v pondělí večer, v noci se setkává a poprvé rozmlouvá s dívkou a vše ostatní probíhá během úterý. V textu se dvakrát objeví latinské pasáže – poprvé pronáší vypravěč hymnus za zemřelého v nepohřbené rakvi, podruhé se vyjeví jako text modlitby pronášený po uložení zmíněné rakve do hrobu.

5.3.2 Dějová linie příběhu

Na začátku příběhu se setkáváme s jeho hlavním hrdinou, mužem, který po pěti dnech na cestách přichází do opuštěné osady v horách. Tento kraj je „málo známý a ještě méně přístupný“¹⁵⁸, což poutníkovi vyhovuje. Nechává za sebou město jako poslední místo, kam se mohl dopravit nějakým prostředkem, a do neznámé krajiny přichází pěšky a o holi. Prostor, který se před ním odkrývá, je opuštěný (to připomínají vymřelé chalupy, pole, boudy bez psů i kůly bez koz). Jediný, kdo kouřem z komína dává signál své přítomnosti, jsou „ti, kteří přežili zkázu“¹⁵⁹. Explicitně to řečeno není, ale vypravěč tak odkazuje na dobu nedávné války. Fakt, že se nachází v pohraničí, je zmíněn až později (když mu dívka prozradí, že u nedalekých hranic leží mrtvé tělo její nepohřbené matky).

Po opuštění lesa objevuje chátrající kostel, v němž narazí na nepohřbenou rakev s tělem v rozkladu. Svůj původní cíl poustevničení mění za cíl toto tělo pohřbít. Vstupuje do jednoho z domů, kde se uloží ke spánku. V noci jej vzbudí zvuky slepic a kozy (poprvé zde slyší domácí zvířata), za chvíli do pokoje přichází dívka. Z jejích slov vyplývá, že je německého původu (má jinou výslovnost; očekává vyhnání apod.).

¹⁵⁶ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: Boží duha. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31.

¹⁵⁷ Citováno z: HAMAN, A. Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 99.

¹⁵⁸ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 8.

¹⁵⁹ Citováno z: tamtéž, s. 11.

Zprvu poděšená dívka se domnívá, že bude muset svůj dům opustit (nečekala, „že už dnes přijde host“¹⁶⁰).

Když návštěvníkovi vyjeví, že její matka a teta byly zastřeleny při pokusu utéct za hranice, děsí se muž: „Copak v těchhle letech věcech ještě nebylo doúčtováno?“¹⁶¹ Dívka muži vyjeví, že při onom útěku byla znásilněna (ani poprvé, ani naposledy) a při tom se dívala do očí mrtvé matce (od té doby jí obraz matky pronásleduje). Muž dívce slíbí potvrzení o tom, že dům patří jí, aby tu mohla zůstat. I když později přemítá, že by od dívky odešel, právě zmíněný slib mu v tom brání. Jeho slova dokazují, že není zasažen válkou způsobenými traumaty, kvůli nimž by se chtěl dívce mstít: „Je to váš dům, vaše dědictví po rodičích, a já nemám práva, abych rušil váš klid.“¹⁶²

Druhý den ráno v sadu políbí dívce ruku, ze studu skočí do potoka, odkud mu však musí dívka pomoci a on přijímá její péči. Na oplátku vyslechne příběh o tom, jak byla dívka odvedena do školy svými lidmi (myslí se tím Němci, ovšem v textu se autor omezil na označení „naši“ a „vaši“, čímž dal vzájemnému problematickému vztahu obou etnik všeobecný rozměr). Ve škole docházelo k opakovanému znásilňování jí i dalších dívek, jedna se „ušetřila“ potupy tím, že vyskočila z okna a střepy jí způsobily vykrvácení (této mrtvé dívce, stejně jako již zmíněné matce, dívka závidí jejich smrt před ještě horším potupením, které potkalo ji). Stejný osud ji potkal také po nezdařeném útěku za hranice, kdy si ji vzali domů coby služku tři Češi (otec a dva synové), opakovaně ji zneuctivali a s bezzubým chromým starcem dokonce zplodila dítě (dceru, která později zemřela).

Muž se odpoledne vydává vykonat slíbené pohřbení opuštěné rakve. „Tento těžký úkol, který si uloží jako pokání za obecnou bezbožnost, stane se (...) něčím daleko osobnějším.“¹⁶³ Potupa, hnus a špína takového úkolu má vyrovnat totéž, čím si musela projít dívka. Ta mu přichází na pomoc a společně rakev uloží. Při následné modlitbě

¹⁶⁰ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 38.

¹⁶¹ Citováno z: tamtéž, s. 48.

¹⁶² Citováno z: tamtéž, s. 55.

¹⁶³ Citováno z: PATOČKA, J. Doslov. In: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 168.

se muž rozpláče a dívku-trpitelku povyšuje „pro její krásu a utrpení do pozice královny“¹⁶⁴.

Na cestě ze hřbitova potkají rodinu, která zde žila již dříve a dívku (včetně jejího osudu, který v nich budí hrůzu a lítost) znají. Zprvu si myslí, že ústřední dvojice šla vykopávat poklad (dle náradí, které nesou), po vyjevení pravdy nabídne soused hlavnímu hrdinovi, že jej druhý den ráno odveze do města, aby mohl zařídit slíbené potvrzení pro ženu.

Při závěrečném rozhovoru v domě, kam se vrátili, nechává si muž vyjevit od ženy poslední hrůzná tajemství její minulosti. Jako vzájemná spása obou se nakonec vyjeví možnost, že spolu utvoří milostný pár, čímž dojde k definitivnímu očištění obou.

5.3.3 Hlavní postavy novely: muž a dívka

Lakonicky stanovený nadpis kapitoly odkazuje na to, co čtenář při recepci textu Durychovy prózy *Boží duha* jednoznačně dozví o hlavních postavách. Ostatní charakteristiky jsou naznačené, některé v průběhu textu zpochybněné (např. když hlavní hrdina říká dívce, že je hrobník), jiné zcela utajené (např. jména ústřední dvojice). Jako čtenáři zjišťujeme, že hlavní postava má přes šedesát let a je (jak říká) vdovcem, otcem pěti dětí. Ani přes opakované dotazy, které jsou mu kladeny stran jeho profese, neodhaluje, čím byl před svým příchodem do pohraničí. Do této oblasti dorazí o holi a ne zcela zdravý. Odmítá označení, že je kněz, přestože jako dívčin zpovědník vystupuje.

U dívky se čtenář seznámí s popisem vzhledu, jak jej vnímá vypravěč. Vypadá asi na třicet let. Má zrzavé vlasy, modré oči, narůžovělé tváře a ve výrazu zlobu a pohrdání. Zvláštní symboliku přikládá vypravěč zmíněným zrzavým vlasům, které vnímá „jako svědectví hanby a znamení vydědění“¹⁶⁵. O tom, že muž je Čech

¹⁶⁴ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: *Boží duha*. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31.

¹⁶⁵ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN nevedeno. s. 43.

a dívka Němka, se však, jak uvádí historik Jiří Kudrnáč, „čtenář musí dovtípit podle souvislostí“¹⁶⁶.

Už při prvním setkání dvojice uprostřed noci vyjevuje dívka muži hříchy, které ji tíží, čímž je dán počátek jejich zvláštního vztahu. Poté, co se přizná, že kradla zdivočelé slepice, odhaluje, že již není pannou, a když jí muž dále naslouchá, vyjeví mu scénu se svým znásilněním před zabitou matkou.

Podle Jana Patočky, který vydání z roku 1991 opatřil doslovem, dochází v díle k „individuální i dějinně vztažené kajícínosti“¹⁶⁷. Muž se kaje za hříchy, jež byly způsobeny, žena pak za hříchy, jimiž je poznamenána. Přes další již zmíněné brutality, které se ženě stanou, dochází oba společně k jakémusi smíření s minulostí symbolicky zachycenému skrze pohřbení zetlelých pozůstatků v rakvi (hnus vnější je paralelou k hnusu vnitřnímu, prožitému). Šťastný konec pak vyjadřuje naději v budoucnost (ne jen pro ně dva, ale pro i pro narušené česko-německé vztahy jako takové). „Křesťanské stanovisko“¹⁶⁸ autora na vztah mezi Čechy a Němci otevírá nový způsob, jak se na dějinné události v poválečném pohraničí lze dívat. Podobně originální pohled poskytl Vladimír Körner ve své novele *Adelheid*.

¹⁶⁶ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: Boží duha. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31.

¹⁶⁷ Citováno z: PATOČKA, J. Doslov. In: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 162.

¹⁶⁸ Převzato z: HAMAN, A. Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhánění/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 101.

6 Vladimír Körner a jeho prózy *Adelheid a Zánik samoty*

Berhof

6.1 Vladimír Körner

Prozaik a filmový scénárista Vladimír Körner (1939–) pochází z Prostějova. Životním tématem jeho tvorby je válka, kterou sám coby malý chlapec zažil. „Prvních sedm let života je rozhodujících – a ty jsou u mě s válkou svázané,“¹⁶⁹ říká sám V. Körner. Jeho život poznamenala (stejně jako v případě V. Řezáče) brzká smrt otce, který byl vedoucím odbojové organizace a padl v roce 1945. „Otec mi padl prakticky před očima, sedmého května, asi čtyři hodiny před koncem války.“¹⁷⁰ Jan Wiendl uvádí, že „tento traumatizující zážitek se zásadní měrou promítl do pozdější Körnerovy tvorby“¹⁷¹.

S matkou se poté odstěhoval do Zábřehu na Moravě, „pohraničí severní Moravy (...) má rovněž významné místo v jeho prózách“¹⁷², jak uvádí Ladislav Soldán. V Zábřehu se Körner vyučil sedlářem a podkovářem, odtud zamířil na filmovou fakultu pražské AMU. Již během studií mu bylo umožněno pracovat ve Filmovém studiu Barrandov na pozici dramaturga a později rovněž scénáristy.

Körner je autorem celé řady filmových scénářů pro snímky, které jsou dodnes vnímány jako velmi kvalitní (zejména pokud jde o filmy, na kterých spolupracoval s režisérem Františkem Vlácilem). Jako spoluautor se v počátcích tvorby podílel s Vladimírem Goldmannem na scénářích k filmům *Čas jeřabin* (r. 1963, režie M. Sobotka) či *Deváté jméno* (r. 1963, režie J. Sequens), později spoluvytvořil scénář např. k filmu *Chodník přes Dunaj* (r. 1989, režie M. Luther). Sám se autorsky podílel na scénářích například k filmům *Pověst o stříbrné jedli* (r. 1973, režie F. Vlácil), *Sázka na třináctku* (r. 1977, režie D. Klein) nebo *Krev zmizelého* (r. 2005, režie M. Cieslar). Některé jeho filmové scénáře jsou adaptací významných literárních předloh jiných

¹⁶⁹ Citováno z: SLÁDEK, P. Körner. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 144

¹⁷⁰ Citováno z: tamtéž.

¹⁷¹ Citováno z: WIENDL, Jan a Veronika KOŠNAROVÁ. *Vladimír Körner*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z:

<[http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+](http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+>)>.

¹⁷² Citováno z: SOLDÁN, L. Vladimír Körner. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 288.

autorů, např. scénář k filmu *Stín kapradiny* (r. 1989, režie F. Vlášil) vznikl podle námětu Josefa Čapka, film *Kuře melancholik* (r. 1999, režie F. Brabec) čerpá z námětu Josefa Karla Šlejhara.¹⁷³

Důležitou část Körnerovy scénářistické produkce představují filmy, které vznikly na základě autorovy vlastní prozaické předlohy. K takovým snímkům patří *Adelheid* (r. 1969, režie F. Vlášil) nebo *Cukrová bouda* (r. 1980, režie K. Kachyňa, próza nese název *Zrození horského pramene*). Jiné Körnerovy scénáře naopak představují náměty, podle kterých později napsal svá prozaická díla. Ke snímkům vzniklým z takových scénářů patří např. *Údolí včel* (r. 1967, režie F. Vlášil) či *Zánik samoty Berhof* (1983, režie a spolupráce na scénáři J. Svoboda). Část Körnerovy scénářistické činnosti našla uplatnění také v tvorbě pro Československou televizi, resp. Českou televizi, jedná se například o snímky *Královské usínání* (r. 1975, režie M. Poledňáková) nebo z novější doby *Sněžná noc* (r. 2009, režie M. Cieslar). Pro slovenskou televizi vytvořil scénář k televiznímu seriálu *Lékař umírajícího času* (r. 1984, režie M. Luther).

Vladimír Körner obdržel v roce 2006 Státní cenu za literaturu a v roce 2020 se stal laureátem Výroční ceny Asociace českých filmových klubů. V posledních několika letech se již literární ani scénářistické práci nevěnuje.

6.2 Tvorba Vladimíra Körnera

Körnerův literární debut sice představuje próza *Střepiny v trávě* (1964), ale jeho následně vydaný román *Slepé rameno* (1965) vznikl „buď paralelně s dříve vydanou novelou, nebo ji dokonce předcházela“¹⁷⁴. Obě zmíněné prózy „zřetelně vytyčily stěžejní autorovo téma: jedinec konfrontovaný se zlem v podobě války“¹⁷⁵. Körner se v nich snaží na jedné straně postihnout psychologickou kresbu jednotlivých hlavních

¹⁷³ Kompletní výčet Körnerových scénářistických počinů je možné dohledat na: WIENDL, Jan a Veronika KOŠNAROVÁ. *Vladimír Körner*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+>>.

¹⁷⁴ Citováno z: SOLDÁN, L. Vladimír Körner. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN neuvedeno. s. 288.

¹⁷⁵ Citováno z: SOUKAL, J. Vladimír Körner: Slepé rameno. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 102.

postav, na straně druhé pak líčí reálnou historickou situaci, jaká se odehrávala na konci protektorátu. Reflexe traumatického prožitku války z dětství spojeného se smrtí autorova otce je patrná nejen v těchto, ale také v jeho následných prózách.

Teprve po vydání svých prvních próz debutoval Körner také časopisecky. Došlo k tomu v roce 1965 jeho příspěvky pro *Rudé právo*, později také pro *Film a doba*, *Sešity pro mladou literaturu*, *Plamen* a *Texty*. S několikaletou pauzou spolupracoval s dalšími periodiky v 80. letech – psal např. pro *A – almanach autorů* nebo *Telegraf*.

K obdobnému námětu, jaký Körner nastiňoval ve svých prvních prózách, se vrátil také v další próze, *Adelheid* (1967). Sám autor její vznik komentoval slovy: „Příběh *Adelheid* to neměl od začátku snadné. Dvakrát v šedesátých letech zakázaný scénář jsem nakonec přepsal na novelu, která vyšla v roce 1967.“¹⁷⁶ Také tato novela vypráví o sklonku druhé světové války především s ohledem na prostor česko-německého pohraničí. Už v prvních třech prózách můžeme spatřovat základní rysy promítající se i v jeho následné literární tvorbě – podobnost tematická, „zřetel k etickým hodnotám života“¹⁷⁷ a „snaha ztvárnit osud lidí řadových, osamělých, nerozhodných, vykořeněných a bloudících, kteří uprostřed zásadních historických zvrátů hledají vlastní autenticitu“¹⁷⁸. Na otázku, jak sám vnímá námitky kritiků vůči těmto opakujícím se prvkům jeho tvorby, odpověděl pro *Film a dobu*: „Jsem ze zásady autor jednoho tématu (...). Snažím se ho obměňovat v různých dobách a příbězích. Je velké štěstí, když člověk objeví aspoň jednu pravdu, které může v životě věřit a zůstat věrný. Kdo mění často pravdu, nemá zpravidla žádnou...“¹⁷⁹

Je možné říci, že další Körnerovy prózy výše uvedené postoje dokládají. Na baladicky laděnou *Adelheid* navázal autor historickým románem *Písečná kosa* (1970), který se odehrává ve 13. století. Touto prózou se Körner bezpochyby etabloval jako autor české historické prózy. Do tohoto žánru spadá celá řada jeho dalších próz: *Údolí včel* (1978), *Post bellum 1866* (1986), *Anděl milosrdenství* (1988), *Život za podpis*

¹⁷⁶ Citováno z: ŠVANDELÍK, J. Kéž bych byl špatným prorokem. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 57.

¹⁷⁷ Citováno z: WIENDL, Jan a Veronika KOŠNAROVÁ. *Vladimír Körner*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+>>.

¹⁷⁸ Citováno z: tamtéž.

¹⁷⁹ Citováno z: HANUŠ, M. V kontrastu temné a bílé; rozhovor se scénáristou a spisovatelem Vladimírem Körnerem. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 37.

(1989), *Smrt svatého Vojtěcha* (1993), *Oklamany* (1994), *Kámen nářku* (2004); částečně také jeho soubor drobných próz *Odváté novely* (1995). Děje zmíněných próz se často točí kolem hrdinů, kteří „jsou spíše oběťmi než tvůrci dějin“¹⁸⁰. Vedle snahy o vylíčení psychiky postav či postižení dobových reálií (ty měl autor dobře prostudované z dobových dokumentů) je v této Körnerově tvorbě silně akcentováno existenciální téma, především s ohledem na otázky po smyslu života. Odborníci se shodují, že tyto otázky Körner klade „prostřednictvím analogií mezi existenciálními prožitky lidí různých historických epoch a životními pocity člověka moderní doby“¹⁸¹, což činí Körnerovy prózy pro čtenáře dodnes aktuálními.¹⁸²

Do prostoru severomoravského pohraničí, které Körner vylíčil již ve zmíněné *Adelheid*, se tento autor vrací ještě ve dvou svých prózách: *Zánik samoty Berhof* (1973) a *Zrození horského pramene* (1979).¹⁸³ Všechna tato díla spojuje jak ponurá atmosféra doby, ve které se odehrávají (totiž na podzim roku 1945), tak prostor horských osad, jejichž tísnivou samotu narušují tlupy werwolfů. Vyznění próz se však proměňuje: „zatímco v *Adelheid* je v centru pozornosti Körnerův typický hrdina, člověk vykořeněný a osamělý (...), v dalších částech cyklu se autorův zájem stále výrazněji upíná k postavám (...) skýtajícím jistou možnost naděje do budoucna“¹⁸⁴. Obdobně vidí poslání prózy *Zrození horského pramene* také Ladislav Soldán: „Körner (...) napsal působivou knihu nejen o nutnosti návratu a do vysídleného pohraničí, nýbrž i dílo o nutnosti návratu a vůbec hledání cesty lidí k lidem.“¹⁸⁵

Z próz, které se nějak vymykají výše uvedeným podobám Körnerovy prózy, jmenujme v první řadě jeho historickou prózu *Psi kůže – Huncleder* (1991), která se odehrává době třicetileté války. Tím by próza až tak výjimečná nebyla, ale jedná se

¹⁸⁰ Citováno z: WIENDL, Jan a Veronika KOŠNAROVÁ. *Vladimír Körner*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+>>.

¹⁸¹ Citováno z: tamtéž.

¹⁸² Obdobně se vyjadřuje také Ladislav Soldán: „Autorovým cílem je evokovat smysl hodnot, které hledat středověký člověk, a konfrontovat je s cestami a smyslem existence člověka současného.“ Citováno z: SOLDÁN, L. Vladimír Körner. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 289.

¹⁸³ Tematická i časoprostorová blízkost próz je jistě důvodem toho, proč je autor vydal souborně v roce 1984 pod názvem *Podzimní novely*.

¹⁸⁴ Citováno z: STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Slepé rameno. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 103.

¹⁸⁵ Citováno z: SOLDÁN, L. Vladimír Körner. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN nevedeno. s. 290.

o jedinou literární předlohu, kterou sám autor také zdramatizoval, a to v roce 2000 pro Divadlo na Vinohradech. V rozhovoru pro *Nedělní noviny* Körner uvedl, že dostal původně nabídku na dramaturgii románu *Smrt svatého Vojtěcha*, ale kvůli složitosti námětu si nedovedl představit, jakým klíčem by měla být provedena. Našel ho právě v *Psí kůži*, která pro něj dostávala nové tvary.¹⁸⁶ Za zmínku stojí rovněž široce pojatý životopisný román *Lékař umírajícího času*, který vypráví o osudech lékaře a politika Jana Jessenia.

Poslední publikovanou prózou Vladimíra Körnera je doposud *Krev zmizelého* (2005), ve které se autor vrací k námětu svých prvotních próz. Tento román zachycuje příběh matky a její dcery za dramatických okolností období 2. světové války. Není bez zajímavosti, že sám autor o této próze říká: „*Krev zmizelého* je má nejvíce autobiografická věc, takže jsem ji skutečně bral jako dílo na rozloučenou“¹⁸⁷. Körner několikrát uvedl, že je tento román jeho skutečně posledním a dále v literární tvorbě pokračovat nehodlá, což zatím skutečně splnil.¹⁸⁸

6.3 Novela *Adelheid*

6.3.1 Základní charakteristika novely

Původně filmový scénář a později novela *Adelheid* (1967) je jednou ze tří podobně laděných novel pozdějšího cyklu V. Körnera *Podzimní novely* (1984). Ty spojuje prostředí česko-německo-slezského pohraničí, kdy sice oficiálně válka skončila, k útokům německých werwolfů na české obyvatelstvo však stále dochází. Prózy mají společnou rovněž ponurou dobu podzimu i blížící se zimy (ponurost času symbolicky odráží pocity lidí otrěsených válečnou zkušeností).

V osmi kapitolách (nazvaných úsečně jedním či dvěma slovy) sledujeme vnitřně uzavřený baladický příběh muže, který marně hledá své existenciální zakotvení.

¹⁸⁶ Parafrázováno z: HEJKOVÁ, K. Körner vstupuje na divadelní prkna. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 132.

¹⁸⁷ Citováno z: HORÁK, O. Český lev je pochodem plagiátorů; filmový scénárista a prozaik Vladimír Körner tvrdí, že s psaním skončil. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 191.

¹⁸⁸ Na tento fakt naráží například v rozhovorech *Region-Karvinsko* nebo *Lidové noviny*. Blíže v knize KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. 246 s. ISBN 978-80-7272-237-2.

Domnívá se, že by mu jej mohla poskytnout německá dívka Adelheid, s níž se však není schopen domluvit (nejen kvůli jazykové bariéře). Když své city konečně vyjeví tak, že jim Němka dokáže porozumět, je již pozdě, neboť dívku a přeneseně i sám sebe ztrácí.

Autorovo filmové vidění příběhu dokládá smysl pro detail, vylíčení smyslových vjemů i ucelenost příběhu (jehož jednotlivé kapitoly působí jako samostatně uzavřené scény). Děj příběhu je chronologický, kompozičně uzavřený (hrdina přijíždí a odjíždí, na začátku i na konci se setkává s českým děvčetem a připomíná si citát na kříži apod.). V textu lze najít administrativně pojaté pasáže (např. potvrzení o Viktorově pověření, protokol o Adelheidině sebevraždě), které svou úředností jako by dokreslovaly válkou způsobenou odcizenost lidí.

6.3.2 Dějová linie příběhu

Děj Körnerovy novely *Adelheid* je situovaný do poválečného pohraničního prostoru ve Slezsku, konkrétně v obci Schwarzbach (česky Černá Voda). Tam vlakem přijíždí její hlavní hrdina, Viktor Chotovický, po návratu z Anglie, kde působil jako zahraniční odbojář a čtyři válečná léta sloužil u RAF.

Muž trpí žaludeční chorobou, kvůli záchvatu bolesti způsobí ve vlaku potyčku s hlídkou revoluční gardy. Ti jej proto odvedou na četnickou stanici usídlené v místní škole. Zde se vrchnímu strážmistrovovi prokáže potvrzením, které dokládá, že sem byl poslán spravovat na zdejším záměčku majetek po nacistovi, továrníku Heidenmannovi. Na cestě k záměčku narazí na kříž s nápisem: „Es ist Vollbracht! Dokonáno jest!“¹⁸⁹ Nápis se stane jakýmsi existenciálním mementem, které se hrdinovi vrátí na konci příběhu, kdy prostor obce cestou kolem zmíněného kříže opouští.

Druhý den se Viktor po probuzení setkává s mladou Němkou, která sem byla poslána vrchním strážmistrem. Dívkou, jejíž tvář je „dokonale nevýrazná (...) bez významu a určitého rysu, jako by si přála, aby zas byla okamžitě zapomenuta“¹⁹⁰ je

¹⁸⁹ Citováno z: KÖRNER, V. *Adelheid*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 19.

¹⁹⁰ Citováno z: tamtéž, s. 27.

přítahován. Domluví s vrchním strážmistrem, že si ji může nechat natrvalo v zámečku (do té doby musela pobývat s ostatními Němci ve sběrném táboře). Teprve později zjišťuje, že se dívka jmenuje Adelheid a že je dcerou zmíněného nacisty Heidenmanna, který čeká v Olomouci na popravu.

S vrchním strážmistrem a mladým gardistou Jindrou, kteří na zámek přivezli zásoby, popíjí Viktor pálenky, které našel ukryté za knihami. Při té příležitosti pálí německé knihy a ničí rovněž některé gramofonové desky s německou hudbou. Po hádce vyvolané tím, že Adelheid pustila hymnu Hitlerjugend, ji posílá Chotovický do svého pokoje a návštěvníky ze zámku vyhazuje. K první společně strávené noci však dochází až později.

Den nato dívka zjišťuje, že byl její otec v Olomouci oběšen. Celý den stráví zavřená v pokoji, večer však hlavní hrdina narazí v zámku na neznámého návštěvníka. Ten, jak se později zjistí, že Adelheidin domněle padlý bratr Hansgeorg, který se po okolí potlouká jako werwolf. Na svědomí má mj. smrt přednosta z nedaleké stanice. Lidé z vesnice mají strach, že válka ještě neskončila. Hansgeorg je náhle objeven a postřelen v kostele při mši.

Večer se revoluční gardisté rozmístí po okolních statcích, na zámek dorazí samotný vrchní strážmistr. V noci je Viktor vzbuzen hlukem zezdola, kam když se jde podívat, spatří Adelheid s bratrem Hansgeorgem. Než stačí zakročít, udeří jej dívka svícnem. Když se muž probere, nalezne v koupelně pobodaného a zastřeleného vrchního strážmistra.

Po příjezdu četníků je Viktor Chotovický ošetřen a zjišťuje, že vrchní strážmistr se jmenoval Hejna (jeho jméno padlo již na začátku, během příběhu však nebyl oslovován jménem). Četníci objeví polomrtvého Hansgeorga v zasněženém lese, jeho sestru Adelheid dopadli na vlakovém nádraží, kdy neodjela vlakem, přestože měla platnou jízdenku. Ve škole dojde k jejímu výslechu, při rozhovoru s ní se jí hlavní hrdina vyznává z citů k ní. Dívka odchází a na záchodě spáchá sebevraždu oběšením. Viktor podepíše protokol o nálezu jejího těla a odchází z obce.

Než se tak stane, zbijí ho místní obyvatelé, kteří berou jeho city k Němce jako zradu. Příběh je uzavřen znovuobjevením kříže s nápisem „Dokonáno jest!“

a rozhovorem s mladou dívkou, kterou potkal hlavní hrdina již na začátku. Takový konec může být „náznakem optimistického vyústění a obnovy rozložených hodnot“¹⁹¹.

6.3.3 Hlavní postavy novely: Viktor a Adelheid

Hlavním hrdinou příběhu, jak bylo již výše zmíněno, je poručík Viktor Chotovický. Ten představuje autorova typického hrdinu, člověka, který je „vykořeněný a osamělý, marně se pokoušející nalézt ve světě spřízněnou duši“¹⁹². Jeho existenční nejistota je patrná již v počátku příběhu: „Co je mu vlastně po tomto světě a jeho zmatku, kterému nerozumí?“¹⁹³ Ponurost času i okolí jako by odrážela jeho vnitřní pocity.

Viktor se cítí opuštěný, neboť mu zemřeli oba rodiče a po návratu do vlasti zjišťuje, že vlastně nikoho nemá. Místo žití vlastního života by raději jen četl knihy o životě druhých. Ve svém stavu opuštěnosti potkává Adelheid, ke které citově zaplane, ani ne tak kvůli lásce tělesné jako kvůli tomu, že i ona prožívá podobný osud. Vnímá jejich vzájemné sblížování od prvotního pozorování a dotyků až po společně strávenou noc. Komplikací mu však je komunikační bariéra, neboť Viktor (a přeneseně ani čtenář) nedokáže „proniknout obranným krunýřem její mlčenlivosti, která může vyjadřovat jak pasivitu, tak vzdor“. Adelheid tak zůstává postavou citově nejednoznačnou.

Soužití s dívkou přináší hlavnímu hrdinovi konečně tak dlouho postrádané pocity štěstí, které si připouští zejména při společně strávených nocích. Právě láska k Adelheid je pro Viktora východiskem z nejistoty jeho existence. Láska, „to je ta jediná věc, ve kterou ještě věřím“¹⁹⁴. Když s ní usíná během již zmíněné osudové noci, uvěří dokonce i tomu, že i Adelheid jej miluje.

Láska je však patrně dojemem pouze zdánlivým. Rebeka Steinová se domnívá, že: „ona ‚láska‘ je ve skutečnosti na straně jedné jen stěží definovatelnou směsicí soucitu a bytostné hrůzy ze samoty a na straně druhé (pravděpodobně) lhostejně, utilitárně

¹⁹¹ Citováno z: STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Adelheid. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 103.

¹⁹² Citováno z: tamtéž.

¹⁹³ Citováno z: KÖRNER, V. Adelheid. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN nevedeno. s.19.

¹⁹⁴ Citováno z: tamtéž, s. 82.

přijímaným nutným zlem¹⁹⁵. Bolestnou pravdu musí pochopit i Viktor, když mu Adelheid v posledním společném rozhovoru (kdy se oba díky tlumočnicki konečně dorozumí) řekne, že byl stejný jako oni, když s ní strávil noc. Viktorovo přívětivé chování tak mohlo způsobit nanejvýš to, že dívka ušetřila jeho život, když jej předešlou noc udeřila svícnem a nenechala bratra, aby ho zabil.

Ani když pak Viktor prosí: „Řekněte, že nemám na světě nikoho kromě ní“¹⁹⁶ (a nutno podotknout, že užití právě slovesa „mít“ působí s ohledem na situaci přes veškerou naléhavost značně paradoxně), Adelheid toto zjištění nezabrání v tom, aby záhy spáchala sebevraždu. Existence obou je tak zničena, Viktor po smrti Adelheid z Černé Vody odchází.

6.4 Novela *Zánik samoty Berhof*

6.4.1 Základní charakteristika novely

Novela Vladimíra Körnera *Zánik samoty Berhof* může bez obtíží přijmout označení „baladická“. Její pochmurný děj, zasazený do nevlídného podzimu a zimy, stejně jako tragický odstín jejího konce si toto žánrové zařazení zaslouží. A to i přes názor kritika Vladimíra Dostála, že autor „z možností baladického tvaru nevytěžil, co vytěžit mohl“¹⁹⁷. Körner svou novelou navazuje na novelu *Adelheid*, obě díla později vyšla spolu s novelou *Zrození horského pramene* souborně pod názvem *Podzimní novely*.

Pokud jde o přijetí novely dobovou kritikou, sám Körner to v jednom z rozhovorů komentoval takto: „Tehdy vyšla ve Večerní Praze recenze proslulého kritika Fedora Soldana, kde se říkalo: ‚Mladý, zcela neznámý autor Vladimír Körner nepokrytě fandí fašistickým vrahům.‘ Tehdy jsem si řekl, že to tak nenechám a budu se s ním

¹⁹⁵ Citováno z: STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Adelheid. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 103.

¹⁹⁶ Citováno z: KÖRNER, V. Adelheid. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 97.

¹⁹⁷ Nutno dodat, že značně kritický postoj vůči představované novele, jenž zaujímá zmíněný literární kritik ve své studii *Cesty ze samoty*, byl psán zjevně pod tíhou faktu, že novela ukázkově neodpovídá požadavkům soudobé oficiální literatury. Úryvek citován z: DOSTÁL, V. *Zrcadla podél cest*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN neuvedeno. s. 128.

soudit...“¹⁹⁸ Když bychom se zamysleli, co mohlo stát za takto radikálním názorem kritika Soldana, je patrným východiskem skutečnost, že Körner nabízí odlišný pohled na česko-německou otázku, než jak bylo v dané době žádoucí. Nesnaží se poukázat na to, že lze věřit v překonání propasti mezi dvěma etniky skrze milostný poměr (jako to ukázal on sám v *Adelheid* nebo jak to popisuje Durych v *Boží duze*). Rozdíl je ukryt v samotné interpretaci příběhu, kdy vedle dívky Ulriky nejednou sledujeme také úvahy jeptišky Salome. Salome je Němka, vedoucí skupiny werwolfů páchajících po okolí zlo, je držitelkou německého válečného kříže (ten jí dokonce poručík po jejím zastřelení nechává: „Nechte jí to,“ řekl, „byla přece taky voják.“¹⁹⁹). Salome není vyličená jako ztělesnění zla (sama ani nikoho nezabila), naopak ji osamělost a nejistota existence (daná už tím, že se narodila jako žena německému důstojníkovi, který si přál muže) přibližují českému poručíkovi. Na rozdíl od postavy *Adelheid* se čtenář seznamuje s jejími vnitřními pocity i pochybami, což ji jako případného apriorního nepřítele polidšťuje. Zápornému chápání Němky brání také její chování vůči Ulrice i smlouvání mírnějších podmínek pro vězněné Čechy na Berhofu (zbavení pout, možnost pustit dobytek na pastvu apod.). Právě tahle proměna v perspektivě zobrazení Čechů a Němců byla zásadním krokem k soudobě neutrálněji pojímané snaze o beletristický výklad poválečných dějinných událostí.

Novela se skládá ze sedmi kapitol, rozsahem odpovídá již zmíněné novele *Adelheid* a podobnost lze spatřit rovněž v krátce pojmenovaných kapitolách. Zprvu se chronologický děj, místy dobrodružný až hororový (čemuž napomáhá opuštěnost místa, ponurost času i všudypřítomný strach z nepřátel v okolních lesích), odehrává skoro hodinu po hodině. Teprve později jsou události líčeny se zřejmým časovým odstupem, děj se odehrává pravděpodobně v rámci několika týdnů, kdy podzim roku 1945 přechází v nevládnou zimu. Rozhovory mezi německými werwolfy jsou vedeny v němčině, opravdovosti napomáhají hovorové německé výrazy. V určitém okamžiku zpívá Salome německou lidovou píseň, k čemuž docházelo rovněž v novele *Adelheid*.

¹⁹⁸ KLEVISOVÁ, N. Berme to jako opus na rozloučenou. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 178–179.

¹⁹⁹ Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 208.

6.4.2 Dějová linie příběhu

Děj *Zániku samoty Berhof* je příběhem sevřeným v čase i prostoru (pro Körnerovu tvorbu typické). Odehrává se převážně na horských samotách (logicky zejména v prostoru titulní samoty) nad městem Kolštejn v severomoravském pohraničí. Na začátku příběhu se objevuje kočí Gustav, který po samotách vozí zásoby. Po cestě k samotě starého Floriána vidí v lese jeptišku, která před ním prchá. Kočí má zlé tušení a spěchá k samotě Berhof.

Ten samý den zemřela Ulrice, patnáctileté dívce žijící na samotě Berhof, maminka. Když se domů vrátí otec, vyčká příjezdu Gustava a odjedou do města pro Tyldu. Tylda je Němka nevalné pověsti, která dříve vypomáhala v Heršlově kantýně. Když byl její majitel-Žid poslán do koncentračního tábora, chodili do kantýny němečtí vojáci a Tyldu si půjčovali z ruky do ruky, což jí zjevně příliš nevadilo. Ulrice se žena nelíbí a chce utéci z domu, jako to udělaly její sestry. Druhý den je maminka pohřbena na hřbitově.

Četník Lašica objevuje tělo mrtvého Floriána. Neví, že stařec u sebe schoval mladého nemocného chlapce, o kterém netušil, že patří k tlupě potulujících se werwolfů. Floriána zabili a vykradli jeho zásoby jídla. Po lesích se ozývá střelba, na pomoc jsou přivoláni vojáci. Ti mají ze zkušených německých vojáků – werwolfů rovněž strach. Než se je vydají hledat po lesích, rozkradou tabák a alkohol po Floriánovi.

Při pohřbívání matky Ulrika uteče, neboť jí otec udeřil. V lese vidí jeptišku, která se jí představí jako Salome. Dívka ještě nedokáže uprchnout z domu, proto se vrací zpět a nechává u sebe jeptišku přenocovat (Ulrika touží po troše něhy, v noci se k ní proto přitulí; motiv pečující ženy-ošetřovatelky je pro Körnera typický, objevil se i v novele *Adelheid*).

Druhý den objevuje Ulrika nemocného chlapce Ericha. Je asi stejně starý a v blouznění volá německy maminku. Starý Habiger se zatím vydá vozíkem vykrást chalupu po mrtvém Floriánovi. Přiváží peřiny, přibory, prádlo, knihy i cukr. Z lesů zní opakovaně výstřely, tentokrát se z hor ozývá také kulomet (tyto zvuky neustále zpřítomňují neviditelné nebezpečí). Na samotu Berhof přichází jeptišky, mezi nimi Salome. Ta jediná se domluví česky. Vysvětluje, že přišly ze Slezska a chtějí se

schovat před deštěm. Habiger, vzpomenuv na moment z války, kdy byl naopak on zachráněn jeptiškami, je nechá na samotě přenocovat. Navíc jej sestry podplatí zlatem a prsteny, očividně ukradenými. To však morálně nepevný Habiger neřeší. Ulrika vidí, jak sestry nesou na půdu, kde mají přenocovat, tělo jí známého Ericha. Nemocný a vysílený chlapec není schopen chůze.

Před deštěm se na samotě Berhof na chvíli ukrývá také četník Lašica. To se mu ukáže být osudným, neboť když ze statku odchází, je zavražděn mužem převlečeným za jeptišku. Habiger vidí, že je to bývalý německý voják, werwolf. Představuje se jako Karleman a oznamuje, že zde se Salome a Erichem přečkají zimu. Tyldu, Habigera i Ulriku drží jako rukojmí (zprvu je na noc poutají, později spolu jedí a časem dávají držené skupině jistou svobodu – vědí, že před nimi nemají kam utéct).

Tak se otevírá druhá část příběhu. Habiger pohřbívá Lašicu, vykopává i další hroby pro „své lidi“ (Salome mu vysvětluje, že je to zbytečné). Jeptiška se chce sblížit s Ulrikou, ta však o to zprvu nestojí. Teprve časem se s ní dává častěji do hovoru. Ulrika vyjevuje své přání utéci od otce a vstoupit do kláštera. Habiger zprvu protestuje proti Karlemanovi (vyhodí hrnek, z něž pila Salome jako cosi nečistého, jinou rasou pošpiněného), časem jej obdivuje, zejména pro werwolfovu schopnost získat zásoby z okolních samot a také proto, že dokáže spravit rozpadající se statek Berhof, k čemuž sám Habiger nikdy nedospěl.

Filmovým stříhem se čtenář ocitá v prostoru městské hospody, kde existenciálně nejistý, osamocený a vykořeněný poručík (všimněme si podobnosti rysů s Viktorem z *Adelheid*) nedokáže najít v životě klid, není schopen se usadit (štěstí nenachází ani v noci strávené s místní kuchařkou). Rozčiluje ho parta jemu podřízených mladíků-gardistů, kteří přišli do Koljštejna a chovají se tu jako doma.

Erik je vážně nemocný, proto posílá Karleman Ulriku do města pro léky (musí se vrátit včas, jinak otce oběsí a statek zapálí). Podezřelá objednávka je nahlášena a dívku zpovídá zmiňovaný poručík. Dívka mu utíká, ale on se s ní znovu setkává za městem v kostele. Zjišťuje, že dívka ví o Salome, vůdkyni skupiny werwolfů, po které poručík pátrá. Do košíku s léky přidá další potřebné věci se vzkazem, aby odtud werwolfové odešli.

Salome s Karlemanem se rozhodnou nabídky využít a ze samoty v noci odchází. Nemocného Ericha tam nechávají. Připravena uprchnout je konečně také Ulrika. Werwolfové se setkávají s dalšími mladíky ze své party nad lesem. V tu chvíli na ně však zaútočí v úkrytu připravený poručík se svou posádkou a skupina nepřátel je vystřílena. Když poručík dorazí na Berhof, hledá Ulriku a Erika. Habiger poručíkovi namluví, že dívka utekla s Němci. Násilník je zlomený nejen odchodem Ulriky, ale také Tyldy, kterou vyhnal (noc s ní si koupil Karleman, než odešel, s čímž Tylda ochotně souhlasila). Poručík vnímá útěk Ulriky jako zradu, netuší, že dívka míří za ním do města, za budoucností (škola, tancování, sestry), kterou jí sám vylíčil.

Ulrika veze nemocného Erika závějemi sněhu do města, chlapec však po cestě patrně umírá.

6.4.3 Hlavní postava novely: Ulrika

Hlavní postavou příběhu je dívka Ulrika. Oproti *Adelheid* tak čtenář sleduje příběh líčený skrze dětskou hrdinku (podobně jako v dalších Körnerových prózách, např. *Zrození horského pramene*, *Údolí včel*, *Krev zmizelého* a další). Předčasná smrt matky způsobí Ulrice ztrátu dětství, dívka vlivem událostí rychle dospívá (dospěje k rozhodnutí utéci, tak jako její starší sestry). Rovněž motiv smrti jednoho z rodičů, popř. obou, je u Körnera typickým motivem, podpořeným navíc autorovou vlastní životní zkušeností (rodiče zemřeli rovněž Viktorovi a Adelheid, otce ztrácí chlapec ve *Zrození horského pramene* apod.).

I přes urychlené dospění dítěte v dívku je Ulrika v určitých momentech naivní – věří, že brzy uteče ze samoty, i když vlastně nemá kam; důvěrně se spřátelí se Salome, aniž by tušila, kdo to doopravdy je; obdobně důvěřuje poručíkovi a bere si od něj dary (konzervu s jídlem, čokoládu); v závěru věří, že Erika doveze k jeho matce a že se chlapec uzdraví apod.

Ulrika ztrácí matku, k otci ani k Tyldě žádný přívětivý vztah nemá (podobně jako Gerta ve *Vyhnání Gerty Schnirch*). Buduje si jej proto jinde – ať už důvěrou k Salome, k poručíkovi nebo k Erikovi. Se stejně starým chlapcem ji pojí její původ, dívčina matka totiž byla Němka. Zatímco Ulrika o maminku přišla, Erik tu svou v horečkách volá, dívka se o něj proto chce dospěle postarat (opět motiv ženy-pečovatelky).

Ulrika nerozlišuje mezi českým a německým. Otec jí ublížil stejně jako Salome, i když každý jiným způsobem. Mluví česky, ale čte německy. Česko-německé vztahy se jí netýkají, válku dítě ze samot přímo neprožilo, nebyl jí zasažen ani její domov – tedy až doposud.

Ulrika se existenčně pohybuje na hraně dětství a dospělosti, mezi českým a německým původem, mezi nechtěnou přítomností a nejistou budoucností. Zejména posledně jmenovaný prožívaný konflikt ji spojuje se Salome i s poručíkem; všichni tři „jsou lidé vykořenění, osamělí, ztraceni ve světě i v sobě. V těchto rolích se ale ocitli nedobrovolně“²⁰⁰.

²⁰⁰ MARTINKOVÁ, E. *Stereotypy v díle Vladimíra Körnera*. Brno, 2011, 82 s. Diplomová práce (Mgr.), Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Mgr. Petr Bubeníček, Ph.D.

7 Jiří Stránský a jeho *Zdivočelá země*

7.1 Jiří Stránský

Jiří Stránský (1931–2019) byl prozaik, básník, dramatik, překladatel i publicista. Jeho slavný původ jako by už předem odkazoval na to, že spisovatel nebude mít za bouřlivých událostí dvacátého století na různých ustláno. Narodil se v Praze rodičům Karlu Stránskému a Boženě Stránské. Otec, „výborný právník a majitel prosperující advokátní kanceláře“²⁰¹, byl nositelem šlechtického titulu rytíř ze Stránky a Greinsfelsu, který po něm syn Jiří zdědil. Byl rovněž členem předsednictva České obce sokolské a rovněž starostou Sokola na Malé Straně. Také matka, rozená Božena Malypetrová, „byla členkou nejrůznějších vlasteneckých spolků“²⁰². Jejím otcem, dědečkem Jiřího, byl agrární politik Jan Malypetr, který v meziválečné době zastával dvakrát post předsedy poslanecké sněmovny (1925–1932; 1935–1939), byl ministrem vnitra (1922–1925) i předsedou vlády (1932–1935). Oba rodiče měli řadu přátel z kulturního prostředí, jejich pražská vila na Hanspaulce „se stávala místem významných politických a diplomatických jednání, (...) mezi intimní přátele Stránských patřil např. Karel Čapek“²⁰³.

Školu navštěvoval Jiří Stránský od roku 1937, v roce 1942 byl přijat na gymnázium. Toto gymnázium později v roce 1950 musel opustit, protože jej nově nastolený režim odmítl pro třídní původ připustit k maturitě. Za druhé světové války působil jako člen Zbojnické brigády, tedy zpravodajců, kterou řídil skautský oddíl, jehož byl Jiří Stránský členem. Jiří Stránský se celý život hrdě hlásil ke skautingu, v posledních letech života aktivně vystupoval při různých skautských akcích a seminářích určených převážně mladé generaci. Skauting jej ovlivnil i díky tomu, že byl členem slavného pražského oddílu „vodní pětky“, navíc bratranec jeho otce byl Antonín Benjamín Svojsík, zakladatel českého skautingu. Po válce byl Stránský odměněn za pražské květnové povstání medailí Za zásluhy „jako jeho nejmladší účastník se zbraní v ruce“²⁰⁴. Odbojové činnosti se věnoval rovněž jeho otec, který strávil necelý rok

²⁰¹ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 16.

²⁰² Citováno z: tamtéž, s. 17.

²⁰³ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 101.

²⁰⁴ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 33.

v koncentračním táboře, a rovněž spisovatelův strýc Jan Malypetr, jenž byl za odbojovou činnost odsouzen dokonce k trestu smrti (později byl však omilostněn).

Otec nechal Jiřího za války souběžně s gymnáziem vystudovat na truhláře a zámečníka, přinutil jej rovněž studovat angličtinu a francouzštinu. Bezprostředně po skončení války v roce 1945 vzal s sebou otec Karel Stránský syna Jiřího „na inspekční cestu po českém pohraničí, konanou z pověření České národní rady“²⁰⁵, při které spisovatel načerpal inspiraci i osobní zážitky pro svou pozdější knihu *Zdivočelá země* (1991). Karel Stránský byl krátce po nástupu komunistického režimu k moci odsouzen do tábora nucených prací, oba synové studující na gymnáziu z něj byli vyloučeni, rodina později musela opustit svou pražskou vilu na Hanspaulce. Jiří Stránský po roce 1950 vystřídal několik profesí, byl tesařem, úředníkem v tiskárně a narukoval k pomocným technickým praporům. Tam jej v roce 1953 zatkl za údajnou špionáž a ve vykonstruovaném procesu byl odsouzen k osmi letům vězení.²⁰⁶

Ve vazbě byl nejprve zedníkem ve věznicí Pankrác, kde se potkal s řadou odsouzených spisovatelů starší generace – Františkem Křelinou, Janem Zahradníčkem nebo Janem Knapem. Ti jej sice zprvu zrazovali od jeho záměru stát se spisovatelem „příkladem toho, jak oni sami jako tvůrci dopadli“²⁰⁷, později však Stránskému pomáhali ve zdokonalení slohu.²⁰⁸ Později byl poslán na nucené práce těžby uranu v táboře Svatopluk u Horního Slavkova, za účast „na protestní stávce a hladovce byl transportován do tábora Bytíz“²⁰⁹, kde se seznámil s odsouzenými spisovateli své generace, Zdeňkem Rotreklem a Karlem Peckou. Během pobytu ve vězení i v táborech nucených prací psal první povídky, které posílal domů na pozdější vydání, stejně tak

²⁰⁵ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 104.

²⁰⁶ Vzpomínkou na tuto skutečnost je působivé svědectví Jiřího Stránského, které poskytl v jednom ze svých rozhovorů. František Šilhart, který jej před tajnou policií očernil a označil za špiona, si o něm „vymyslel celou historii, a to byla ta největší ironie, když mě ti dobytčkové mlátili a málem umlátili k smrti: že já furt nevěděl, k čem se mám přiznat. A dalo mi šílenou práci se od nich dozvědět, o co jde, abych to mohl udělat...“. Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 46.

²⁰⁷ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 107.

²⁰⁸ Spisovatel-ruralista František Křelina prý Stránskému pomáhal doporučením, „aby se cvičil denním psaním jedné causerie na dané slovo, v níž bude aspoň zárodek vlastní myšlenky“. Citováno z: tamtéž, s. 107.

²⁰⁹ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. Jiří Stránský. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

zde napsal „i celou básnickou sbírku, nazvanou *Za plotem*“²¹⁰ (1999). Propuštěn byl v roce 1960 na podmíněčnou amnestii, ovšem s podlomeným zdravím, které mu do budoucna znemožnilo těžší manuální práci. „Tak jsem si uhnal, mimo jiné zcela jistě jako následek pobytu v kriminálu, žaludeční vřed (...). A ten mě vlastně už přímo nasměroval k psaní.“²¹¹

Na jaře 1962 napsal povídku *Volové*, kterou mu umožnil v roce 1962 vydat v Mladém světě redaktor Ladislav Smoljak. Povídka však vyšla pod názvem *Vašek*. „Co za změnou názvu bylo, to opravdu nevím. Jisté ale je, že mi povídka bezděky změnila život.“²¹² Stránskému se totiž ozval režisér Martin Frič, který povídku slyšel namluvenou v rozhlase. Spisovatel se stal režisérovy asistentem, později též pomocným režisérem u Hynka Bočana, s nímž spolupracoval prakticky celý život. V roce 1963 nastoupil na Barrandov, ovšem jen na částečný úvazek, sám důvody komentoval takto: „Na stálý úvazek mě ovšem samozřejmě jako bývalého mukla vzít nemohli.“²¹³

Jako scénárista se podílel spolu s Hynkem Bočanem na filmu *Tábor černého delfína* (r. 1966, režie H. Bočan), s Martinem Fričem napsali již dříve scénář pro televizní adaptaci románu J. K. Jeroma *Tři muži ve člunu* pod názvem *Obraz* (r. 1964, režie M. Frič). Spolupracoval rovněž na scénářích k hudebním groteskám *Autorevue* (r. 1966, režie P. Hobl) a *Vltava 12°* (r. 1967, režie P. Hobl). S odstupem let se podílel na scénáři k televizní komedii *Hlavní výhra* (r. 1982, režie M. Svoboda). Po roce 1989 nejvíce spolupracoval se zmíněným režisérem Bočanem, se kterým vytvořil scénář k televizní adaptaci svého nejznámějšího románu *Zdivočelá země* (film r. 1997, seriál r. 1997–2012, režie H. Bočan), dále pro něj napsal scénáře k filmům *Bumerang* (r. 1998, režie H. Bočan), *Uniforma* (r. 2002, režie H. Bočan) a *Piknik* (r. 2014, režie H. Bočan). Napsal rovněž scénář k filmu *Kousek nebe* (r. 2005, režie P. Nikolaev) a podílel se na přípravě scénáře k filmové adaptaci své prózy *Balada o pilotovi*

²¹⁰ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 107–108.

²¹¹ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 79.

²¹² Citováno z: tamtéž, s. 82.

²¹³ Citováno z: tamtéž, s. 85.

(r. 2018, režie J. Sebechlebský). Řada dalších jeho scénářů sepsaných v 60. letech neprošla „přes ústředního ředitele Čs. státního filmu Aloise Poledňáka“²¹⁴.

Paralelně s částečným úvazkem na Barrandově pracoval Stránský od roku 1965 jako pumpař u benzinové stanice v Opletalově ulici. Při srpnové invazi v roce 1968 pobýval spisovatel s rodinou (manželkou Jitkou, synem Martinem a dcerou Klárou) v Jugoslávii na dovolené, ze které se rozhodli do vlasti nevrátit. Několik měsíců pobývali v emigraci ve Vídni a ve Štrasburku, ale ačkoliv „mu nabízejí místo šéfdramaturga v televizi (...) a oba jeho bratři emigrují, on se na podzim 1968 rozhodne k návratu“²¹⁵. Po návratu do vlasti opět působí jako pumpař v Karlíně, ve Kbelích a v Nové Vsi u Mělníka. Z pozice v roce 1973 odchází a po domluvě s Jiřím Suchým plánuje nastoupit do divadla Semafor jako dramaturg a manažer. K tomu však nedojde, neboť je v prosinci téhož roku znovu zatčen.

Jiří Stránský je obviněn za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví opět ve vykonstruovaném procesu, kterého se měl dopustit při práci na pumpě.²¹⁶ Vina mu není prokázána, mimo jiné proto, že hlavní obvinění se vztahovala k událostem, kdy již na pumpě nepracoval. Nakonec z něj však obžaloba udělala iniciátora trestné činnosti, sám Stránský dodává: „ žaloba zdůrazňovala, že já jsem musel být hlavním iniciátorem toho šmelení, protože z dalších obžalovaných prokazatelně nikdo neovládal nějaký cizí jazyk“²¹⁷. Zatčen byl v roce 1973, odsouzen byl na podzim 1974 na tři a půl let, v prosinci 1975 byl pak podmíněčně propuštěn.

„Po návratu na svobodu má od přátel přichystané místo kulisáka ve Státním souboru písní a tanců.“²¹⁸ Později sám režíroval některá vystoupení a v roce 1986 se stal jevištním mistrem. Po odchodu v roce 1990 vedl dva roky zahraniční oddělení Českého literárního fondu. Jiří Stránský byl rovněž předsedou Českého centra PEN klubu, a to mezi lety 1992–2006. V rozmezí čtyř let 1995–1998 byl předsedou Rady

²¹⁴ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 111.

²¹⁵ Citováno z: tamtéž, s. 113.

²¹⁶ Novinář Jan Lukeš, autor biografii o Jiřím Stránském, uvádí, že podle kauzy, na základě níž byl spisovatel odsouzen, byl natočen známý, ideologicky zatížený film *Pumpaři od Zlaté podkovy*. Blíže v: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 115.

²¹⁷ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 121.

²¹⁸ Citováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 114.

Národní knihovny. V letech 2016–2019 zastával funkci starosty literárního odboru Umělecké besedy. Po sametové revoluci v roce 1989 rovněž aktivně působil aktivně jako publicista, což mu za minulého režimu nebylo nikdy umožněno. Veřejně známé bylo jeho vystupování v Českém rozhlase mezi lety 1989–2019 (s malou pauzou v období let 2015–2016), kde vysílal pravidelně rozhlasové glosy.

Za svou literární činnost i osobní postoj za minulého režimu obdržel řadu ocenění. Z významných ocenění jmenujme Cenu Egona Hostovského (1991, za román *Zdivočelá země*), Cenu Karla Čapka (2006), Zlatou stuhu (2006, za román *Perlorodky*), Cenu Josefa Škvoreckého (2013, za čtyři řady seriálu *Zdivočelá země*), Cenu Paměti národa (2013), Cenu Arnošta Lustiga (2015). Byly mu uděleny rovněž dva řády: francouzský řád Rytíř umění a literatury (2002) a Řád Stříbrného vlna (2011), což je nejvyšší skautské ocenění, které bylo Stránskému uděleno za dlouholetou práci pro skautské hnutí i za celoživotní hlášení se k hodnotám skautského slibu a zákona. V roce 2015 byl jmenován Rytířem české kultury.

7.2 Tvorba Jiřího Stránského

Je těžké soudit, kdy se u literárních autorů představovaných v této práci poprvé objevila tendence stát se spisovatelem. Ne tak Jiřího Stránského. Ten si na své rozhodnutí být spisovatelem vzpomněl v jednom z rozhovorů: „Od těch asi patnácti let jsem byl rozhodnutý, že budu psát, vůbec jsem nevěděl jak, proč a co, případně proti komu, ale věděl jsem, že je to jediný způsob, jak se těch nesmyslů, které se ve mně pořád automaticky rodily, zbavit.“²¹⁹

Prozaická i básnická díla Jiřího Stránského vykazují řadu podobných rysů napříč celou jeho tvorbou. Náměty například čerpal z vlastních prožitků, stejně jako z příběhů své rodiny, přátel i spoluvěznů. Totalitní režim, zejména ten komunistický, který ublížil jemu i jeho rodině, je v jeho dílech původcem zla, který se střetává s autorovým vlastním hodnotovým žebříčkem, ne náhodou opřeným o skautské desatero.²²⁰ Vzpomínky na junácká léta možná tvoří základ pro žánrovou blízkost některých jeho

²¹⁹ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 31.

²²⁰ Parafrázováno z: LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 118.

próz s dobrodružnou literaturou, westernem či rodokapsovou četbou. V dílech Jiřího Stránského je vidět patrná snaha „zprostředkovat jistý výklad dějin, čemuž obvykle podřizoval konstrukci příběhů i charakteristiky postav“²²¹.

Zpočátku si Stránský psal jen deníkové záznamy, svěřil se však také s tím, že jako sedmnáctiletý napsal šestisetstránkový román *Rommové* (1948, rukopis): „sága rodiny Rommů, tří jejích generací, částečně autobiografická, samozřejmě hrůza...“²²². Přibližně ve stejné době vznikají také první písemné podklady pro román *Zdivočelá země* (1991), který dlouho čekal na své vydání a dočkal se jej až po sametové revoluci v roce 1989. Z díla samotného je patrné, že se nejedná o román popisující odsunové a osidlovací dějiny českého pohraničí psané s čtyřicetiletým odstupem, ale o vykreslení divoké doby, které byl autor svědkem. Navíc *Zdivočelá země* byla původně filmovou povídkou, kterou chtěl natočit s Hynkem Bočanem na konci 60. let, dokonce měli domluveného herce pro hlavní roli, kterým měl být Radoslav Brzobohatý.²²³ Natočení filmu však nakonec nebylo umožněno a Stránský filmovou povídku přepsal do románové podoby.

Během prvního pobytu ve vězení napsal Stránský kromě několika povídek a námětů, jež posílal skrze dopisy domů, také sbírku básní nazvanou příhodně *Za plotem* (1956–1960 rukopisně, oficiálně 1999). Literární historik Vladimír Novotný uvádí, že „jde o reflexivní lyriku, vycházející z kontrastu utrpení života ve vězení a krásy a smyslu bytí, jež dokáže navzdory všemu básník ve svém okolí (v přírodě, v sepětí s rodinou a přáteli-spoluvězni) objevit.“²²⁴

Prozaický debut si odbyl Jiří Stránský zmíněnou povídkou *Vašek* (1962, původním názvem *Volové*) v *Mladém světě*. V roce 1968 vyšly v *Plameni* dvě povídky z připravovaného souboru, který chtěl vydat pod názvem „Štěstí“. To se mu vlastně také povedlo, protože první Stránského samostatnou prózou, která směla oficiálně spatřit světlo světa, byl právě soubor povídek *Štěstí* (1969, 1. rozšíření v roce 1991,

²²¹ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

²²² Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 32.

²²³ Parafrázováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 115.

²²⁴ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

2. rozšíření v úplné verzi v roce 1997). Próza, která líčí osudy vězňů, již se snaží zachovat svá morální stanoviska i psychickou rovnováhu „tváří v tvář brutálnímu každodennímu násilí“²²⁵, však nespátřila zmíněné světlo světa nadlouho. Soubor povídek s označeným datem vydání 1969 vyšel až v lednu 1970, záhy po jeho distribuci však přišel pokyn, aby byl poslán do stoupy. „Naštěstí (...) Hrabalova manželka (*myšlena manželka spisovatele Bohumila Hrabala, pozn. autora*) pracuje v té době ve Sběrných surovinách (...) a sto výtisků pro Stránského se svým mužem zachrání.“ Bylo jasné, že režimem neuznávaný spisovatel své prózy oficiální cestou nevydá – tu neoficiální (exilové či samizdatové vydání) mu zase rozmluvila manželka ze strachu, aby nebyl Jiří Stránský po druhém propuštění z vězení opětovně uvězněn.²²⁶

Na přelomu 60. a 70. let tak pracuje Jiří Stránský na prózách, u nichž nemá jistotu, kdy a zda vůbec budou smět být vydány. Je řeč především o již zmíněném románu *Zdivočelá země*, jenž líčí osidlování západočeského pohraničí pohledem bývalého letce RAF Antonína Maděry. Právě mužští hrdinové, představitelé mladé poválečné generace, kteří dříve nebo později představují nepřátele komunistického režimu, se v tvorbě Jiřího Stránského objevují pravidelně. V době druhého uvěznění (roky 1973–1975) je Stránský již vyzrálším spisovatelem a soudobý režim mu umožní ve vězení (i díky jeho profesi na Barrandově) psát. Jiří Stránský posílal svým dětem, zejména mladší dceři Kláře, z vězení pohádky. Část z nich pak vyšla knižně v souborech *Povídačky pro Klárku* (1996) a *Povídačky pro moje slunce* (2002). Svému v té době již staršímu synovi v dopisech vyprávěl příběh stejně starého chlapce, který žije v dětském domově, ale je tajným skautem. Román pro mládež, který je vystavěn „na skautských hodnotách vzájemné pomoci a kamarádství“²²⁷, vyšel nakonec pod názvem *Perlorodky* (2005).

„Hlavně jsem si ale v Ruzyni (*Vazební věznice Praha-Ruzyně, pozn. autora*) připravil v desítkách stran konečnou verzi *Zdivočelé země* a také jejího

²²⁵ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

²²⁶ Parafrázováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 120–121.

²²⁷ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

pokračování,²²⁸ uvádí sám spisovatel. Dodejme, že pokračování nese název *Aukce* (1997, vydáno souborně s románem *Zdivočelá země*) a sleduje osudy hrdinů prvního dílu, zejména zmíněného Antonína Maděry a jeho rodiny, vržených do víru divokých historických událostí minulého století. Jedná se v zásadě o románovou ságu popisující podobu společnosti na pozadí dějin 50. až 90. let 20. století. Ve vězení vznikla také první verze novely *Přelet* (2001).

V novém tisíciletí vyšly také další Stránského prózy, na nichž pracoval v době, kdy měl režimem omezenou možnost publikovat, stejně jako příběhy zcela nové. Řeč je v první řadě o souboru povídek *Tichá pošta* (2002), ve kterém se opět objevuje Stránského životní téma hrdinů bojujících s totalitním útlakem. Zároveň má však toto téma nově již „podobu vzpomínky, směřující k obecnějšímu zamýšlení nad moderní historií země, nad rolí jednotlivce v historických událostech, nad lidskou pamětí“²²⁹. Román *Stařec a smrt* (2007) tematizuje stárnutí mužského hrdiny, který bilancuje svůj život pomocí pohledů do minulosti, jež je spjatá s totalitou a vězením. Historická novela *Koně* (2009) je dějově zasazena do druhé světové války a má předznamenávat události popisované ve *Zdivočelé zemi*. Ve stejném roce vydaný román *Oblouk* (2009) připomíná autorovu rukopisnou prvotinu, neboť je příběhem několika generací dvou spřízněných rodů, Kohalských a již dříve zmíněných Rommů. Také v této próze autor spojuje skutečné příběhy vězňů komunistických věznic s těmi jím smyšlenými.

Mnohokrát nastíněnému a opakovanému tématu Stránského próz se věnuje také retrospektivní novela *Tóny* (2011) a próza *Balada o pilotovi* (2013). Druhé jmenované dílo bylo inspirováno „tragickým závěrem života Stránského tchána, letce Karla Balíka“²³⁰. K tvorbě pro dětské čtenáře se spisovatel po letech vrátil pohádkami *O chamtivém králi* (2011) a *O deštivém kameni* (2016). Poslední autorovou beletrií byla kniha *Štěstí napodruhé* (2019), ve které převyprávěl či přepracoval své původní rukopisné povídky psané v době první vazby. Lze dodat, že právě tyto povídky, shrnuté pod názvem *Štěstí*, tvorbu Jiřího Stránského symbolicky otevírají i uzavírají.

²²⁸ Citováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 127.

²²⁹ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

²³⁰ Citováno z: tamtéž.

Jiří Stránský je také spoluautorem divadelních her *Claudius a Gertruda* (2007; jedná se o hru inspirovanou Shakespearovým *Hamletem*) a *Rozmarné léto – Bonus* (2011). Sám napsal hry *Rozhovor* (2008) a *Játra* (2019).

Mimo beletristickou činnost byl Stránský výrazně činný na poli publicistiky, přispíval do periodik *Akord*, *Tvar*, *Lidové noviny*, *Telegraf*, *Prostor*, *Práce*, *Divadelní noviny* a v posledních deseti letech života zejména do *Mladé fronty Dnes* a *Respektu*. Výbor jeho fejetonů vyšel pod prostým názvem *Fejetony* (2013). Vydal také eseje *Komunismus po česku* (2008) a *O paměti* (2013). Je autorem příspěvků do širokého počtu různě tematických sborníků.²³¹ Z angličtiny přeložil do češtiny romány Jacka Schaefera *Jezdec z neznáma* (1965) a *První krev* (1993), stejně jako román Francise Parkmana *Oregonská stezka* (1968).

O svém pestrém životě podal svědectví v několika knihách rozhovorů. Rozhovory s Janem Lukešem jsou zachyceny v mnohokrát citované knize *Srdcerváč* (2005), s Libuší Koutskou vedl rozhovory zaznamenané v publikaci *Můžeš-li udělat radost, musíš*²³² (2012) a v posledních letech života zavzpomínal rovněž s Renatou Kalenskou v knize *Doktor vězeňských věd* (2017).

7.3 Román *Zdivočelá země*

7.3.1 Základní charakteristika románu

Román *Zdivočelá země* (1991) byl inspirován (podobně jako u spisovatelů Řezáče nebo Körnera) autorovým přímým svědectvím událostí v poválečném pohraničí v roce 1945. Mladého Jiřího Stránského vzal otec v květnu toho roku na inspekční cestu, spisovatel byl svědkem živelného odsunu německých obyvatel i zakládání sběrných táborů pro takto vysídlené Němce, sám situaci okomentoval následovně: „A tak jsem všechno, co se tam tehdy dělo, viděl hodně zblízka, dokonce opakovaně, nic jsem si nemusel později vymýšlet.“²³³ Spisovatelova románová výpověď o zemi, která je

²³¹ Kompletní výčet literárních příspěvků Jiřího Stránského do různých sborníků naleznete na: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 14. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

²³² Jedná se o celoživotní heslo Jiřího Stránského, které při mnoha příležitostech propagoval.

²³³ Parafrázováno z: LUKÉŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 36.

„zdivočelá“, se spíše než na zmíněné události, jichž byl svědkem, soustředí na příběh ústředního hrdiny, člověka, který se vrací po válce domů a hledá způsob, jak by mohl (s ohledem na prožitou minulost) někde existenčně zakotvit (v tom lze vidět zřejmou podobnost s Körnerovým Viktorem Chotovickým z novely *Adelheid*).

Hlavním hrdinou románu je Antonín Maděra, válečný letec RAF, který se po druhé světové válce vrací z ciziny domů (opět podobnost s Viktorem). Nese si v sobě traumata, která mu válka připravila (vážná havárie s letadlem, smrt obou rodičů a rovněž smrt těhotné manželky Ann). Po příjezdu do krušnohorského pohraničí, do rodné vesnice Svatý Štěpán, zjišťuje, že válka a násilí ještě neskončilo. Německé obyvatelstvo bylo z pohraničí vysídleno, ovšem nechalo tu po sobě majetek, se kterým se zdá být takřka hřích nekšeftovat, alespoň tedy pro některé Čechy, kteří se pro vidinu zisku neváhají spojit s nacisty. Maděrovi, který by se rád zajímal jen o sebe, o svěřený statek, o koně a o partu chlapců, které bere pod svá křídla, hrozí jako původnímu rodákovi nebezpečí. Jakoby mimochodem se navíc v pozadí příběhu rodí náznaky nového budoucího politického uspořádání, které o sobě dává vědět tím, že chce rovněž – podobně jako bývalí nacističtí předáci – připravit Maděru o statek, který začne poctivě spravovat. To se sice hrdinovi podaří, nicméně čtenář tuší, že s ohledem na dějinné souvislosti a Maděrovo působení u britského letectva bude jen otázkou času, než ho coby třídního nepřítele nově nastolovaný společenský řád pohltní. Události jsou vyprávěny takřka pouze z pohledu hlavního hrdiny, a i když spisovatel zvolil vyprávění er-formou, můžeme vypravěče označit za osobního (čemuž napomáhají také časté vnitřní monology Maděry).

Zdivočelá země se kompozičně členěna dvou částí, které se dále skládají z několika kratších číslovaných kapitol. První oddíl knihy s názvem „Trochu války...“ krátce přibližuje osudy ústředního hrdiny spjaté s vojenskou leteckou akcí na sklonku druhé světové války, havárií a seznámením se s manželkou Ann. Tvoří úvod ke stěžejní, rozsáhlejší druhé části díla s názvem „...a pár dní...míru?“, ve které již sledujeme Maděru po příjezdu do českého poválečného pohraničí. Otazník v názvu druhého oddílu knihy naznačuje, že poválečná situace ještě rozhodně není uklidněná, jak se bude moci záhy přesvědčit rovněž hlavní hrdina. Události druhé části se odehrávají během asi čtrnácti srpnových dní roku 1945 v uzavřeném prostoru vesnice, kdy čtenář chronologicky, takřka den po dni zjišťuje, jak se Maděra a jeho noví přátelé

vypořádávají s novou dobou a nebezpečím, které přináší, aby následně vše vyvrcholilo závěrečnou přestřelkou.

Stránského celoživotní téma boje člověka s politickým režimem, na který je krátký a který jej ničí, i když nic neudělal (odrážející spisovatelova prožitá traumata), se v próze *Zdivočelá země* objevuje prakticky pouze náznakem – zejména ve věci rostoucího sporu o vlastnictví svatoštěpánského statku, kam se Maděra s přáteli usídlí, jako strategického bodu pro místní hospodářství. O to více pak rezonuje ve druhém dílu dílogie nazvaném *Aukce*, v němž čtenář sleduje osudy Maděry i jeho přátel v dalších čtyřiceti letech, které pro ně nakonec nebudou o nic méně divoké než zmíněné měsíce po skončení války.

Podobně jako Řezáčův *Nástup* obsahuje také *Zdivočelá země* některé prvky pokleslé literatury, zejména té dobrodružné (hlavní hrdina čelící nástrahám, napínává eskalace děje, šťastný konec příběhu apod.). S ohledem na opakující se motivy prostředí koní, pistolníků a kovbojů, jak si ostatně říká mladá skupina chlapců, které Maděra na statku zaměstná, má *Zdivočelá země* blízko k westernu, literární kritik Novotný jej pak úsměvně nazval „easternem“²³⁴. Stránský se – možná záměrně – nedokáže vyhnout jisté typizaci postav, kterou známe již z Řezáčova *Nástupu*. Není sice tak radikální, přesto je čtenář nenápadně nabádán k tomu s jistými postavami sympatizovat (Maděra, Kanda, kovbojové) a těm druhým naopak nepřát (Kučera, Šimáček). Čtenářsky působivé je rovněž ukrytí nepřítel „ve vlastních řadách“, v tomto případě se za usměvavým majitelem koloniálu Hubačkou skrývá nacistický předák Fries. Všechny výše zmíněné charakteristiky způsobily jeho rozporuplné přijetí kritikou, chválí se Stránského „pravdivé a syrové líčení světa včetně jeho drsných součástí (...). Románu je vyčítána přílišná dobrodružnost (...) a povrchnost na úkor poznání a větší míry uměleckosti“²³⁵.

²³⁴ Převzato z: NOVOTNÝ, V. Tragédie pohraničí. *Mladá fronta Dnes*. 1992, č. 136, s. 14.

²³⁵ ROZŠAFNÁ, M. *Mediální ohlas literární tvorby s vězeňskou tematikou Jiřího Stránského*. Praha, 2014. Diplomová práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D. s. 50–51.

7.3.2 Dějová linie příběhu

První část příběhu se, jak bylo již zmíněno, vrací pohledem českého letce Antonína Maděry do druhé světové války, během níž bojuje proti nepříteli pod vlajkou anglického letectva (Maděra zde vystupuje jako aktivně válčící hrdina, nikoliv jako ve skladišti pasivní Viktor Chotovický z Körnerovy *Adelheid*). Maděra se při jedné misi zřítí s letadlem, havárii však přežije a v lazaretu potkává sestřičku Ann, do které se zamiluje. Když se uzdraví (a Ann si vezme), přijímá nabídku na velení vojenské operace pod názvem Pegas, jejímž cílem je vrátit vzácné koně, kteří Němci za války ukradli. Maděraův vztah ke koním je totiž velice vřelý (má za sebou kariéru dostihového závodníka a jeho snem je koně jednou chovat). Operace, při níž Maděra se svými muži zachraňuje na šest set čistokrevných anglických koní, dopadá úspěšně.

Ve druhé, rozsáhlejší části příběhu, se Maděra vrací do Svatého Štěpánu, pohraničí vesnice v Krušných horách. V zahraničí odmítl nabídky pracovat v řadě slavných hřebčínů, Maděra cítí touhu vrátit se do rodné vlasti. Po návratu prožívá silné pocity samoty – jeho rodiče zemřeli, stejně jako zmiňovaná Ann, která navíc byla těhotná a smrt si ji našla v posledních dnech války.

Maděra je při svém srpnovém návratu Svědkem vysídlování Němců z pohraničí, pozoruje, jak se chovají lidé na obou stranách. Při pozorování českého lynčování odsunovaných Němců ho (podobně jako Gitu v próze *Peníze od Hitlera*) napadá paralela s chováním nacistů za války. Že ještě válka neskončila, poznává sám, když náhodou objeví brašnu s neplatnými říšskými markami ve mlýně, načež je málem kýmsi zastřelen. Při příchodu do Svatého Štěpánu jej přepadává skupina mladíků na koních, kteří si říkají kovbojové a oslovují se přezdívkami. Osm chlapců jej přepere a válečný veterán vstupuje do rodné vsi v poutech.

Stará místa domova vyvolávají v Maděrovi záblesky minulosti. Zvláště silně na něj zapůsobí rodný dům, který však již obsadila slovenská rodina Krivých. Maděra je tím zasažen a hodlá odejít, místní předseda národního výboru Brabenec se jej ale snaží přesvědčit, aby jakožto rodák ve vesnici zůstal a spravoval zdejší statek Kučerových. Kučerovi byli bohatá rodina, za války se však přejmenovali na Kutscherovi a přidali se k nacistům. To ranilo zejména Maděru, protože s jejich synem Karlem Kučerou byli v mládí nejlepší přátelé a do Karlovy sestry byl zamilován. Karel se s Maděrou kvůli rodičům přestal stýkat a zakázal to také své sestře.

Maděra se na statku skutečně usadí a zaměstnává zde také Kandu, kterého potkal již při potupném příchodu do Svatého Štěpánu. Zamlklý Kanda v něm vyvolává dojem, že něco skrývá, ale pro jeho „pocitivej ksicht“²³⁶ se s ním spřátelí. Společně muži využijí mladé skupiny zmíněných kovbojů, které vede problémový Cassidy. Maděra zjišťuje, že se jedná o chlapce, kteří za války přišli o rodiče, proto se k nim zachová smířlivěji a na statku (kterému chlapci říkají ranč – obecně mají potřebu si různé věci přejmenovávat po vzoru oblíbených rodokapsů) je rovněž zaměstná. Za hlavní úkol si Maděra dává sehnat dobytek, který se po válce bezprizorně pohybuje po okolí nebo je stále umístěn ve stodolách po vysídlených Němcích.

Kanda s Maděrou záhy odhalí, že hospodský Zikmund tajně obchoduje s uprchlými Němci (byl to ostatně on, kdo na Maděru u mlýna vystřelil a komu patřila nalezená brašna). Zikmund s německými nepřáteli domluví jejich noční vpád do vesnice, při kterém se mají zmocnit dobytka (tato německá snaha ukrást zvěř převedením přes hranice se objevila již v Řezáčově *Nástupu* a zmíněna je rovněž v próze *Vyhnání Gerty Schnirch*). Od kadeřnice Ilonky se Maděra o německém noční akci dozvídá a s Kandou a chlapci se na něj chystají. Nepřátelé jsou zahnáni, nicméně nejmladší z kovbojů, Harry, utrpí zranění a je odvezen do nedaleké nemocnice v Teplicích.

Maděra zjišťuje, že dva obhroublí pomocníci na statku, Fojtík a Tománek, přicházeli pomoci na statek jen proto, že je tam posílal Zikmund, aby zde ukradli zbylé cennosti. Maděra je ze statku propouští, což vyvolává potyčku, ve které však fyzicky zdatný Maděra s Kandovou podporou vítězí (obecně právě mužnost, charakternost a odvaha jsou typizující znaky kladných postav v tomto díle). Namísto nich se na statek stěhuje Ilonka, protože se do sebe s Maděrou zamilují. Díky ženské ruce má hlavní hrdina pocit, že se statek konečně proměňuje v domov. Tomu napomáhá i šikovný kovboj Franta, který opětovně zavádí elektřinu. Životu na statku pomáhají také zásoby od pana Hubačky, majitele zdejšího koloniálu, který Maděru a ostatní zásobuje přednostně dostupným zbožím, zejména potravinami.

Ve Svatém Štěpánu se však dále dějí nepokoje. Zastřelen je starý Birke, jeden z původních vesničanů, a to Maděrovou zbraní, jež mu byla zcizena. Smrt má vypadat jako poválečná msta na německém starousedlíkovi. Když se pak ztratí ještě matriční

²³⁶ Citováno z: STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 104.

a pozemková kniha zpod rukou starosty Brabence, přichází za Maděrou Kanda a vyslovuje svůj strach o Maděřův život. Kanda konečně přiznává, že je ve skutečnosti policistou v utajení, jehož úkolem je ve vesnici najít zmizelý německý archiv. Oba muži se shodnou, že právě po něm jdou také němečtí nepřátelé spolu s českými kolaboranty. Maděra za vším vidí svého bývalého přítele Karla Kučeru, o němž se domnívá, že jej dokonce spatřil.

Aby toho nebylo málo, musí Maděra čelit obvinění z plundrování od předsedy Okresní zemědělské správy v Kolářově, jistého pana Šimáčka. Bývalý letec se oprávněně brání, že naopak díky němu statek ožívá, a to i díky schopnosti jeho obyvatel poshánět po okolí veliké stádo koní. Když se po svatbě s Ilonkou vrací Maděra z vyjížděky, zjišťuje, že byl jeho statek na Šimáčkův pokyn obsazen oddílem revoluční gardy. Přivolává vojáky, kteří statek získají zpět (i tady znamená příjezd vojáků pomoc pro hlavního hrdinu – stejně jako například v *Nástupu* nebo v *Adelheid*). Maděra se rozhodne odjet do Prahy a vymoci si oficiální potvrzení o tom, že je statek předán do jeho vlastnictví.

Útokům proti Maděrovi není konec. Na statku byli díky kovbojům dopadeni Fojtík s Tománkem, kteří chtěli usedlost zapálit. Maděra řeší nově příchodí skupinu studentů, kteří sem byli posláni na výpomoc, když přišli o jimi spravovanou chalupu v přilehlých Vršínách (chalupa jim byla odebrána již zmíněným Šimáčkem). Kovbojové se mezitím snaží odčerpat vodu ze zaplavené šachty, kde, jak Kanda věří, by se mohl ukrývat ztracený německý archiv. On i Maděra však dostanou zprávu z teplické nemocnice, aby se tam urychleně dostavili. Obávají se, že život zraněného Harryho je v ohrožení. Místo toho však zjišťují, že jim nikdo z pracovníků nemocnice nevolal. Navíc za podivných okolností (pádem z okna nemocnice) zemřel v tu dobu další svatoštěpánský rodák, doktor Holubec, kterého Maděra dobře znal.

Maděra s Kandou se okamžitě vrací zpátky do Svatého Štěpánu, už z dálky pozorují, že v obci hoří. Není to jejich statek, jak se obávali, ale chalupa starousedlíka Hübnera, který v domě uhořel. Maděra se obává, že jako poslední živý rodák má být další na řadě on, koho budou chtít nepřátelé umlčet. Na statku proběhne přestřelka, během níž je zraněna Ilonka, a Maděrovi se podaří zabít někdejšího přítele Karla Kučeru.

Po návratu z nemocnice (kam odjel s vojáky a zraněnou Ilonkou) se druhý den hlavní hrdina dozvídá, že v šachtě byl skutečně ukryt hledaný německý archiv. Snažil

se jej během rozruchu způsobeného kolem požáru zcizit zmíněný Hubačka, který je ve skutečnosti nacista Fries. Kanda jej však dopadl a Fries se raději sám otrávil.

Zdalo by se, že nepokoje jsou u konce, ale ještě odpoledne přijíždí Šimáček zabrat jménem okresního výboru zveleбенý statek. Paradoxní je, že správcem má být jmenován Krivý (který teď bydlí v rodném domě Maděry). Bývalý letec má však dekret na právoplatné vlastnictví statku a děj končí ve chvíli, kdy jede s kovboji získat nově vybudovaný domov zpět (paradoxně o něj však hned zkraje pokračování druhého dílu, tedy v románu *Aukce*, stejně přichází).

7.3.3 Hlavní postava románu: Antonín Maděra

Antonín Maděra se jakožto bývalý letec vrací do rodné vsi Svatý Štěpán. Nese si v sobě válkou způsobená traumata (podobě jako ostatní mužští hrdinové zkoumaných próz – Bagár v *Nástupu*, Viktor v *Adelheid* nebo poručík v *Zániku samoty Berhof*). Vzpomínky na válečnou minulost se mu vrací, Maděra si však uvědomuje, že jedinou možností je zažít existovat znovu od začátku. Návrat na začátek není v jeho případě metaforou, protože doufá, že v rodné vsi bude moci začít znovu – ta pro něj totiž představuje vzpomínky na šťastné mládí (obdobné pocity zažívá Gita Lauschmannová při návratu do Puklic v románu *Peníze od Hitlera*). Místo rodného domova se musí usadit na statku, oporou mu začnou být přátelé, jimiž se postupně obklopuje.

Hlavním cílem, na který se Maděra upíná, je chování plemenných koní. Ke koním má totiž odjakživa blízký vztah, který již dříve předurčoval jeho životní směřování. Vytoužený chov se mu nedaří, neboť události po příjezdu do Svatého Štěpánu mu realizaci jeho plánů příliš neumožňují (svůj sen si tak splní až v románovém pokračování zkoumané prózy, tedy v *Aukci*; nastane to však s ohledem na jeho mnohaletý pobyt ve vězení mnohem později, než jak si vysnil).

Maděru pronásledují neustálé úvahy o tom, jak řeší konkrétní situace (díky četným vnitřním monologům do nich čtenář může nahlédnout). Bývalý letec je často bezradný a žije v domnění, že se věci dějí bez jeho přičinění: „Zase ten ping-pong. Chtěl se vzepřít, ale neměl šanci.“²³⁷ Přesto je to právě on, kdo svým vedením dává příklad

²³⁷ Citováno z: STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 198.

ostatním, zejména chlapcům-kovbojům. Přijímá (po vzoru skautských myšlenek blízkých Jiřímu Stránskému) svou úlohu vychovatele, přítele a de facto také ztraceného rodiče těchto mladíků. Vzájemně si přirůstají k srdci a díky Maděrově schopnosti řídit úkoly a přijímat odpovědnost za jejich řešení mu jeho blízcí (chlapci, Kanda, Ilonka, studenti z Vršin) důvěřují. Daří se mu pro ně sehnat bydlení, zásoby i válkou dlouho upíranou radost ze smysluplné práce (touto hrdinovou idealizací se Maděra blíží románové postavě Bagára z *Nástupu*).²³⁸

Ve vztahu k dějinným poválečným událostem i k německo-české otázce je Maděra pravděpodobně ze všech postav zkoumaných románů nejpasivnější. Po návratu z ciziny se až ve vlaku těsně před cílem své cesty dozvídá o dění v poválečném pohraničí: „Tady teprve zaslechl slovo osidlování, slovo zlatokop, rabovací garda, národní správce...“²³⁹. Nevyjadřuje svoje politické ani národnostní názory, nehodlá se sám aktivně zapojit do poválečných aktivit řešících otázku německého obyvatelstva. Maděra je nekonfliktní, snaží se pouze zajistit fungování statku (jak bylo naznačeno výše) a přeneseně také zajistit klid obyvatel v poválečném Svatém Štěpánu. Když je pak při závěrečném útoku na statek zastřelen někdejší přítel Karel Kučera (a dojde tak k ukončení nepokojů), může Maděra udělat definitivní tečku za svým podílem na poválečném česko-německém vyrovnání.

²³⁸ V románovém pokračování *Zdivočelá země*, tedy v próze *Aukce*, o tyto životní jistoty Maděra i jeho blízcí zase přichází kvůli mnoha perzekucím, kterým hlavní hrdina musí čelit. Zatímco v tomto příběhu se mu nakonec podařilo vlastním přičiněním zajistit přátelům spokojený život, v nadcházejících událostech takovou moc mít nedokáže, což jej bude v podobě výčitek svědomí často pronásledovat.

²³⁹ Citováno z: STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 56.

8 Radka Denemarková a její *Peníze od Hitlera*

8.1 Radka Denemarková

Radku Denemarkovou (1968–) je možné označit nejen za spisovatelku, ale také za literární historičku, překladatelku, scénáristku i dramaturgyni. „Je jediná česká autorka, která obdržela Magnesium Literu čtyřikrát – za prózu, za publicistiku, za překladovou knihu a hlavní ocenění Kniha roku 2019.“²⁴⁰

Narodila se v Kutné Hoře jako Radka Zajíčková. V roce 1986 absolvovala na gymnáziu v Kolíně, odkud zamířila na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Zde v roce 1992 završila studium germanistiky a bohemistiky. „V letech 1992–1995 pracovala na katedře germanistiky na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE a v letech 1992–97 na katedře české literatury Filozofické fakulty UK.“²⁴¹ Za práci s názvem *Sémiotická problematika dramatizací* získala na této fakultě titul Ph.D. Mezi lety 1998–2004 poté pracovala jako vědecká pracovnice pro Akademii věd České republiky.

Na přelomu tisíciletí byly osudy Radky Denemarkové spjaté s působením v pražském Divadle Na zábradlí, jehož byla dramaturgyní. Pro toto divadlo též „připravila řadu divadelních programů“²⁴². Zhruba ve stejné době se literárně podílela „na řadě scénářů dokumentárních filmů natočených v České televizi“²⁴³. Jedná se např. o scénáře k pořadům mapujícím významné české divadelní režiséry *Evald Schorm* (r. 2000, režie A. Kisil) nebo *Alfréd Radok* (r. 2000, režie J. Etlík), divadelnímu prostředí zůstala věrná při přípravě scénáře *Tři strážníci* (r. 2005, režie A. Kisil) o osudech J. Wericha, J. Voskovce a J. Ježka, osobnosti Bohuslava Reynka se věnoval pořad *Blázen jsem ve své vsi* (r. 2006, režie A. Kisil).

²⁴⁰ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramatičky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.

²⁴¹ Citováno z: MALÁ, Z. *Radka Denemarková*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 15. 3. 2012 [cit. 10. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1376&hl=Denemarkov%C3%A1>>.

²⁴² Citováno z: tamtéž.

²⁴³ Citováno z: tamtéž.

Radka Denemarková sama uvádí, že „od roku 2004 je spisovatelkou na volné noze“²⁴⁴. Nutno však dodat, že má na svém kontě celou řadu kulturních či literárních aktivit. Mezi lety 2009–2014 externě vyučovala na Literární akademii Josefa Škvoreckého tvůrčí psaní. Často se účastní literárních festivalů v zahraničí i u nás, pravidelně se například účastní festivalu OUT of HOME pro děti z dětských domovů.²⁴⁵ Opakovaně pobývá také v zahraničí, věnuje se překladům literárních děl z němčiny do češtiny.

Je držitelkou řady ocenění, např. zmiňované ocenění Magnesia Litera za nejlepší prózu roku (za román *Peníze od Hitlera*, 2007), za nejlepší knihu v kategorii publicistiky (za dokumentární román *Smrt, nebudeš se báti aneb Příběh Petra Lébla*, 2009), za nejlepší překlad (za překlad *Herta Mueller: Rouhovaný dech*, 2011) a Kniha roku (za román *Hodiny z olova*, 2019). V roce 2016 získala ocenění Wald Press Award.²⁴⁶ Opakovaně byla navržena například na Cenu Josefa Škvoreckého (v letech 2009 a 2011) nebo na Cenu Česká kniha (za roky 2012 a 2015).

Literární tvorbě se aktivně stále věnuje. V současnosti „žije v Praze s dcerou Ester a synem Janem“²⁴⁷.

8.2 Tvorba Rady Denemarkové

První vydanou odbornou prací, kterou na sebe spisovatelka Denemarková upozornila širší veřejnost, byla monografie sledující osudy filmového a divadelního režiséra s názvem *Evald Schorm. Sám sobě nepřitelem* (1998). Na přelomu starého a nového tisíciletí uspořádala a vydala sborníky *Divadlo Na zábradlí: repertoárová scéna hl. m. Prahy 1999–2000* (1999), *Zlatá šedesátá* (2000) a redigovala rovněž *Bulletin Divadla Na zábradlí* (2001–2004). Do dalších odborných sborníků přispívá svými studiemi i nadále, např. v kalendáriu *Ohlédnutí za Milenou Honzиковou* (2003)

²⁴⁴ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramatičky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.

²⁴⁵ Více o tomto festivalu zde: <https://www.lidovky.cz/domov/festival-out-of-home-startuje-deti-z-detskych-domovu-si-vyzkousi-netradicni-profese.A150519_112906_In_domov_mct>

²⁴⁶ Více o získaném ocenění zde: <<https://www.czechlit.cz/cz/radka-denemarkova-obdrzela-oceneni-wald-press-award/>>

²⁴⁷ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramatičky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.

byla otištěna její práce *Milena Honzиковá: Dopis zmizelému*, dále například ve sborníku *Však světla nechte plát* (2006) byla uvedena její studie *Filmové role Jana Kačera*. Odbornými texty se podílela také na kolektivních literárně-historických pracích *Slovník českých spisovatelů od roku 1945* (1995, 1998) či *Dějiny české literatury 1945–1989* (2007, 2009).

Beletristický debut Radky Denemarkové představuje román *A já pořád, kdo to tluče* (2005). Už v něm nabídla čtenářům originální autorský přístup k literárnímu příběhu, tento přístup je typický také pro její pozdější tvorbu. Literární historička Zuzana Malá jej popisuje takto: „V první rovině se její texty přibližují k hraničním napínavého příběhu s nádechem detektivky a tajemna, nepostrádají však všudypřítomné hodnocení palčivých okamžiků života současné společnosti. Hlubší roviny textu však představují naléhavou výpověď o věcech obecně lidských, a to často v natolik výrazné jazykové stylizaci, že se hrdinou próz stává mimo hlavní charaktery i sám jazyk.“²⁴⁸

Druhým románem Denemarkové je próza *Peníze od Hitlera* (2006), která jí přinesla úspěch nejen v Čechách, ale rovněž v zahraničí.²⁴⁹ Oba zmíněné romány přináší prototyp postav, jejichž „traumatické zážitky z minulosti zasahují do jejich každodenního prožívání a přítomnost se pak projevuje jako stálý boj s minulostí“²⁵⁰. Román se věnuje tématu odsunu Němců z pohraničí, ovšem vnímanému s odstupem let hlavní hrdinkou, která se snaží s nevyřešenou minulostí vypořádat. Myšlenkově má na obě zmíněná díla navazovat román *Kobold* (2011), v němž si autorka klade otázku, jak je život jedince ovlivněn prostředím rodiny, do níž se narodí. Román zasazený do poválečné Prahy, kdy se schyluje k nástupu komunistů k moci, má být prózou, jež uzavírá „volně psanou trilogii o dvacátém století ve střední Evropě“²⁵¹.

Ještě před vydáním posledně jmenovaného románu vyšel autorčin beletrizovaný životopis předčasně zesnulého režiséra Petra Lébla pod názvem *Smrt, nebudeš se báti aneb Příběh Petra Lébla* (2008). „Je to faktografický román, protože jsou tam dopisy,

²⁴⁸ Citováno z: MALÁ, Z. *Radka Denemarková*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 15. 3. 2012 [cit. 10. 3. 2021.]. Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1376&hl=Denemarkov%C3%A1>>.

²⁴⁹ Parafrázováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramaticky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 10. 3. 2021].

Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.

²⁵⁰ Citováno z: MALÁ, Z. *Radka Denemarková*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 15. 3. 2012 [cit. 10. 3. 2021.]. Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1376&hl=Denemarkov%C3%A1>>.

²⁵¹ Citováno z: tamtéž.

které skutečně vznikly, a dopisy, které jsem za ty lidi psala já. Všechno to mě ovlivňuje dál, není jednoduché přestat o tom přemýšlet, i když je kniha dokončená.“²⁵²

K novějším dílům patří autorčin román *MY 2* (2014), který vypráví příběh nešťastné třicátnice, jež opustí manžela, s nímž je nešťastná, a uprostřed noci se přestěhuje ke svému kadeřníkovi. Podstatou komorního příběhu je sblížení tohoto nesourodého páru, protože se skoro neznají, muž je homosexuál a každý z nich má problém pochopit životní styl toho druhého. Román byl v tomtéž roce také zfilmován.

Nejnovějším románem je román *Hodiny z olova* (2018), který líčí osudy několika hrdinů různého věku, pohlaví i sociálního zařazení. Všechny však spojuje rozhodnutí odcestovat do Číny, aby zde dali do pořádku své životy. Próza upozorňuje na současnou proměnu společnosti, na riziko demoralizace i vzájemné mezilidské apatie, do níž jedince upoutává každodenní nuda konzumní společnosti. Ještě dodejme, že „díla Radky Denemarkové byla dosud přeložena do 23 jazyků“²⁵³.

Z další tvorby Radky Denemarkové jmenujme temnou komedii *Spací vady* (2010), která vznikla původně jako divadelní hra pro pražské Divadlo Na zábradlí, autorka ji však vydala také knižně v roce 2012. Inscenace, která nastiňuje dialog prozaičky Virginie Woolfové, básnířky Sylvie Plathové a milionářky Ivany T. při jejich posmrtném setkání, pracovala se zkráceným scénářem, knižní vydání však představuje text hry v úplnosti. Opominout nelze také její překladatelskou činnost, z německého originálu přeložila Denemarková do češtiny hned několik autorů, opakovaně se však věnuje překladům próz Herty Mülerové (např. romány *Liška lovec*, *Nížiny*, *Srdce bestie* a další) a Michaela Stavariče (např. román *Dny ohňů, spáleniště, popela*; eseje *HDNKLK*, román *Mrtvorozená Eliška Frankensteinová* a další).

²⁵² Citováno z: NOVOSAD, L. Denemarková popsala stav, kdy se smysl života na člověka vykašle. *iDnes.cz* [online]. Aktualizováno 4. 11. 2019 [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/kultura/divadlo/denemarkova-popsala-stav-kdy-se-smysl-zivota-na-cloveka-vykasle.A090102_221831_divadlo_jaz>.

²⁵³ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramatičky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.

Současně s překladatelstvím a vydáváním vlastní beletristické i odborné prózy autorka rovněž přispívá do řady periodik, „publikuje ve *Tvaru*, v *Salonu Práva*, v *Literárních novinách*, v *České literatuře*, příležitostně v *Respektu*“²⁵⁴.

8.3 Román *Peníze od Hitlera*

8.3.1 Základní charakteristika románu

Román Radky Denemarkové s názvem *Peníze od Hitlera* (a podtitulem *Letní mozaika*) přináší jiný pohled na lidské utrpení spjaté s dobou po skončení války. Utrpení, na němž se podepsala nejen válka samotná, ale také lidská zloba, sobectví, hamižnost a krutost, co dalece překračuje rámec jedné konkrétní historické éry. Příběh Gity Lauschmannové, německy mluvící dívky s židovským původem, odhaluje mnohá společenská traumata. Na pozadí osudů hlavní hrdinky je ukázána trvajících mezilidská nenávist (nejen Čechů k Němcům), neschopnost vyrovnat se s vlastní minulostí i kolektivní vina (v této konkrétní próze – na rozdíl od ostatních zkoumaných – je vidět na obou stranách česko-německé otázky).

Román, který na první pohled zaujme originální jazykovou stránkou plnou metafor a asociací, stojí na energicky pojaté naraci. Kompozičně se dílo skládá z prologu, pěti částí (návrátů do prostředí Puklic i do minulosti obecně) a epilogu. Každá z částí je pak poskládána z drobných kapitol nazvaných většinou podle některé z obrazných představ, jež jsou v dané dějové pasáži vyvolávány. „Všechny části jsou založeny na stejné vypravěčské strategii: kombinují introspektivní vyprávění hlavní postavy (...) s perspektivou jakéhosi vnějšího pozorovatele.“²⁵⁵ Střídá se vyprávění v ich-formě (Gitou) s vyprávěním v er-formě (o dalších postavách příběhu). Takřka ve všech částech příběhu (mimo té první) se hlavní dějová linie týkající se Gity Lauschmannové prolíná s prostřihy odhalujícími jednání dalších postav, kdy obojí dění probíhá v totožném čase.

²⁵⁴ Citováno z: MALÁ, Z. *Radka Denemarková*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 15. 3. 2012 [cit. 10. 3. 2021.]. Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1376&hl=Denemarkov%C3%A1>>.

²⁵⁵ BEČKOVÁ, M. *Radka Denemarková: Peníze od Hitlera*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 499.

Příběh se odehrává částečně v Praze a (zejména) v Puklicích. Puklice jsou pohraniční vesnicí, jež v příběhu není přesněji zeměpisně lokalizována, mimo zmínky o obci Kunratice u Šluknova, která by snad mohla odkazovat na prostor severočeského pohraničí. Puklice jako obec skutečně existují (leží jižně od Jihlavy), autorka uvedla, že jí mimo názvu obce zaujala také zmínka o této obci v novinách: „Kdysi jsem četla v Respektu článek o obci Puklice, kde židovské majitelce odmítli vrátit majetek. To mě zaujalo (...), souznělo mi to s příběhem, který jsem chystala.“²⁵⁶ V próze samotné se ale jedná již o čistě fiktivní místo ukrývající svá mělce pohřbená tajemství. Tajemství, která pak skrze nenápadné pukliny vyplouvají na povrch. „Puklina v srdci“ (jak zní název z jedné kapitol) hlavní hrdinky, není zhojitelná, je to „puklina mezi tehdy a nyní, puklina mezi Gitou Lauschmannovou a *nimi*“²⁵⁷ – obyvateli Puklic.

Časově se době poválečné věnuje pouze první díl prózy, ty ostatní líčí události odehrávající se po šedesáti letech, v létě roku 2005, kdy se hlavní hrdinka do inkriminované vesnice po mnoha letech vrací, aby mohlo dojít k zahojení traumat způsobených právě v době po skončení druhé světové války. Gita se vrací odpustit těm, kdo jí ublížili, ti však po odpuštění netouží (později to pochopí i hrdinka příběhu: „Nikdy ti, starosto, neodpustím. Ještě nevíš, že je to to nejhorší, co tě může v životě potkat (...). Jakmile člověk odpustí, spolčí se s nimi.“²⁵⁸). Jediní, kdo chtějí odpuštění Gity získat (Denis a jeho matka), nesou vinu zdánlivě nejmenší.

Ukazuje se, že za šedesát let se ve vesnici nezměnilo nic – Gita je stále chápána jako nepřítel (protože je Němka) a zloděj. Paradoxně i jako zloděj, protože místní odmítají připustit, že by žena mohla mít na někdejší (zcizený) majetek své rodiny nárok (přestože právo si jej nárokovat Gitě přisuzuje zákon). Je lhostejno, že uběhlo šedesát let od skončení války, nenávist se tady dědí z generace na generaci. Sobečtí obyvatelé Puklic pro svůj cíl bez zaváhání zpochybňují a relativizují dějiny. Zkreslují historii stejně snadno, jako falšují podpisy slavného umělce na potravinové pytlíky. Ze snahy hlavní hrdinky rehabilitovat před zraky obce svou rodinu (chce zde svému otci vystavět pomník) se přeneseně stává boj za odškodnění. Pomník jako symbol smíření

²⁵⁶ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Žádná podobnost není náhodná*. AV, 2009, č. 3. Dostupné online: <https://www.pwf.cz/archivy/texty/clanky/radka-denemarkova-zadna-podobnost-neni-nahodna_3077.html>.

²⁵⁷ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 215

²⁵⁸ Citováno z: tamtéž, s. 208.

obyvatelé Puklic odmítají – měli by před očima trvale zpodobněny své viny. Gita hledá další cesty, jak by mohla nad místními lidmi ve vzájemné při zvítězit (ať už je jimi zamýšlený soudní spor nebo sepsání vzpomínek o jejím životě). Ani takové uzavření vzájemného problému se však – stejně jako výstavba pomníku – patrně nikdy neuskuteční. Boj hlavní hrdinky tak dostává obecný rozměr: „Já nechci být odškodněna jako *Němka*. Já chci být odškodněna jako člověk, kterému se stalo bezpráví. Jako člověk, jako občan, který byl postižen neprávem.“²⁵⁹ Právě v těchto slovech můžeme spatřovat ústřední myšlenku celého díla.

8.3.2 Dějová linie příběhu

Příběh začíná Prologem, ve kterém malý Denis objeví lebku člověka. Sleduje pak své rodiče, jak vykopávají ze země také další kosti, aniž by události dokázal přisoudit nějaký zvláštní význam.

Šestnáctiletá Gita Lauschmannová se vrací do rodných Puklic. Vrací se jako transportovaná Židovka „odtamtud“²⁶⁰, jak říká koncentračnímu táboru, v němž prožila nepojmenovatelné hrůzy a kde jí zahynuli oba rodiče i starší sestra. Věří, že se zde po návratu setká se starším bratrem Adolfem, o kterém nemá žádné zprávy. Rodná obec představuje bezpečí, k němuž se po prožitých hrůzách touží vrátit. I proto je její návrat ovlivněný mnoha vzpomínkami na drobné detaily ze šťastného dětství (např. židle s obrázkem medvěda, čočková polévka, podkova pro štěstí, tatínkův klobouk, postel apod.). V zámečku, kde Lauschmannovi bydleli, je však usazena cizí rodina. Gitu odchyť několik členů revoluční gardy, začnou ji bít a vyslýchat. Všechny muže z dřívějšíka zná a jako dítě (nevinné svým věkem i rolí ve válce) nechápe, proč ji muži nepustí domů ani proč ji týrají. Když chce mluvit o samotě s Ládínkem Stolařem, který si kdysi namlouval její sestru a který pracoval pro jejího otce a jemuž věří, je surově zbita a pohozena v chlévě. Násilníci čekají, až dívka vyhladoví a zemře (ospravedlnují

²⁵⁹ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 222.

²⁶⁰ Označením *odtamtud* autorka „odkazuje ke skutečnosti, že hrůzy tam prožité jsou nesdělitelné, leží mimo rámec představivosti jakéhokoli člověka (...). Nezměrnost zla je tak paradoxně představitelnější.“ Citováno z: BEČKOVÁ, M. Radka Denemarková: *Peníze od Hitlera*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 500.

si tak, že se vlastně nedopouští vraždy). Gitu začne krmit těhotná Žena²⁶¹, jež jí také pomůže k útěku, jinak by ji muži v čele se Stolařem zabili. Gitě poradí, aby se přihlásila do sběrného tábora pro vysídlené Němce. Dívka tak učiní, ale zažívá a sleduje zde teror, jenž je pro ni srovnatelný se zážitky „odtamtud“. Díky neznámému důstojníkovi, který zjistí, že byla za války v koncentračním táboře, se vyhýbá transportu do Německa. Důstojník jí tajně pomůže dostat se k tetě Otle, u které dívka zůstane.

Další události se odehrají s šedesátiletým odstupem. Hrdinka je patoložka, je jí 76 let. V létě roku 2005 jsou rehabilitováni rodiče Gity. S vnučkou Barborou (právničkou) a jejím partnerem (rovněž právníkem) přijíždí do Puklic. Vyžádala si zde schůzku, při které se chce domluvit na mimosoudním vyrovnání (jsou jí totiž přiznány majetky po rodičích) – místo návratu veškerého majetku touží jen po tom, aby v obci zbudovali památník jejího otce a také zemědělské muzeum (sen jejího tatínka). Ve vesnici ji od první chvíle všichni pozorují a dávají okázale najevo svou nenávist. Bojí se, že přijdou o pozemky, které jim patří a které dříve vlastnili Lauschmannovi. Gita to komentuje slovy: „Legenda o vpádu hamižné báby ožívá.“²⁶²

Při schůzce na radnici, kde sedí starosta Stolař, syn jmenovaného Láďinka Stolaře, dojde k hádce. Stolař a jeho kumpáni zpochybní psychické zdraví Gity (využívají nelegálně získaných posudků z psychiatrie, které jim zajistil Denis) a překrucují minulost ve svůj prospěch. Prakticky obviní Gitu z toho, že ještě žije. Ženou nařčení otřese a začne přes protesty právníka i vnučky odhalovat moment ze své minulosti, které muži naznačili – smrt jejího dítěte a sebevražda muže. Gita vyjevuje, že jí v pražském bytě přepadli tři mladíci (s příbuzenskými vazbami na muže z Puklic), předstírali bolesti, a když je žena pustila dál, tak jí zmrzačili, znásilnili a brutálním způsobem před jejími zraky zabili čtyřměsíčního syna. Líčí, jak její první muž spáchal sebevraždu a obvinil jí, že se s mladíky dobrovolně pelešila. Podle Michaely Bečkové ani koncentrační tábor, ani krutá zkušenost z návratu do Puklic, ale až vražda dítěte definitivně odhaluje Gitě skutečnost, „že člověk je z podstaty krutý, že v jeho nitru

²⁶¹ Autorka tuto postavu v příběhu nepojmenovává. Přesto se všude objevuje pod tímto označením, tedy Žena zapsaná s velkým počátečním písmenem Ž.

²⁶² Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 92.

sídlí temnota, která je mimo rámec představitivosti kohokoli²⁶³. Sama pak této temnotě nedokáže vzdorovat – zejména ve vztahu k vlastním potomkům, kteří jsou zděšeni nikdy nepoznanou pravdou o Gitině první rodině. Uvědomme si, že právě tímto sblížením mezi hlavní hrdinkou a těmi, kdo se na ní dopustili zla, tedy skrze popuštění uzdy čemusi temnému uvnitř, dochází k narušení dosavadní černobílé charakteristice postav.

Jediný z přítomných, kdo se Gitě dokáže podívat do očí a omluvit, je Denis. Ten se od své matky, Ženy, jež Gitě v roce 1945 zachránila život, dozvídá, že Ládínek Stolař a jeho kumpáni krátce před příchodem Gity z koncentračního tábora zabili jejího bratra Adolfa. Právě jeho kosti kdysi malý Denis našel na zahradě. Žena se ze strachu před pomstou Ládínka (který je jejím bratrem) nikdy nepřiznala k účasti na vraždě německého chlapce, za trest pila celý život mošt z jablek vyrostlých v sadu, kde bylo Adolfovo tělo pohřbeno (čímž se jí její vina neustále připomínala).

Denis je zničený a rozhodne se Gitě pomoci s realizací pomníku pro otce. Nikdo z vesnice jej ale nechce vyslyšet. Každý se bojí, co by tomu řekli ti ostatní. Denise, který založí petici na památník, ze svých řad vyloučí. Gitě nabídne peníze, které však ona nechce přijmout, protože získala peníze z fondu určeného lidem, kteří přežili koncentrační tábory. Právě tento příspěvek označuje Gita jako „peníze od Hitlera“.

Denis se s Gitou sblíží, „alespoň částečně napravuje křivdy spáchané jinými“²⁶⁴. Hrdinka intenzivně pracuje na své knize vzpomínek, která má v očích lidí konečně rehabilitovat její rodinu. Při snaze se otevřít a zaznamenat ty nejstarší vzpomínky „odtamtud“ však Gita umírá. Ve stejné době umírá rovněž zmiňovaná Žena. Vnučka Gity Barbora se vrací do obce Puklice a obhlíží zcizené pozemky, hodlá se totiž o svůj nárok na majetek (po babičce) soudit. Stolař s vnoučaty ji pozoruje a situace naznačuje, že minulost uzavřená není, a vzájemná nesmiřitelnost se tak dědí z generace na generaci.

²⁶³ Citováno z: BEČKOVÁ, M. Radka Denemarková: Peníze od Hitlera. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 502.

²⁶⁴ Citováno z: tamtéž, s. 502.

8.3.3 Hlavní postava románu: Gita Lauschmannová

Pokusme se na začátek o drobné srovnání podobností mezi dívčími hrdinkami v prózách, které sledujeme. Mladá dívka Gita Lauschmannová zachycená při poválečném návratu do rodných Puklic je svým věkem i původem podobná Ulrice ze *Zániku samoty Berhof* i Gertě z *Vyhnání Gerty Schnirch*. Ulrice bylo po válce patnáct let, Gitě je šestnáct, Gertě dvacet. Vždy jeden z rodičů dívek má český a druhý německý původ. Gita ani Gerta se se svým původem neztotožňují, cítí se být Češkami. Gita navíc až v průběhu druhé světové války zjišťuje, že má vlastně také původ židovský. Původ, který byl před ní utajován (otec na místě bývalé synagogy nechal zbudovat skladiště a sýpku), ji přivede do neštěstí, v tom má opět mnoho společného s Gertou. Obě rovněž touží po návratu do domu, z něž byly násilím vyhnány. Ani jedné se to nedaří.

Gita, Gerta i Ulrika jsou dívky, které vlivem válečného násilí a smrti rodičů předčasně dospívají. Dívka Gita si uvědomuje: „Já s sebou vláčím tu starou bábu uvnitř.“²⁶⁵ Označuje tak vše, co způsobilo její zestárnutí v koncentračním táboře. Jako by předjímalas svůj věk, kdy se bude s událostmi z této etapy života snažit vyrovnat.

Gita se celý život upíná na to, že její bratr Adolf žije. I kvůli němu se vrací do Puklic. „Představuje naději, že společně naleznou způsob, jak zase žít, jak pokračovat.“²⁶⁶ K tomu však nikdy nedojde, přestože se k té představě Gita i ve stáří neustále vrací. Denis, který pravdu o jejím bratrovi zná, jí Gitě nedokáže vyjevit.

Dospělá Gita Lauschmannová je vystudovaná patoložka. Teta Ottla zařídila, že mohla její neteř vystudovat lékařskou fakultu i v době, kdy společnost lidem s německým původem stále řadu věcí neumožňovala (potomci německých dívek ve *Vyhnání Gerty Schnirch* možnost jít studovat vysněnou školu nedostávají). Profese Gity je symbolická: „Mohla jsem se dotýkat jenom lidských těl, která jsou zmrtvělá. Tuhá. Bez pohybu a možnosti zaseknout do mě dráp. Živých se dodnes dotýkat bojím.“²⁶⁷ K nakládání se zemřelými těly utíká Gita také ve chvíli, kdy mluví se svým

²⁶⁵ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 50.

²⁶⁶ Citováno z: BEČKOVÁ, M. Radka Denemarková: *Peníze od Hitlera*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 500.

²⁶⁷ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 86.

úhlavním nepřítelem, starostou Puklic Stolařem. Způsobenou bolest si promítá myšlenkami na to, jak by na pitevním stole Stolařovo tělo pitvala.

Zpátky ke srovnání hrdinek zkoumaných próz. Podobnost mezi Gitou a Gertou tkví také v tom, že obě mají narušený vztah k vlastnímu dítěti, přestože se k němu silně upínaly v době, kdy bylo miminkem (Gita z důvodu strachu, že ani druhé její dítě nepřežije čtvrtý měsíc života; Gerta z důvodu budoucnosti, kterou pro ni jediné dcera Barbora představovala). Důvod tohoto narušeného vztahu můžeme hledat v tom, že obě matky (Gita i Gerta) se snažily uchránit své dítě před hrůzami, které samy v mládí prožily. A tak je v sobě nechaly uzavřené, což však mezi nimi a jejich dcerami vytvořilo nepřekonatelnou citovou propast. Gita si o prožitých hrůzách nikdy nepromluvila se svým prvním ani druhým manželem. Za povšimnutí stojí odlišný přístup, který zvolil hlavní hrdina Durychovy *Boží duhy*. Ten naopak za cenu vlastní trýzně nechal německou dívku, aby se mu vyzpovídala ze všech bolestí a traumat, kterých se na ní dopustili druzí – a skutečně tak díky tomu nakonec oba došli vzájemného smíření a blízkosti.

Gita, znovu shodně s Gertou, má vnučku, která se aktivně snaží o nápravu hříchů, kterých se na její babičce dopustili druzí. Zatímco však Gerta dává Blaničce prostor, Gita vnučku Barboru odmítá jako svého obhájce, nemá dokonce pochopení ani pro její emocionální zhroucení poté, co na radnici vyplavou na povrch události z její minulosti. Barbora se tak šance na vyrovnání účtů ujímá až po smrti babičky Gity.

Výše bylo zmíněno, že román *Peníze od Hitlera* tematizují zvláštním způsobem otázku kolektivní viny. Gita Lauschmannová je za války vinná tím, že je Židovka. Po válce musí přijmout kolektivní vinu za to, že je Němka a navíc dcera německého kolaboranta (paradoxně může působit fakt, že se čtenář z příběhu jednoznačně nedozvídá, jaká je pravda, pro otcovo kolaborantství jsou tu jisté náznaky, např. páska s hákovým křížem stržená při transportu by tomu nasvědčovala). Za to, že byla Gita tolikrát nařčena za kolektivní vinu, kterou zapříčinil její původ a nikoliv její činy, si nese celoživotně stigma nejen duševní, ale i fyzické. Německý původ, který z ní dělá pro obyvatele Puklic nepřítele, poslouží jako argument k nenávisti nejen v roce 1945, ale i v roce 2005. Lidé v Puklicích se proměnili generačně, nikoliv názorově. Kolektivní vinou, které se na Gitě dopouštějí, je shodné vnímání Gity coby nepřítele, skupinové odmítání navrhovaného smíření, projevovaná nenávist i relativizace

historických událostí. Denis a jeho matka, kteří pro smíření s Gitou udělají vstřícný krok, jsou prakticky ostrakizováni.

Důvod jednotného stanoviska obyvatel Puklic vůči Gitě Lauchmannové se vyjevuje až v závěru příběhu – odhalí záznamy, které uvádí, že Ládínek Stolař, jeho sestra a dva další svědci, kteří dosvědčili, že Lauchmannovi byli kolaboranti, získali jejich dílnu, zámeček a část polností. „Zbytek se rozdělil mezi sedmdesát pět obyvatel Puklic.“²⁶⁸ Závěrečný, symbolický akt nenávisti obyvatel Puklic se vyjevuje v situaci, kdy se Gita Lauschmannová do obce vrací naposledy. Když odchází od starosty po další neúspěšné snaze o smír, objevuje na autobusové zastávce žlutě nasprejovanou urážku (jejíž obsah je čtenářům utajen). Gita mokrou barvu nanese na prst a vyznačí s ní žlutou hvězdu s nápisem JUDE. Pomník její rodině nesoucí dědičné stigma je tímto ironickým způsobem konečně vybudován.

Gita nachází jistou spřízněnost alespoň v postavě Denise, který jako jediný neutíká před svou vinou (zprostředkoval Stolařovi lékařské záznamy o Gitě a nese po rodičích dědičný podíl viny na smrti Adolfa). Pochopení Gity a přijetí jejího osudu je cestou k jejich vzájemné, byť velmi krátce trvající blízkosti.

²⁶⁸ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 86.

9 Kateřina Tučková a její *Vyhnání Gerty Schnirch*

9.1 Kateřina Tučková

O Kateřině Tučkové (1980–) lze říci, že je nejen spisovatelkou, ale rovněž dramatičkou, publicistkou, vystudovanou historičkou umění a nezávislou kurátorkou výtvarných výstav. Narodila se v Brně, prvních šest let života však strávila v jihomoravské vesnici Moutnice. Sama Tučková říká, že „je to část dětství prožitého v těsném sepětí s venkovským životem“²⁶⁹. Nebylo to ale patrně dětství idylické, sama autorka má Moutnice „zafixované jako místo rodinné tragédie“²⁷⁰, neboť „otec rodinu týral; bez vysvětlení pak spáchal sebevraždu“²⁷¹. Je otázkou, nakolik se tato událost mohla promítnout do tvorby K. Tučkové, jisté ale je, že muži-otcové v jejích prózách kladné role většinou nezastávají (např. postavy Pagáčena a Justýna v *Žitkovských bohyních* jsou znásilňovány vlastním otcem, podobný osud potkává také Gertu ve *Vyhnání Gerty Schnirch*, z nuceného incestu navíc vzejde Gertina dcera Barbora, v povídce *Poslední večer* je otec hrdinky vrah a násilník atp.).

Po této události se rodina přestěhovala do Kuřimi, kde autorka vyrůstala spolu se třemi sestrami (jednou vlastní, dvěma nevlastními), matkou a nebiologickým otcem. Gymnaziální vzdělání pak Tučková získala v Brně, kde také vystudovala historii umění, český jazyk a literaturu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (1999–2006). Brno spisovatelce učarovalo. „Brno je moje srdeční záležitost. Hned jak jsem nastoupila na gymnázium, věděla jsem, že tam chci žít.“²⁷² Prostor tohoto města ji rovněž posloužil jako scénérie pro její pozdější tvorbu: „během studií se nastěhovala do bytu v centru Brna, do míst, kterým se přezdívá brněnský Bronx, odkud byli v květnu 1945 vyhnáni němečtí obyvatelé v tzv. brněnském pochodu smrti. Toto zjištění ji inspirovalo k napsání románu *Vyhnání Gerty Schnirch*.“²⁷³

Kateřina Tučková pokračovala v univerzitním vzdělávání na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kam nastoupila na doktorská studia historie umění na

²⁶⁹ Citováno z: HLOUŠKOVÁ, L. Spisovatelka Kateřina Tučková: Zlomily to bohyně. *Právo* [online]. Aktualizováno 29. 3. 2015 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/spisovatelka-katerina-tuckova-zlomily-to-bohyne-287816>>.

²⁷⁰ Citováno z: tamtéž.

²⁷¹ Citováno z: tamtéž.

²⁷² Citováno z: tamtéž.

²⁷³ Citováno z: TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.

Ústavu pro dějiny umění (2006–2014), ve stejné době začala vydávat odborné publikace týkající se výtvarného umění. Paralelně se studii se od roku 2004 „soustavně věnuje pořádání výstav nejmladší generace výtvarníků“²⁷⁴. Studia nakonec završila dizertační prací *Skupina RADAR*, „v níž se zaměřila na problematiku tvůrčích skupin pracujících v období komunistické totality“²⁷⁵. Z jejich kulturních aktivit zmiňme její vedení brněnské galerie ARSkontakt (2004–2006), dále pak dlouholeté působení na pozici kurátorky Výstavní síně Chrudim (2010–2018), její účast na kampani iniciativy HateFree Culture (2015) či autorčinu pozici programové ředitelky multižánrového kulturního festivalu Meeting Brno (2015–2018). V posledních letech je Kateřina Tučková „vytížená psaním a péčí o syna“²⁷⁶, k výstavám se však plánuje vrátit. Střídavě žije v Praze a v Brně.

Kateřina Tučková je uznávanou českou současnou autorkou, je držitelkou řady literárních ocenění především za svůj třetí román *Žitkovské bohyně* (2012), za který obdržela Cenu Josefa Škvoreckého, cenu Český bestseller, cenu čtenářů České knihy a cenu čtenářů v soutěži Magnesia litera (tu ostatně obdržela také o dva roky dříve také za román *Vyhnání Gerty Schnirch*, 2009). „V zahraničí byla oceněna literární cenou Premio Libro d'Europa udělovanou festivalem v italském Salernu.“²⁷⁷ Významným mimoliterárním oceněním jmenované autorky je Cena za svobodu, demokracii a lidská práva, kterou v roce 2017 Tučkové udělil Ústav pro studium totalitních režimů.

9.2 Tvorba Kateřiny Tučkové

Kateřina Tučková, jedna z nejmladších aktivně publikujících českých prozaiček, se svou prací dokázala prosadit nejen u nás, ale také v zahraničí. Mimo jmenovaná

²⁷⁴ Citováno z: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 785.

²⁷⁵ Citováno z: TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.

²⁷⁶ Citováno z: ČTK. Bílá voda. Brněnská literární hvězda Tučková pracuje na novince. In: *Seznam zprávy* [online]. Aktualizováno 31. 10. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/bila-voda-brnenska-literarni-hvezda-tuckova-pracuje-na-novince-126787>>

²⁷⁷ Citováno z: TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.

literární ocenění stojí za zmínku skutečnost, že se její knihy „překládají do šestnácti jazyků“²⁷⁸.

Na poli beletrie debutovala novelou *Montespaniáda* (2006) „tematizující milostný vztah mladé dívky k ženatému muži“²⁷⁹. Hlavní hrdinka Karin je autorce generačně blízká, stejně jako ona v době napsání studuje na univerzitě. Hledá povyražení z každodenní nudy a všednosti. „Tučkovou zajímá jedině nevěra, kterou však zbavuje nečistých konotací a posunuje ji do roviny lehkého, život zpestřujícího povyražení...“²⁸⁰

Teprve druhá vydaná próza Tučkové, román *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009), přinesla své autorce širší ohlas veřejnosti. Navíc je toto dílo diametrálně odlišné od vydané prvotiny svým tématem: líčí se zde tragický osud mladé německé dívky, která je bez vlastního přičinění zatažena do bouřlivých událostí 20. století. Historické okolnosti tvoří pozadí pro příběh hlavní hrdinky, jež ale zároveň silně formují. Román reprezentuje autorčin osobitý literární projev: „důraz na minulost s využitím historických poznatků a snahu o faktografickou věrnost (...), motivací k psaní je osobní angažovanost na událostech z nedávno minulé doby“²⁸¹.

Tomu odpovídá také charakter dalšího románu Kateřiny Tučkové *Žitkovské bohyně* (2012), který ji bezpochyby přinesl slávu nejvýraznější (již bylo uvedeno, že za něj rovněž dostala řadu literárních ocenění). Autorka si v této próze kladla za cíl rekonstruovat „příběh výjimečného rodu léčitelek z oblasti Bílých Karpat, které přežily čarodějnické procesy, útlak církví i protektorátními úřady, aby byly nakonec zničeny bezohledností komunistického režimu“²⁸². Román představuje nejen originální syžet opřený o skutečné dokumenty i vyprávění pamětníků, je zdařile propracován také po stránce jazykové i kompoziční. „Příběh je velmi umně

²⁷⁸ Citováno z: TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.

²⁷⁹ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: *Vyhnání Gerty Schnirch*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 587.

²⁸⁰ Citováno z: NOVÁKOVÁ, Lucie. Dobře udělaná komerce. *Protimluv*, 2007, roč. 6, č. 1-2, s. 49.

²⁸¹ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: *Vyhnání Gerty Schnirch*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 587.

²⁸² Citováno z: TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.

kompozičně vystavěn a obsahuje několik stylistických rovin, které se postupně propletou v jeden velký obraz.“²⁸³

Paralelně s tvorbou beletristickou vydala Tučková také řadu děl odborných, především se jedná o studie z oblasti výtvarného umění. Ty často sloužily jako katalogy k jí pořádaným výstavám. Jedná se například o práce *Michal Rittstein: Práce na papíře* (2005), *Transfer* (2008), *Normální malba* (2008), *Slovem i obrazem* (2008), *Michal Rittstein: Malé formáty* (2009), *K vizuální podobě překladů české literatury v zahraničí* (2010, 2011) a další. Jako libreta k výstavám a výtvarným projektům vznikly rovněž publikace *Na hraně příběhu – Sochy v ulicích* (2013), v níž Tučková zpracovala „ve čtrnácti povídkových textech čtrnáct historických událostí neklidného 20. století, které zanechaly významné stopy jak v dějinách města Brna, tak i v osudech jeho obyvatel“²⁸⁴; a *Fabrika – příběh textilních baronů z moravského Manchesteru* (2014). Druhé jmenované dílo sleduje osudy rodu „Johanna Heinricha Offermanna, který do Brna přišel v roce 1776 jako chudý vlnářský odborník. Zanedlouho však založil manufakturu a stal se jedním z nejvýznamnějších textilních baronů.“²⁸⁵ Na osudech zmíněného rodu se odráží 250 let brněnské textilní historie.

Druhou sférou odborné tvorby Kateřiny Tučkové jsou publikace, které představují monografie umělců, zejména výtvarníků. V kontextu své dizertační práce a s tím spojeného zájmu o výtvarnou Skupinu Radar vyšly životopisná díla *Radim Malát* (2007) a *Ohlédnutí za dílem Dobroslava Frolla* (2008), ve kterých autorka „poprvé zpracovala pozapomenutou tvorbu autorů tzv. šedé zóny“²⁸⁶. Výrazněji na sebe upozornila beletrizovaným životopisem *Můj otec Kamil Lhoták* (2008), který sleduje životní osudy malíře Kamila Lhotáka pohledem jeho syna, Kamila Lhotáka mladšího. Podobně jako ostatní odborné publikace autorky je i tato doplněna řadou barevných reprodukcí, fotografií a ilustrací. Opominout na tomto místě nelze studii *Věra Sládková – prozaické dílo* (2009), která sleduje osudy i literární odkaz této moravské spisovatelky.

²⁸³ Citováno z: NOVÁK, Jan. Za zbytky magie do Kopanic. *Týdeník Rozhlas*, 2012, roč. 22, č. 18, s. 44.

²⁸⁴ Citováno z: TUČKOVÁ, K. Ostatní publikace. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/ostatni-publikace/>>.

²⁸⁵ Citováno z: TUČKOVÁ, K. Fabrika. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/fabrika/>>.

²⁸⁶ Citováno z: TUČKOVÁ, K. Ostatní publikace. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/ostatni-publikace/>>.

Kateřina Tučková svou tvorbou v nedávné době vstoupila také do prostoru divadelního jeviště, a to když uvedla svou první divadelní hru nazvanou *Vitka* (2018). Také toto dílo, uvedené poprvé v brněnské Huse na provázku, je možné označit za monografické, protože sleduje životní osudy brněnské hudební skladatelky a dirigentky Vítězslavy (Vitky) Kaprálové. “*Vitka* je první hra Kateřiny Tučkové a kromě opravdu životaschopných, svižných a mnohdy vtipných dialogů se vyznačuje rozsáhlými románovými scénickými poznámkami, které vám při četbě stavějí podobu vaší vlastní inscenace.”²⁸⁷ Do jevištní podoby převedla Tučková román rakouského spisovatele Roberta Schneidera *Bratr spánku* (2018) poprvé inscenovaný v pražském Švandově divadle. Autorčina beletristická tvorba (především ta výše zmíněná) se dočkala řady divadelních zpracování (např. v Městském divadle Brno, v HaDivadle, v Divadle pod Palmovkou a dalších), na jejichž dramaturgii se Tučková často sama podílela. Z poslední doby mohl výrazně zaujmout projekt *Vyhnání Gerty Schnirch* pojmenovaný po stejnojmenném románu, jehož dramaturgie se inscenuje v Žižkovském divadle Járy Cimrmana. Označení *projekt* je patřičné zejména s ohledem na fakt, že inscenaci doplňuje speciální web připomínající okolnosti odsunu Němců z území Československa, doplněný o dějinné reálie historikem Davidem Sogelem.

Závěrem výčtu tvorby Kateřiny Tučkové jmenujme její povídky, kterými přispěla do řady sborníků. Drobné prózy jí vyšly např. v souborech povídek různých autorů: *Ty, která píšeš: čítanka současné ženské povídky* (2008), *O lidech a psech* (2009), *O čem ženy mlčí* (2013), *Sedm svateb a jeden rozvod* (2014), *Milónový časy* (2014), *Praha noir* (2016), *Brněnský pochod smrti* (2012), *Krvavý Bronx* (2020), *Objekty v zrcadle jsou blíže, než se zdají být* (2020) nebo *Hrdinky: Příběhy významných českých žen* (2020).

Spisovatelka Kateřina Tučková je činná rovněž publicistiky, v minulosti spolupracovala či stále spolupracuje s periodiky *Respekt*, *Salon* (kulturní příloha deníku *Právo*), *Deník N*, *Literární noviny* a dalšími. V současné době pracuje na připravovaném románu *Bílá voda*, který by měl po vzoru jejích románů *Vyhnání Gerty Schnirch* a *Žitkovské bohyně* tematizovat utrpení žen na pozadí historických událostí. Próza má popisovat události 50. let minulého století, kdy komunisté zabavovali

²⁸⁷ Citováno z: DOMBROVSKÁ L. Výjimečná žena budiž posuzována jako muž! *Divadelní noviny*, 2018, roč. 27, č. 5; s 4.

řeholním řádům jejich kláštery, řádové sestry pak přestěhovali do opuštěných míst v pohraničí, mezi něž patřil také klášter v Bílé Vodě u Javorníka. Právě osudy žen, které zde skončily, má tento připravovaný román sledovat.²⁸⁸

9.3 Román *Vyhnání Gerty Schnirch*

9.3.1 Základní charakteristika románu

Knihy Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) je románem o jednom smyšleném lidském osudu, ve kterém se ale promítají osudy lidí skutečných. Autorčina interpretace nedávných dějinných momentů pohledem trpící hrdinky je napsána „s důkladnou znalostí historických okolností“²⁸⁹, což je pro tvorbu Kateřiny Tučkové typické. Výběrem Němky coby hlavní postavy poukázala autorka na odvrácenou stranu poválečné euforie. V příběhu nevinné oběti Gerty Schnirch se coby nezhojené rány a celoživotní traumata zrcadlí způsobené bezpráví, ponížení i bolest.

V chronologicky vyprávěném ději s různě dlouhými časovými skoky se snaží jeho autorka vykreslit historické plátno zásadních událostí nedávné české historie. Přitom platí, že žádný vyprávěný úsek ze života hlavní hrdinky „není bez konkrétního dějinného rámce představitelný“²⁹⁰. Časově postihuje z perspektivy německé dívky počátek druhé světové války a život v protektorátním Brně, dále násilné vyhnání německých žen (tedy i hlavní hrdinky) z Brna, barvitě líčí brutální a divoký odsun spjatý s nelidskými podmínkami jeho průběhu, posléze poválečnou éru spjatou s pobytem hrdinky v pohraniční vesnici Perná, její návrat v 50. letech zpět do Brna, uvolněný komunistický režim 60. let, srpnovou invazi, normalizaci i počátek novodobé historie samostatné České republiky. Tyto momenty jsou líčeny v pěti kapitolách pojmenovaných s odkazem na emocionální prožitky hlavní hrdinky Gerty. Román je uveden prologem a poslední kapitola představuje naopak epilog, pronášený již Gertinou dcerou Barborou. Nejobsáhlejší část, 2. kapitola, se věnuje vyhnání Gerty

²⁸⁸ Parafrázováno z: VIZINA, P. Podcast: Na hřbitově v Bílé Vodě mi došlo, že řeholnice komunisty převezly. In: *Magazín Aktuálně.cz* [online]. 6. 1. 2021 [cit. 13. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/podcast-na-hrbitove-v-bile-vode-mi-doslo-katerina-tuckova/r~dcf8ae864fbd11eb842f0cc47ab5f122/>>.

²⁸⁹ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: *Vyhnání Gerty Schnirch*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 587.

²⁹⁰ Citováno z: tamtéž, s. 588.

Schnirch (odtud název díla) a jejímu životu v poválečném pohraničí. Právě této části budeme věnovat nejvíce prostoru při interpretaci tohoto románu.

Přestože příběh vyprávěný ve 3. osobě sleduje primárně hlavní hrdinku Gertu Schnirch, najdeme v něm řadu pasáží, ve kterých nám odhaluje svůj pohled na prožívané události některá z dalších postav (Gertina dcera Barbora, německé ženy Johanna, Teresa či Hermína, Gertin milý Karel nebo její někdejší kamarádka Janinka). Na mnoha místech, zejména v první kapitole, vypravěč v úvahách předjímá budoucí události (což koresponduje s tím, že je čtenář sám tuší). Prožívané události Gerta bezprostředně subjektivně vnímá a rovněž je zpětně (už z obecnějšího hlediska) reflektuje.²⁹¹ Beletristický text doplňují stylově odlišné pasáže – politický projev prezidenta Beneše, administrativní vyhlášky o vyvedení Němců z města Brna, hojně se objevují dopisy postav či úryvky z novinových článků. Román odkazuje mimo skutečná místa a dějinné události také na některé reálné osoby (mimo zmíněného Edvarda Beneše například na protektorátního starostu Brna, Oskara Judexe).

S ohledem na zvolenou perspektivu se v textu objevují německé výrazy, byť ne v příliš hojně podobě (jako tomu je např. v *Zániku samoty Berhof*). Usnadnění recepce pomáhá též to, že i německy psané dopisy jednotlivých postav jsou po několika slovech převedeny do češtiny (např. „Sehr geehrte Frau Gerta Schnirch, píšu vám v zastoupení svého manžela...“²⁹²).

Román „se dotýká citlivého problému česko-německých vztahů a jejich řešení za druhé světové války a těsně po ní, kdy se po vzoru nacistických rasových pravidel uplatňoval princip kolektivní viny. Tučková se snaží narušit schematizované dělení společnosti na zlé Němce a spravedlivě odplácející Čechy.“²⁹³ Její odlišná interpretace zmíněných dějinných událostí i snaha o otevření tabuizovaných skutečností završuje vývoj české literatury podávající nám obraz poválečné situace nejen v pohraničí. Podle

²⁹¹ Parafrázováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: Vyhnání Gerty Schnirch. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 591.

²⁹² Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 408.

²⁹³ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: Vyhnání Gerty Schnirch. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 591.

Pavla Janouška se jedná o „zlomovou práci, která (...) je prostředkem sebereflexe (...) českého národa.“²⁹⁴

9.3.2 Dějová linie příběhu

Počínající druhou světovou válku vnímá Gerta Schnirch zprvu jen mimoděčně. Dětsky naivním pohledem nechápe, proč se jí zrušil výtvarný kurz, proč jakýsi mladík spáchal sebevraždu, proč rodina její nejlepší kamarádky Janinky nechce, aby se s ní dívka vídala. Série drobných událostí, o nichž se dozvídá z doslechu (smrt Žida odváděného gestapem, sebevražda židovské dívky apod.), však dotváří dívčino chápání, že se ve světě děje cosi krutého, co ovlivňuje život její i životy ostatních. Navíc ji její despotický a zfanatizovaný německý otec donutí proti její vůli chodit do Svazu německých dívek, studovat německou obchodní akademii a později být členkou akce Winterhilfe. Rodina je rozdělená – matka je Češka Božena Ručková, ke které má Gerta mnohem blíže, otec se s ní nikdy nesblížil a sám sebe promítl do staršího syna Friedricha. Ten rovněž propadl nacistickému fanatismu a rodina je tak rozdělena nepřekonatelnou národnostní propastí.

Gertě umírá matka a dívka zůstává sama. Brzy poté je bratr odvelen na frontu. Přestal se s ní vídat rovněž mladík Karel, do nějž byla dívka zamilovaná. Ani s kamarádkou Janinkou se nevidá, naposledy ji spatří při bombardování Brna, kdy děvče utrpí nervový šok a je odvezeno do ústavu (Gertě rodina dívky namluví, že zde zemřela). Gerta si začíná uvědomovat, že je možná spolupachatelem toho všeho. Tyranský otec (častý motiv v dílech K. Tučkové) dívku bije a znásilňuje, Gerta následně otěhotní. K otci, zlomenému německou válečnou prohrou, cítí jen odpor a hnus. Přesto dítě, které se v lednu roku 1945 narodí, přijme za vlastní (zejména proto, že jí připomíná milovanou maminku, po které ji pojmenuje Barbora).

Brno je osvobozeno, ruská armáda je vítána. Gerta musí nastoupit do pracovního tábora pro Němce, otec je umístěn kamsi jinam (o jeho osudu se jako čtenáři více nedozvídáme). Hlavní hrdinka, která „je přece taky Češka, z vlastní volby a především

²⁹⁴ Citováno z: JANOUŠEK, P. *Svědectví nejen o Gertě Schnirch*. Host 2009, č. 9, s. 62.

po matce“²⁹⁵, nechápe, že je s ostatními Němci trestána za něco, co sama neprovedla. Prozře až v okamžiku, kdy slyší projev prezidenta Beneše, jenž hází všechny Němce do jednoho pytle. Když má být koncem května vyvedena z města, snaží se získat potvrzení od domovníka o spolehlivosti, ten ji však jen sexuálně využije a dívka musí město opustit.

Spolu s dalšími ženami, dětmi a starými lidmi se účastní pětidenního pochodu do Pohořelic. Během té doby je svědkem extrémních krutostí ze strany Čechů, mladíků ze zbrojovky, kteří se posilnění alkoholem nezastaví před ničím. Gerta je znásilněna ruským vojákem, sleduje ubití a zastřelení mnoha jiných vysídlených Němců – žen, dětí i starých lidí. Několik dívek a žen je hromadně znásilněno a ubito během jedné noci v jakési kůlně. Řada z nich spáchá sebevraždu. Nakonec je vyčerpaná Gerta s ostatními dovedena do sběrného tábora v Pohořelicích. Zde je svědkem neskutečného utrpení – lidé naříkají, strádají hladem i žízní, trpí horečkami, úplavicí a tyfem, dochází ke znásilňování. Umírající jsou po stovkách pohřbíváni v hromadných hrobech nebo jsou jejich těla jen nechána u plotu. Gerta se upíná na přežití svoje a především Barbořino.

Z popisované hrůzy ji vysvobozuje sedlák, který ji a další dívky vybírá coby pracovnice na zemědělskou půdu v nedaleké Perné (nutno podotknout, že ženy jsou v příběhu několikrát označeny za otrokyně). Chvilé míru přináší ubytování u staré Zipfelové, místní ženy rakouského původu. Gerta s dalšími dívkami – Teresou, Ulou, Hermínou, Johannou a dalšími pracuje na místních polnostech, aniž by tušila, jaká budoucnost ji čeká. Nese si s sebou prožitek viny, když nahlásí zraněného Němce objeveného v poli, kterého ruští vojáci zastřelí. Následně si ji vybírá Josef Schmidt, správní komisař v Perné německého původu, kterému dívka pomáhá s evidencí majetku zabíraného jménem Národního pozemkového fondu po německých obyvatelích, kteří z Perné s koncem války utekli za hranice do Rakouska. Gerta se Schmidtem zabavují nábytek, knihy, kožichy, zásoby obilí a brambor, pytle ořechů, sudy vína i opuštěná domácí zvířata. Ani tak nezabrání neevidovanému záboru polí a domů, zejména ze strany nově příchozích Čechů. Ze všech takových rodin je nejkrutější sedlák Jech, který se bezostyšně obohacuje na majetku po Němcích (a to

²⁹⁵ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 74.

i těch, kteří v obci stále coby starousedlíci bydlí), dopouští se vraždy a samotnou Gertu málem zastřelí, když mu nevydá klíč od stodoly se zabaveným majetkem.

Když utíká také Schmidt, ze strachu, že bude stejně odsunut, jako všichni němečtí starousedlíci, rozkrádá část zabaveného majetku nově příchozí komisař Kratina. Po něm nastoupivší Hanák kryje Jechovu vraždu Němce (vydává ji za sabotáž) i přes protesty místních. Krátkou chvíli radosti zažívají německé dívky až při dožínkové slavnosti, kdy poprvé mohou být účastny mše v kostele a zároveň jsou večer na chvíli vpuštěny na slavnost.

Brněnská dívka, která zná Gertu, zmiňuje novinový článek, ve kterém se píše, že živelný odsun byla možná chyba a byli při něm vyhnáni také lidé, kteří neměli s válečnými zločiny nic společného. Přesto jim jejich majetek nemá být navrácen, což děsí hlavně Gertu, která věří, že se po válce znovu vrátí do brněnského bytu.

Po prvních Vánocích, kdy se pro německé dívky žijící u staré Zipfelové alespoň částečně uklidňuje situace, nezbyvá ve vesnici mnoho původních obyvatel (někteří byli vyhnáni, řada jich utekla sama, jiní byli ze msty zabiti a několik lidí rovněž spáchalo sebevraždu, utéci za hranice se s pomocí ruských vojáků podařilo dívkám Terese a Ule i s jejich dětmi). O to více přišlo do Perné nových rodin, které se zde usadily a bezohledně utlačují původní obyvatele. Tato část příběhu končí příslibem sedláka Šenka, že německým dívkám zařídí potvrzení o nepostradatelnosti.

Zbylé události dějově nabitého příběhu se již neodehrávají v době bezprostředně poválečné ani v místě pohraničním. Gerta s Barborou se vrací do Brna díky přímluvě Karla Němce, jejího dřívějšího přítele a milého, který pracuje na Krajském národním výboru a je zapáleným komunistou. Jeho přičiněním dostanou byt, Gerta prací a Barbora školu. Karel, byť ženatý, tráví s Gertou volný čas, neboť se mají rádi. Barbora na tuto dobu později vzpomíná jako na jediná léta, kdy její matka žila alespoň částečně naplněný život. Karel Němec se však jednoho dne „ztratí“. Důvody nejsou zcela zjevné, on však již dříve vyjádří jakousi předtuchu zlé budoucnosti slovy: „Revoluce požírá své děti“²⁹⁶.

²⁹⁶ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 278.

Také situace v Perné se změnila. Po komunistickém převratu byly pozemky zdejších hospodářů znárodněny, čehož se velmi aktivně ujal již dříve zmiňovaný Jech. Ten měl také na svědomí vykonstruovaný proces s dobráckým sedlákem Šenkem, jenž byl za velezradu poslán na 16 let do Jáchymova. Zipfelová umírá, v chalupě po ní hospodaří Hermína. S Gertou se setkává tajemný Novák, který jí nabízí informace o bratrovi, otci i zmizelém Karlovi výměnou za to, když mu bude tajně poskytovat informace z německé komunity. To však Gerta odmítá, už proto, že se v sobě vše německé snaží zapudit. Užívá přechýleného jména a Barboru neučí nic o německé minulosti. Barbora s potížemi získává výuční list a zamilovává se do nezajímavého mladíka Járy.

V uvolněných šedesátých letech se německé dívky přestěhované zpět do Brna setkávají s přítelkyní Teresou, která utekla do Rakouska. Na první pohled spatřují dívky rozdíl v tom, jak bídne žijí ony a jak se má Teresa lépe. Terese se stýská po Brně. Jejich dalšímu vzájemnému setkání zabrání srpnová invaze i Teresina pozdější smrt. V protestu Čechů proti invazi vojsk Varšavské smlouvy na území republiky vidí Gerta opakované dějiny i svůj někdejší prohraný boj se spravedlností (v rozhlase mluví redaktor Janiček: „*Historie nám dá zapravdu*, říkal. No, tak na to si Gerta počká, komu dá historie zapravdu.“²⁹⁷). Barboře, která se nezajímá o politické události, se narodí holčička Blanička. Když odmítne vyslechnout matku, která vlivem událostí v letech 1968/1969 ztratila pracovní pozici, vztah mezi ní a Gertou vychládá.

V závěru příběhu sledujeme odlišné vnímání prožívané reality německými přítelkyněmi z Perné. Hermína, která byla před válkou zdravotní sestrou, žije nyní v domě po Zipfelové, pracuje v místním JZD a s nízkou životní úrovní se spokojuje, protože chce být šťastná. Gerta jejímu smíření nerozumí, avšak sama dochází smíření v prožívané nespokojenosti. Johanna bojuje ze všech nejdéle, neboť stále věří, že se vrátí její muž, ztracený při poválečných událostech. O to bolestnější je pro ni vyjevení pravdy muže, který jej z německých sběrných táborů znal. Připouští, že Johannin muž nejspíš zemřel a zděšeným ženám líčí krutosti, kterých se na německých mužích dopouštěli čeští dozorcí (včetně barvitého popisu způsobů, jak byli němečtí muži potupně zabíjeni).

²⁹⁷ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 338.

Smíření pro Gertu, v němž již sama nevěřila, zajišťuje po revoluci v roce 1989 vnučka Blanička. Pomáhá zorganizovat skupinu Mládež pro interkulturní porozumění, jehož cílem je zajištění omluvy německým občanům za to, jak byli po válce násilně vyhnáni, trýzněni a zabíjeni. Tato omluva přináší po desítkách let Gertě konečně zadostiučinění, jak předpověděla Blanička: „To je tak, babi. Nemusíš zapomenout. Ty jim musíš odpustit. Až se ti omluví...“²⁹⁸ Díky dívce dojde rovněž ke smíření mezi Gertou a Barborou.

Gerta tráví poslední týdny života v kómatu. Než ji dcera Barbora nechá odpojit od přístrojů, čte jí dopis od ženy Friedricha, ve kterém se jménem bratra omlouvá a žádá o odpuštění. O tom, co se stalo s jejím otcem nebo s Karlem, se již Gerta nikdy nedozví.

9.3.3 Hlavní postava románu: Gerta Schnirchová

„Postava Gerty Schnirchové je svými charakterovými rysy i svým vystupováním vystavěna tak, aby zcela odpovídala představě nevinné oběti, na níž jsou nespravedlivě uplatňovány principy kolektivní viny.“²⁹⁹ Tragičnost Gertina osudu je skryta v jejím rodinném původu. Její otec na ní přenesl svůj německý původ, který dívku celý život pronásleduje, přestože k němu sama za život nezískala jakýkoliv pozitivní vztah. To je ještě prohloubeno tím, že otec se na Gertě podepíše také násilím, krutostí a především vynucovaným incestním stykem, jehož důsledkem se narodí Barbora. Gertino jméno i její dcera ji tak celý život pronásledují a připomínají dědičnou vinu, která na ní byla spáchána, přestože se jí sama nikdy nedopustila.

Narušenost rodinných vztahů (daných mimo výše uvedené rovněž brzkou smrtí matky) se projevuje v Gertině neschopnosti udržet si vztahy budoucí. Karel Němec, jehož milovala, se od ní odvrací, když zjišťuje, že otěhotněla (aniž by muž tušil, anebo to naopak později vytušil, s kým Gerta dítě počala). Přestože Gertu posléze vyhledává a zajišťuje jí pomoc (byť je sám ženatý), jejich vztah nebude kvůli Barboře

²⁹⁸ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 392.

²⁹⁹ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: *Vyhnání Gerty Schnirch*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 589.

(a přeneseně tak opět kvůli Gertině otci) zcela obnoven. Nejbližší Gertina kamarádka Janinka, o níž se Gerta domnívá, že zemřela, svou někdejší německou přítelkyni z dětství spatřuje o mnoho let později na výstavě. Mrazivě působící scéna odhaluje, že Janinka chová zášť úplně stejnou jako všichni ostatní. Možná ještě intenzivnější, protože spatří Gertu s dítětem, zatímco ona je nemůže mít (patrně vlivem německého násilí, kterého se na ní dopustili za války). V průběhu děsivého pochodu do Pohořelic ztrácí Gerta rovněž vztah k Bohu (který, jak je v knize opakovaně připomínáno, již nikdy neobnoví).

Gerta není schopna se v životě sblížit s žádným dalším mužem, a to i přesto, že k ní projeví náklonnost nejprve komisař Schmidt a později gruzínský lékař, který ji během pobytu v Perné dokonce zachrání život. Také její německé přítelkyně, s nimiž v Perné sdílela osud vyhnankyň, se jí postupně odcizují, neboť ony, na rozdíl od Gerty, odmítají potlačit svůj německý původ, kvůli kterému celoživotně trpí. Nejvíc ji však poznamená odcizení s dcerou Barborou, neboť právě její dítě jí dávalo po dobu poválečných útrap a ponižování smysl existence: „Bylo ale pro co jít dál. Pro Barboru. Pro co ale žít dál ve chvíli dalšího ponížení, které si nezasloužila, a ve chvíli, kdy ji Barbora ze svého života vyřadila, to nevěděla.“³⁰⁰

S ohledem na to je třeba chápat výše zmíněnou potřebu hlavní hrdinky po smíření mnohem hlouběji, než jak by se mohlo na první pohled zdát. Není divu, že Gerta odmítá uvěřit tomu, když se možnost smíření díky Blaničce v devadesátých letech naskýtá. Gesto brněnských radních, kteří „pohořelický pochod odsoudí jako neetický (což se skutečně stalo v roce 2000)“³⁰¹, je možná polovičaté, ale pro Gertu na sklonku života vysvobozující. „Podali ruku, to nejjednodušší je ji přijmout. A pak za tím vším budou moct udělat tlustou čáru. Všichni.“³⁰²

³⁰⁰ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 341.

³⁰¹ Citováno z: FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: *Vyhnání Gerty Schnirch*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 590.

³⁰² Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 399.

10 Komparace obrazu poválečného pohraničí ve vybraných prózách

Poslední část této práce se pokouší o srovnání toho, jak je obraz poválečného pohraničí zobrazován v již představených zkoumaných prózách. Je nesporné, že tento předkládaný obraz se ve vybraných dílech značně odlišuje – ať už vlivem rozdílného autorského přístupu; dobou, kdy byla díla napsána; různým politicko-spoločenským vnímáním dějin jednotlivými autory či zvoleným syžetem. Úkolem této závěrečné kapitoly není jen pojmenování zmíněných rozdílností, ale, a to především, snaha najít takové rysy zobrazeného poválečného pohraničí, v nichž se zkoumané prózy shodují.

Z hlediska vybraných srovnávaných jevů se logicky zaměříme nejprve na porovnání toho, jak je ve vybraných prózách líčen vztah mezi českým a německým obyvatelstvem. Bez zřetele na tuto otázku nemůže být interpretace poválečného pohraničí úplná.

Dále srovnáme časoprostor, ve kterém se děje námi zkoumaných próz odehrávají. I když se prakticky všechny prózy dotýkají alespoň částečně událostí jednoho a toho samého roku, tedy roku 1945, rychlý sled dění v poválečném pohraničí znamenal odlišné národnostní složení jeho obyvatel, různou hospodářskou a průmyslovou úroveň dané oblasti i různorodost společensko-kulturních aspektů v jednotlivých měsících tohoto roku. Zatímco Řezáčův Bagár bude řešit odsun německého obyvatelstva, Stránského Maděra se vrací do rodné vesnice už po jeho vysídlení. Podobnou roli hraje rovněž různě pojatý prostor u jednotlivých představených autorů.

V poslední, nejrozsáhlejší části této kapitoly, nazvané *Válečné dozvuky*, se pokusíme reflektovat vybrané historické jevy související právě s poválečnou dobou. Fenomény, které nastaly v důsledku skončení druhé světové války (odtud název kapitoly) a které jsou takřka výhradně spjaty s touto historickou érou, se opakovaně objevují napříč zkoumanou prózou. V jednotlivých podkapitolách se zaměříme vždy na krátkou historickou zmínku, která představuje, jakou roli hrál daný jev v dějinách, a pak už sledujme, jak je tento jev představený různými autory v jejich prózách. Ne všechny zkoumané fenomény se objevují ve všech dílech (např. v Řezáčově *Nástupu* není zmínka o organizaci UNRRA, v Durychově novele *Boží duha* se neobjevují revoluční

gardy apod.), to však berme jako důsledek autorem zvolené perspektivy, kterou zvolil pro svůj literární obraz poválečného pohraničí.

10.1 Vztah Čechů a Němců

Výrazným rysem všech zkoumaných próz, jak bylo již zmíněno, je sledování vztahů mezi českým a německým obyvatelstvem. Nelze ignorovat blízkost dvou národností, které spolu žily v pohraničním prostoru dlouhá desetiletí. Jejich vzájemné soužití je násilně ukončeno nejdříve omezením českého obyvatelstva kvůli nacisty zabraným Sudetám a posléze poválečným vysídlováním německého obyvatelstva za hranice sousedního státu. To logicky vyvolává řadu národnostních, kulturně-společenských i morálních otázek, pro které se vžilo označení „problematika česko-německých vztahů“. Za poslední uplynulá desetiletí se, i díky společensko-politickým změnám v obou státech, přistupuje k otázce vzájemných vztahů jinak, než tomu bylo v rozbouřených letech bezprostředně po konci války. Přisouzení kolektivní viny jednomu nebo druhému národu za spáchané násilí způsobovalo po jistou dobu nepřeklenutelnou propast. Zatímco Němci již dříve otevřeli diskuzi o tom, jak se k válečným zločinům jako národ postaví³⁰³, reflexe způsobených křivd a traumat českou společností se naplno začala řešit až v devadesátých letech (a ještě výrazněji s počátkem nového tisíciletí). Připustíme-li, že dříve se tak nedělo, dnes existuje obecná snaha zmíněné křivdy a traumata na obou stranách pojmenovat a především pak hledat cestu k jejich uzavření. I proto je nesmírně zajímavé sledovat, jak se právě česko-německé vztahy ve zkoumaných prózách projevují, a to se zřetelem na autorem zvolenou perspektivu, s jakou historické události po skončení války ve svém díle líčí.

Česko-německá otázka, která bude zajímavě rezonovat především v dále zkoumaných prózách, má v případě Řezáčova *Nástupu* předem povinně dané schéma, jak to literatura počátku 50. let minulého století vyžadovala. Tedy Němci jsou povětšinou zlí, agresivní, sabotují snahy Čechů o obnovení poválečného hospodářství v oblasti, české lidi ohrožují na životě a své vysídlení si tím pádem zaslouží. Případné násilné akty jsou zobrazeny pouze ze strany Němců, nikoliv ze strany Čechů. Těch několik málo lidí německého původu, kteří pochopí, že je konec války, a přidají se na

³⁰³ Tzv. německou otázku a nástin jejího řešení asi nejlépe otevírá kniha Karla Jasperse: *Otázka viny*.

stranu Bagára, mají dovoleno zůstat. Jedná se o prokázaného antifašistu Palmeho či automechanika Fritze Klause, který má sice původ rakouský, ale jeho zahrnutí do procesu vysídlování je zpočátku přinejmenším nejisté. Ušetřen je také Němec Gerl, starousedlík, který se (na rozdíl od všech ostatních Němců z Oudolíčka) neúčastnil nočního vyhánění dobytka přes hranice. Vystěhování jsou ušetřeni rovněž někteří (ne všichni) členové smíšených česko-německých manželství.

V novele *Boží duha* tvoří základní otázku česko-německých vztahů samotná ústřední dvojice muže-Čecha a dívky-Němky. Jejich vzájemný vztah, formování i záměrné vyznění, bylo již předmětem kapitoly představující tuto Durychovu prózu. Snad jen připomeňme, že na rozdíl od schematizujícího *Řezáče* se v této milostné novele objevuje hrdina, který chce Němce (prakticky ihned, co se s ní seznámí) zajistit potvrzení na dům. Nevadí mu, že dívka má jinou výslovnost a podivuje se tomu, že dívka od něj očekává, že ji vystěhuje. Čeští sousedé, kteří znají osud německé dívky, jsou jím pohnuti a i oni s Němkou vyjadřují svůj soucit. Jinak jsou v dívčině slovníku označování příslušníci obou národností jen univerzálním „naši“ a „vaši“. To na jedné straně sice ukazuje na propast vzniklou mezi oběma národy, na straně druhé však nerozlišuje mezi tím, kdo více páchal násilí – dívce totiž příslušníci obou etnik ublížili prakticky shodně. V závěru vypravěč (jenž přejal dívčino označování) dívce namítá: „Nejsem z vašich. Jsem cizí.“³⁰⁴ Právě překonání této „cizosti“, k němuž oba ústřední protagonisté směřují, je Durychovou nadějí ve smíření vzájemného vztahu Čechů s Němci.

V novele *Adelheid* (podobně jako u Durycha) tvoří vztah mezi Čechem a Němkou jádro celého díla, proto mu již byla věnovaná jedna z dřívějších kapitol. V příběhu se jinak mnoho jiných německých postav neobjevuje. Vedle dívčina bratra Hansgeorga, který se krajinou toulá coby werwolf a je tedy jasně stavěn do pozice záporné, jsou všichni původní obyvatelé vesnice německé národnosti vnímáni jako kolektiv jednajících společně (např. všichni jsou v kostele, všichni jsou doma, všichni postávají na poli a sledují hlavního hrdinu). O chápání vzájemného vztahu Čechů a Němců nás tak v próze přesvědčují odlišné názory hlavního hrdiny a vrchního strážmistra (který představuje kolektivní názor zdejších Čechů), když přijde řeč na Adelheid. Zatímco

³⁰⁴ DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s 145.

Viktor nevidí důvod se bát, vrchní strážmistr oponuje: „Já bych nevěřil nikomu.“³⁰⁵. Že se označením „nikomu“ myslí především německé obyvatelstvo, je více než zřejmé. Když pak Adelheid v záměcku zůstává, strážmistr Hejna jako by naznačoval, k čemu všemu v kraji docházelo, slovy: „Prosím vás – dělejte si, co chcete. Jenom si to neberte moc k srdci.“³⁰⁶

Když vejde ve známost Viktorova náklonnost k Adelheid, snaží se mu domluvit: „Je vidět, že jste byl přes válku pryč a nemáte tu správnou praxi jako my (...). Víte, co se dělá s lidmi, kteří se pelešili s Němci?“³⁰⁷ Jeho slova dokládá rovněž chování gardisty Jindry, který se s Viktorem kvůli témuž nejprve odmítá bavit, po eskalaci událostí a smrti Hejny pak vede skupinu Čechů, kteří Viktora téměř zlynčují.

Vztah mezi Čechy a Němci v druhé Körnerově zkoumané próze, v novele *Zánik samoty Berhof*, nejeví se jako její ústřední téma. Ne snad, že by zde nerezonovalo vůbec, vždyť základním schématem je obsazení samoty Berhof a jejích obyvatel německými werwolfy. Nástin vzájemných vztahů je však často dán spíš určitou prožívanou situací, než aby pro zúčastněné vycházel ze zavedených názorů na česko-německou otázku. Navíc ze šesti usídlenců na Berhofu je skutečným Čechem pouze Habiger, protože Ulrika v sobě nese po matce polovinu německé krve a Tylda je Němka čistokrevná. Tři nežádaní společníci, Salome, Karleman a Erich, jsou Němci, první dva jmenovaní byli němečtí vojáci. Erich jím byl vlastně také, byť pro svůj nízký věk jen krátce.

Ze všech jmenovaných je to pouze Habiger, kdo otevřeně vystupuje s urážením druhé rasy. Sám sebe považuje za jednoho z mála starousedlíků, „kteří dokázali zůstat navzdory dobám Čechy“³⁰⁸. Vzal si sice německou ženu, ale tvrdí, že první dceru vyhnal, když domů přinesla nacistické symboly. Na podobných názorech se shoduje s četníkem Lašicou. Ten označuje Habigerovu ženu expresivně jako Němkyni a když sleduje Ulriku, jak si čte německou knihu, komentuje to slovy: „To bude těžký odnaučit“³⁰⁹. Názorové sblížení obou je nejlépe vidět na Habigerově větě: „Jsme svoji

³⁰⁵ Citováno z: KÖRNER, V. Adelheid. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 38.

³⁰⁶ Citováno z: tamtéž, s. 40.

³⁰⁷ Citováno z: tamtéž, s. 67.

³⁰⁸ Citováno z: tamtéž, s. 123.

³⁰⁹ Citováno z: tamtéž, s. 153.

lidi!“³¹⁰ Lašica však Habigera podezřívá, že werwolfům napomáhá, varuje ho, že jistě nechce být s rodinou odsunut (odkazuje na zemřelou německou ženu i Ulričino čtení v němčině). Když pak samotu obsadí werwolfové, pokouší se Habiger o několik prázdných gest protestu proti Němcům (vylije hrnek s vodou, ze kterého pila Salome; pronáší stranou německé urážky apod.). Po odchodu werwolfů získává ustrašený Habiger znovu pocit moci a vyhání (či spíše vyprovází) Tyldu za to, že měla dobrovolně poměr s Karlemanem.

Radikální pohled v *Zániku samoty Berhof* představují samozřejmě werwolfové i český poručík. Salome s Karlemanem ve vzájemné německé rozmluvě odkrývají stanovisko, že válka nikdy neskončila. Českého poručíka zase žene touha bývalé německé vojáky dostat za každou cenu, čemuž podřizuje vlastní vidinu tušeného štěstí (které by přišlo, kdyby se usadil, měl ženu a rodinu). Zjitřené vztahy je možné pozorovat rovněž u mladých vojáků podřízených poručíkovi, kteří se násilím mstí Čechům, kteří Němcům pomáhali (v knize pouze naznačeno).

V próze *Zdivočelá země* není vztah Čechů a Němců primárním tématem. Nejsou Maděrovými primárními nepřáteli – těmi jsou především čeští zrádci a kolaboranti (Karel Kučera, hostinský Zikmund). Ti s ohledem na blízkost hranic spolupracují s Němci, se kterými rabují vystěhované domy a plánují rovněž ukrást Maděrovo stádo. Sám Maděra je znepokojen, když se stane svědkem krutostí spjatých s vysídlováním německého obyvatelstva (byť jsou tyto krutosti naznačeny v próze velmi mírně). Doslýchá se také o Němcích, kteří ze strachu ze msty Čechů raději spáchali sebevraždu. I v próze Stránského jsou zmíněni lidé, kteří byli z vysídlovacích procesů vyjmuti – např. prokázaný antifašista Birke (na druhou stranu se Maděra dozvídá o tom, že rodina jiného prokázaného antifašisty, bednáře Rudigera, vyhnána byla). Dále je v próze zachycena postava Zikmundovy manželky, za kterou se ve skutečnosti se vydává jeho sestra, která je sice Češka, nicméně si vzala Němce a nyní odmítá být vysídlena (což jí hrozí).

Zajímavější pohled by tak mohla naskytnout hlavní postava Antonína Maděry, nicméně bývalý letec je však vůči německému obyvatelstvu smířlivý. Nesnaží se však do osudu Němců sám zasahovat, neboť si vybavuje slova svého přítele Huleše:

³¹⁰ Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 154.

„Nesud', Tondo, nesud'. Nebyls tu. Jsou to gestapáci a jejich paničky. Nevíš, co tu s náma vyváděli, tak nesud'.“³¹¹ Odmítá kolektivní vinu Němců na druhé světové válce i přes to, jakou bolest mu válečné dění připravilo. Tím je vlastně zachycen postupný přerod v reflektování česko-německé otázky v literatuře a předznamenává se možnost i jiného pohledu, než jaký poskytovala většinová próza uplynulých let s tímto tématem.

V románu *Peníze od Hitlera* Radky Denemarkové je zneprátelený vztah obou etnik naopak základním východiskem příběhu. Nesmířitelný vztah poznamenaný minulými traumaty (pro Čechy válečnými, pro Němce poválečnými) ožívá stejně silně v přítomnosti (tedy v čase šedesáti let po skončení války). Gita je pro Puklice nepřítelem, protože je Němka. Její židovský původ je nezajímá, je pro ně viníkem válečných hrůz. V situaci, kdy Gitu zachraňuje Žena, má dívka snahu se bránit, že nic neprovedla. Odpověď Ženy je kratičká, přesto značí vynesení ortel: „Seš Němka.“³¹²

Gita za války trpěla pro svůj původ židovský, po válce trpí za svůj původ německý – paralel mezi nenávisným běsněním v obou dobách několik hned několik (ostrakizující označení Židů hvězdou a Němců páskou, krutosti v koncentračním táboře i ve sběrném lágru pro vysídlené Němce, transport do neznáma apod.). Obyvatelé současných Puklic odmítají Gitě přiznat nárok na její majetek stejně, jako to odmítali jejich otcové před šedesáti lety. Pro obě generace představuje zlodějku. Nenávist je tak silná, že nepřipouští ani to, že by se s ní měli o její situaci bavit (tehdy ani dnes).

I když by se mohlo zdát nastíněné vidění česko-německých vztahů černobílé, není to tak docela pravda. Mezi obyvateli Puklic se najde Denis a jeho matka, kteří si připouští svůj díl viny na způsobených hrůzách a chtějí se očistit. Naopak Gita pocítuje vnitřní temnotu (stejnou, kterou odsuzuje u těch, kdo jí ublížili), zejména ve snaze se mstít za způsobené křivdy.

Není bez zajímavosti, že tím, co způsobilo odsouzení Gity i její rodiny, byl německý jazyk: „Vina tvý famílije je nezvratná. Podstatná byla a je vobcovací řeč.“³¹³ Gita si v životě opakovaně uvědomuje, že němčina je to, co z ní dělá nepřítele, co společnost

³¹¹ Citováno z: STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 61.

³¹² Citováno z: DENEMARCOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 48.

³¹³ Citováno z: tamtéž, s. 34.

trestá. Shledává, že slova a ne její skutky ji zařazují na seznam viníků. Je to ostatně i závěrečná myšlenka díla: „Slovy se dá hodně napáchat. Ničemu se jimi nedá zabránit.“³¹⁴ A tak zatímco je pro Gertu Schnirchovou jejím cejchem jméno, pro Gitu je to řeč. Obě si nesou svůj díl dědičné viny, která má vždy převahu nad tím, jestli člověk něco zlého skutečně udělal či neudělal. A dědičnost je patrná také na vyznění celého románu, kdy mezi oběma skupinami nedošlo k žádnému smíření a nenávist i křivda se nadále ponosou z generace na generaci.

Vztah mezi Čechy a Němci v próze *Vyhnání Gerty Schnirch* je vylíčen patrně nejkrutěji ze všech zkoumaných próz. I když se autorka Tučková vyhýbá jednoznačně černobílému vidění postav (a potřeba je podotknout, že se jedná o vidění zcela opačné, než jak je nastavil Řezáčův *Nástup* a další podobné tehdy vycházející prózy), jisté schematizaci se vyhnout nedokáže. Zjednodušeně řečeno: Němci jsou pojati jako oběti, Češi jako viníci – na tom nic nezmění ani líčení Němci způsobených válečných hrůz z kraje příběhu, neboť skuteční pachatelé těchto zločinů nejsou potrestáni. Potrestána je Gerta a další nevinní (německé dívky, ženy, starci, děti), kteří musejí snášet hrůzy pětidenního pochodu při vyhnání z Brna do Pohořelic. Zprvu se hrdinka snaží situaci ospravedlnit – byla přeci členkou Svazu německých dívek, měla díky otci za války co jíst apod. Názor změní, když při poslechu brněnského projevu prezidenta Beneše zjistí, že jsou všichni Němci kolektivně odsouzeni stejně fanaticky, jako byli před válkou odsouzeni Židé. Této paralele napomáhá i viditelné označení Němců – jen se namísto žluté hvězdy označuje německé obyvatelstvo bílou páskou s černým písmenem N (takto označené můžeme spatřit Němce rovněž v Körnerových prózách *Adelheid* a *Zánik samoty Berhof*, stejně jako v románu *Peníze od Hitlera* od Denemarkové).

Smířlivé gesto Čechů vůči Němcům je ojedinělé. Když nabízejí čeští vesničané Němcům vodu při zničujícím pochodu, domnívají se Němci (možná oprávněně), že je voda otrávená. Nejlaskavěji se k nim zachová patrně sedlák Šenk, který si pro německé dívky sloužící v Perné vymůže potvrzení o nepostradatelnosti, aby nebyly vyhnány (zároveň však umožní odejít za hranice těm, které tak učinit chtějí). Původní obyvatelé vesnice Perné mají k německým dívkám i jejich dětem vůbec vřelejší vztah (vzpomeňme na starou Zipfelovou nebo Schmidta), snad proto, že tolik let žili

³¹⁴ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 242.

s německými starousedlíky bok po boku na jednom místě (proto snad dívkám umožní účast na dožínkách nebo na následné slavnosti).

Kompletně odlišný postoj zaujímají v próze rodiny přistěhovaných osadníků. Ti totiž v čele s Jechovými nejen, že rozkrádají jejich majetek, ale neváhají zabavit jejich domy ještě v době, kdy v nich němečtí starousedlíci žijí (aniž by bylo rozhodnuto o jejich odsunu). Dopustí se rovněž několika násilností, vražd i jiných aktů, kvůli nimž si nejeden německý člověk vezme život. Vrcholnou postavou vyjadřující protiněmecké postoje je pak komisař Hanák. Na Gertinu námitku, že nikdy neudělala nikomu nic špatného, odpovídá: „Každý Němec udělal, každý je vinný, ženská, slyšíte? To Němci si odsouhlasili obsazení Československa, všichni (...). A všichni Čechoslováci tím trpěli, jasné? Tak teď to všichni Němci pěkně odnesou.“³¹⁵

Narušenost vztahu mezi Němci a Čechy je v próze vylíčena také v časech, které tato práce primárně nesleduje, totiž v období druhé poloviny 20. století. Gerta totiž pro svůj německý původ trpí neustále (kvůli německému jménu nedostává dobrou pracovní pozici, jako nedůvěryhodnou ji sesadí z pozice tajemnice komisaře v Perné a po srpnových událostech v roce 1968 rovněž z pozice sekretářky na personálním, její dcera Barbora je ve škole šikanována, nemá nárok na dobrý byt apod.). Částečnou kompenzací je až závěrečná omluva od brněnských radních, která však působí jen jako malá historická náplast na Gertino celoživotní strádání (paradoxně umocněné faktem, že ona se jako Němka vlastně nikdy necítila, považovala se po matce za Češku).

10.2 Časoprostor

V následující kapitole se věnujme nastínění časoprostorů, v nichž se děje jednotlivých próz odehrávají. Při srovnávání próz řešících otázku poválečného pohraničí je dobré si uvědomit, jak jsou jednotlivé prostory vylíčeny a také, jakou dobu vlastně zachycují. Zatímco Řezáčův *Nástup* nebo Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* líčí události probíhající těsně po skončení války (včetně doznívajících válečných nepokojů), Stránského *Zdivočelá země* nebo obě prózy Körnera již zachycují události z konce léta, podzimu a zimy, tedy logicky dobu, kdy živelné vyrovnávání účtů

³¹⁵ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 172.

končilo, přesto však pohraniční oblasti neopouštěl strach z nenadálých (především nočních) útoků německých záškodníků (tzv. werwolfů). Prostorově jsou děje próz Řezáče a Stránského zasazeny do severočeského pohraničí, příběhy Körnerových próz do severomoravského a slezského pohraničí a děj prózy Tučkové do jihomoravského pohraničí. Ve zkoumaných dílech Durycha a Denemarkové najdeme časoprostor potlačený, aby byla zdůrazněna obecná platnost tématu, jež prózy nastiňují (bez nutně přímé závislosti na historických reáliích).

Potočná v Řezáčově *Nástupu* je vesnice zasazená do prostoru Krušných hor. I když je její název smyšlený, obec je lokalizovaná do reálně existujícího okresu Kadaň. Vesnice je (podobně jako řada jiných prvků v románu) typizovaná, má vyvolávat dojem, že události, které se v ní odehrávají, se v dané době odehrávaly stejně tak všude jinde. To ostatně naznačuje i postava Zdeny Bagárové v závěru samotné prózy: „Děláš, jako by celé pohraničí byla jen Potočná,“ zasmála se Zdena. „A vlastně ano. Jedna Potočná, znásobená tolikrát, kolik je v pohraničí měst a vesnic.“³¹⁶ Časově zachycuje nástup události od května do podzimu roku 1945. Některé momenty jsou sledovány takřka v reálném čase (např. úvodní boj o továrnu na textil), jinde jsou momenty uplynulých týdnů shrnuty jen krátce. Čas hraje v Řezáčově díle důležitou funkci, neboť zvýrazňuje, jak se během krátké doby několika měsíců podařilo krok po kroku splnit odhodlaným, ideologicky zatíženým postavám náročný úkol budování pohraničí (na úrovni politicko-národnostní i hospodářské) a přeneseně tak urychlili nástup nového (lepšího) společenského řádu.

K zasazení Durychovy prózy *Boží duha* do konkrétního časoprostoru musíme z textu využít spíše náznaků. Děj je rozprostřen mezi pondělní večer a noc, stěžejní okamžiky se pak odehrají během úterního dne a večera. Ústřední hrdina si užívá „dech přelíbezného babího léta“³¹⁷, období podzimu naznačuje též hejno divokých hus, které muži přeletí nad hlavou. Konkrétní rok je otázkou, ale s ohledem na náznaky textu předpokládejme rok 1945 (dívka čeká, až do jejího domu přijde první „host“, který ji vyžene). Příběh se odehrává v osadě v horách blízko hranic, konkrétní kraj však

³¹⁶ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 461–462.

³¹⁷ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 12.

čtenářům zůstává zamlčen. Literární historik Jiří Kudrnáč se domnívá, že autor „určení místa a času děje (...) potlačil, aby naopak posílil obecně filozofický význam textu“³¹⁸.

V novele *Adelheid* sledujeme hlavního hrdinu Chotovického, kterak se vrací do slezského pohraničního města Černá Voda (v ději označované ještě německým označením Schwarbach). Stejnojmenná obec se zámkem skutečně existuje a patrně Vladimíra Körnera toto místo inspirovalo k tomu, aby do něj zasadil děj své novely, ale bližší realie spojující skutečný a fikční prostor v próze vyličený nejsou. Časově se fabule knihy *Adelheid* odehrává během několika týdnů na podzim a v zimě roku 1945 (Adelheid spáchala sebevraždu 22. prosince 1945, jak vyplývá z protokolu o nálezu jejího těla).

Jak bylo zmíněno již výše, novela *Zánik samoty Berhof* je zasazená do stejného času jako děj *Adelheid*. Je podzim roku 1945, poslední události příběhu se dějí již s počínající zimou. Ponurost času dokresluje pocity hlavních hrdinů i stísněnost centrálního místa, samoty Berhof. Zimy na horách jsou těžké, obyvatelé Berhofu navíc tuší, že zde s nimi budou zimu přečkávat také werwolfové, kteří usedlost obsadili, což jen podtrhuje bezvýchodnost jejich situace. Prostor však volí Körner oproti *Adelheid* jiný. I v této próze se Körner inspiruje skutečným místem, a to obcí Branná (až do roku 1949 nesoucí jméno Kolštejn). Oproti Černé Vodě (nacházející se již ve slezském pohraničí) je Kolštejn umístěn zhruba o dvacet kilometrů dále směrem do severomoravského pohraničí. Významnou roli pro děj příběhu pak hrají horské samoty nad městem. Na tato místa přichází „hrůza, vyhýbající se po šest let tomuto zapomenutému kraji“³¹⁹ v podobě werwolfů přicházejících ze Slezska. Körner připomíná osud osiřelých chalup (odkud se muselo vystěhovat původní německé obyvatelstvo), které se pomalu rozpadaly zubem času, neboť do nehostinného prostoru se nikomu z nově příchozích do pohraničí nechtělo.

Stránského próza *Zdivočelá země* je zasazena, stejně jako próza Řezáčova, do prostoru severočeského pohraničí, tedy do Krušných hor. Konkrétně se (pomineme-li úvodní válečnou scénu z Británie a z vojenské operace ve Francii) odehrává

³¹⁸ Citováno z: KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: Boží duha. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31.

³¹⁹ Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 105.

v uzavřeném prostoru vesnice Svatý Štěpán. Vesnice je fiktivní, stejně jako zmiňované město Teplice (v němž se nachází nemocnice), ovšem Svatý Štěpán je inspirován skutečnou obcí, a to Horou Svatého Šebestiána (právě tam Jiří Stránský s otcem v roce 1945 přihlíželi dění v poválečném pohraničí). Ze všech popisovaných prostorů se tato obec nachází nejbližší hranic – proto jsou její obyvatelé tolikrát cílem nočních akcí německých nepřátel ukrývajících se tou dobou již v Německu. Události se odehrávají takřka den po dni během asi čtrnácti dní v srpnu roku 1945 (zachycují se tak poslední momenty tzv. divokého odsunu německých obyvatel z českého pohraničí, většina chalup německých starousedlíků je již opuštěna).

Vymezení fikčního prostoru v románu Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* není možné jednoznačně vymezit paralelou k reálnému místu v pohraničí. Víme sice, že se děj odehrává převážně ve vesnici Puklice, ale její reálná stejnojmenná předloha (jak bylo zmíněno výše) spíše posloužila při výběru tématu a názvu, neboť se v pohraničí (na rozdíl od románových Puklic) nenachází. Puklice v příběhu jsou tak „obrazem jakékoli české vesnice a snad mají být i obrazem nejen poválečné české společnosti“³²⁰. Časově přichází Gita Lauschamnová do Puklic poprvé v létě 1945, zmíněn je měsíc červen, kdy už jsou bezprostřední akty vyrovnání s německými spoluobčany v Puklicích po válce vyřešeny – nebo by alespoň její obyvatelé toužili, aby vyřešeny byly, což návrat Adolfa a Gity neumožňuje (ani po šedesáti letech). Zbýlých pět částí příběhu se odehrává v rozmezí několika letních týdnů roku 2005, jeho aktéři se však ve vzpomínkách neustále vracejí právě k prvnímu zmíněnému období.

Úvodní poválečná scenerie románu *Vyhnání Gerty Schnirch* spisovatelky Kateřiny Tučkové se odehrává v historicky přesně zachyceném prostoru osvobozovaného Brna. V autorce dobře známém prostředí brněnských ulic a náměstí nesoucích tehdejší názvy sledujeme první květnové dny roku 1945. Prostor Brna opouštíme až 30. 5. 1945, kdy byla hlavní hrdinka Gerta z Brna vypovězena, a začal pětidenní pochod do Pohořelic. Z mála dostupných zdrojů o skutečné podobě hrůzného německého lágru se autorka snažila vtisknout hrůznou autenticitu. Další týdny a měsíce roku 1945 se již dějově odehrávají v prostředí pohraniční obce Perná (opět skutečné místo). Svým zasazením

³²⁰ Citováno z: BEČKOVÁ, M. Radka Denemarková: *Peníze od Hitlera*. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 501.

do oblasti jižní Moravy se románový prostor odlišuje od těch již výše nastíněných. Časově jsou v příběhu zachyceny ještě Vánoce roku 1945, další události v pohraničí už jsou vzpomenuty již s jistým časovým odstupem.

10.3 Válečné dozvuky

10.3.1 Česko-německé místní názvy a příjmení

Jedním z častých rysů propojujících zkoumané prózy je nepochybně existence dvojjazyčných (česko-německých) pojmenování pro místa, v níž se jejich děje odehrávají. Hrdinové tak často přijíždí do válečné obce, která stále nese německé označení. Je třeba si uvědomit, že systematické přejmenovávání českých názvů obcí na německé bylo charakteristickým rysem sudetoněmecké politiky poté, kdy došlo v roce 1938 výsledkem mnichovské dohody k připojení tohoto prostoru pod německou říši.³²¹ Stále živá bolest Čechů, zejména obyvatel pohraničí, kteří v kontextu výše jmenované události museli své domovy opustit a přestěhovat se do vnitrozemí, vyústila často v touhu navrátit obcím jejich původní české názvy. Ne vždy to bylo jednoduché, neboť v řadě míst již před druhou světovou válkou existovala vedle sebe paralelně toponyma česká i německá, v těsně příhraniční oblasti dokonce mnohokrát pouze německá.

Lze se jen domnívat, zda by příkladem pouze německého místa nemohla být „osada se zapomenutým jménem“³²² v Durychově próze *Boží duha*. Německé názvy se výrazně objevují v Körnerově *Zániku samoty Berhof*. Předně samotná usedlost nese jméno „Berhof“, patrně zkomolenina německého „berg hof“, tedy „horský statek“. Nedaleké město je Kolštejn (pod názvem Branná se historicky objevuje až od roku 1949). Řeč je v knize rovněž o říčce Grenzbach (česky hraniční pokoj) a městě Grulich (česky Králíky). Hotel má v průčelí německý nápis ZUM ENGEL.

V Řezáčově románu *Nástup* přijíždí hlavní hrdinové do města Grünbach. Názvem vesnice je rozladěna jedna z postav, konkrétně Antoš, když říká: „,Tak se na ně

³²¹ V důsledku přejmenovávání českých názvů obcí na německé vznikl německý úřední překladový slovník toponym: *Amtliches deutsches Ortsbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren*. 3. Aufl. Prag: Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, 1940.

³²² Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 91.

podívejte,‘ rozčílil se Antoš. ‚Z Potočné udělali Grünbach, jen to fiklo. Na tohle byli vždycky sekáči.“³²³ Není proto divu, že Bagár a jeho společníci záhy úředně přejmenují Grünach na českou Potočnou.

V novele *Adelheid* předkládá hlavní hrdina Chotovický své potvrzení, ze kterého vyplývá, že je pověřen správnou národního majetku na zámku po Heidenmannových ve Schwarzbachu. Drobný detail v pověření rozčílí vrchního strážmistra: „Předně žádný Schwarzbach, ale Černá Voda (...), to si můžou páni v Olomouci odvyknout.“³²⁴

Ve Stránského románu *Zdivočelá země* přijíždí hlavní hrdina do již přejmenované vesnice Svatý Štěpán. Přesto však při vstupu do obce ještě vidí německý název na ceduli: St. Stephan. S německými názvy se pak setkává ve výlohách místních obchodů, např.: Böttcherei nebo Freimann u. sohn. Když pak projíždí přilehlými vesnicemi, snaží se vybavit si původní české názvy německých míst – Wiesendorf byly původně Lučiny, Wiesengrund zase Stráně. Tyto počestělé názvy se pak již objevují v běžné řeči mezi postavami. Naopak mlýn v Blaubachu nese i nadále německé pojmenování. Důležitost potřeby vrátit pohraničním místům české názvy je zachycena v jeho úvaze: „Wiesengrund, to bylo česky, to bylo česky... Stráně? Ano, Stráně, v Anglii měl někdo odtud tetu či co, ještě si říkali, jestli se ta krásná jména zase obnoví, až to vezme konec.“³²⁵

Velmi propracovaný systém skutečných německo-českých místních názvů nalezneme v románu *Vyhnání Gerty Schnirch*. Kniha je dokonce opatřena slovníčkem jmen skutečných míst v Brně spolu jejich překladem z němčiny do češtiny. Změnu v pojmenování lokalit, kam se dostává na konci války, si hlavní hrdinka Gerta uvědomuje již v prvních okamžicích po jejím skončení: „Čekala, až prezident Beneš vystoupí na balkon Neues Rathaus, vlastně už zase Nové radnice.“³²⁶ Obdobně je

³²³ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 27.

³²⁴ Citováno z: KÖRNER, V. *Adelheid*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 15.

³²⁵ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 66.

³²⁶ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 75.

zmíněno přejmenování brněnských ulic, např. Sternngasse je Hvězdová, Pressburger StraÙe je Bratislavská ulice apod.

ZvláÙtním jevem zachyceným ve zmíněném románu je, vedle již uvedené proměny místních názvů, také přejmenovávání jmen německých dívek, které zařizuje statkář Šenk s komisařem Schmidtem, aby zde ženy mohly spíše zůstat. Z Maria Schrammek se stává Marie Šrámková, z Gerty Schnirch je Gerta Schnirchová apod. Akorát Johanna zůstává příjmením Polivka, a to z úcty ke svému muži. Stejně tak se nepřejmenují Teresa Bayer a Rosalia Schwarz, které neplánují zůstat v Čechách, ale hodlají utéct do Rakouska.

Změna německého příjmení na české se týká rovněž holiče Kleina v románu *Peníze od Hitlera*. Gita jej zná pod jménem Klein, když se však vrátí po šedesáti letech do Puklic, je představen jako Malý. Když jej Gerta osloví původním jménem, zhrozí se: „Já se jmenuju Malý, paninko, Vlastimil Malý. Rodilý Čech. Dycinky rodilý Čech.“³²⁷ Není divu, ví totiž, že Němci (a přeneseně cokoliv německého) jsou pro Puklice úhlavní nepřátelé (faktem však zůstává, že o něm místní stejně jinak než jako o Kleinovi nemluví).

10.3.2 Poválečné akty násilí ze strany Němců

Smutným faktem zůstává, že konec války nepředstavoval na mnoha místech konec násilí. Postupující spojenecká armáda sice získávala zemi kousek po kousku zpět do rukou českého obyvatelstva, nicméně na mnoha místech republiky se v posledních dnech války odehrávaly nacistické zřůdnosti. Ani v průběhu dalších měsíců nebyla situace uklidněná, pohraničím se potulovaly více či méně organizované skupiny vycvičených německých vojáků, pro něž se vžilo označení vlkodlaci – werwolfové. Jejich snahou sice bylo dostat se zpět do Německa, neváhali však při tom jménem nacistické ideologie zabíjet nevinné oběti. Počty takto padlých lidí jsou dodnes historikům neznámé. Německá msta však měla i jiné podoby, než nutně ty nejbrutálnější – zapalovaly se domy, trávil se dobytek, ničily se veřejné budovy. Také tyto události zkoumané prózy v různé míře reflektují.

³²⁷ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 136.

V Řezáčově próze *Nástup* hrají násilné akty ze strany Němců vůči českému obyvatelstvu důležitou roli. Záměr autora je snadno odhalitelný: tyto akty mají totiž zavdat příčinu pro to, aby bylo německé obyvatelstvo z Potočné a Oudolíčka jakožto nebezpečné vystěhováno a aby byl pro Bagára a ostatní Čechy jejich odsun ospravedlnitelný (protože takto oficiální literatura padesátých let, ke které Řezáč patřil, tyto dějinné momenty beletrizovala). Hned v úvodu románu podnikají Němci, kterých byla počátkem května 1945 v pohraničí stále většina, ozbrojený útok na továrnu s cílem osvobodit bývalého starostu Röhliga. Akce se sice zdaří, ale tři z německých obyvatel jsou zastřeleni, čtvrtý posléze páchá sebevraždu (z hrdinných Čechů nezemře nikdo). Když se nově příchozí Postavovi usadí v chalupě německé rodiny Průhlových, kteří jsou v důsledku toho vystěhováni, rozhodnou se jako akt pomsty otrávit Postavovým dobytek (Bagár však viníky odhalí a přinutí je škody uhradit). Němečtí obyvatelé z Oudolíčka následně zkusí odvést svůj dobytek za hranice, aby se nedostal do rukou Čechům – i tato akce je však zmařena českými lidmi a navíc (v důsledku toho) vede k pokynu Němce vystěhovat.

V Durychově próze nejsou oproti Řezáčově próze násilné akty ze strany Němců explicitně řečeny, ale pouze nastíněny. Navíc (a to je ojedinělé) nejsou vykonány na válečných nepřátelích, ale na příslušnících vlastního národa – na sedmi německých dívkách z celé dědiny. Dívka líčí, jak k nim domů přišli coby úředníci, dovedli ji (dívku vybranou na prvním místě) do školy, kde potom byla spolu s ostatními opakovaně znásilňována (jiná dívka při snaze odtud utéci přišla o život). Kdo přesně byli oni „ženiši“, není řečeno, dá se však vytušit (i s odkazem na to, že byl měsíc máj), že se jednalo o vojáky-osvoboditele. Vrcholem zaprodání vlastních lidí je poté fakt, že němečtí úředníci ještě museli dívkám za jejich služby zaplatit (což bere ústřední postava německé dívky za nejhlubší ponížení – z oběti násilí byla postavena proti své vůli do role prostitutky). Takovou násilnost s odstupem nevnímá, jako něco výjimečného: „Vždyť to nebylo nic, co by nebyli udělali (*myšleno její lidé, Němci – pozn. autora*) i vlastním svým dětem.“³²⁸

V Körnerově próze *Adelheid* se objevuje její bratr Hansgeorg, který se po kraji potuluje jako werwolf. Zastřelí přednostu nedaleké stanice, později spolu s Adelheid (nebo tak možná dívka učiní sama, což by naznačoval její zakrvácený německý nůž)

³²⁸ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 146.

zabijí vrchního strážmistra Hejnu. Způsobený čin komentuje štábní kapitán po příjezdu na místo slovy: „Udělejte taky pár fotografií, ať v Praze vidí, co se všechno děje.“³²⁹

V novele *Adelheid* se setkáváme také s tím, že pole, přes které hlavní hrdina Chotovický hodlá projít, je Němci zaminované. Na to jej upozorní místní děvče, čímž mu prakticky zachrání život. Sděljuje mu rovněž, že Němci podminovali již dříve také mrtvoly českých vojáků, které tak místní nemohli důstojně pohřbít. Když v závěru Chotovický obec opouští, to stejné děvče mu prozrazuje, že se nášlapné miny již podařilo odstranit.

Poválečné násilí ze strany Němců v próze *Zánik samoty Berhof* je dán už tématem novely. Werwolfové putující krajem, kteří se posléze usadí na Berhofu, zabijí kvůli zásobám starého Floriána. Posléze je zavražděn rovněž četník Lašica. Zmíněni jsou také dva lesní dělníci, kteří byli werwolfy zabiti pro pracovní šaty. Z bývalých německých vojáků jde strach, šíří se zvěsti o jejich činech, lesem se nese střelba, na stromech zanechávají značky své organizace. Ovšem pouze do okamžiku, než se usadí na samotě Berhof, neboť pak se již žádné násilnosti nedopouští a vykonané krutosti vlastně zpětně působí jako nevyhnutelné při jejich snaze dostat se zpět do Německa.

V próze Jiřího Stránského *Zdivočelá země* se sice dějí násilné akty jako dozvuky česko-německého vyrovnání, není však jednoznačně jasné, zda za takovou činnost stojí němečtí nacisté nebo čeští kolaboranti (s ohledem na to, že jsou organizováni Karlem Kučerou). I v této próze je zmínka o werwolfovi, který střílí na vlak, v němž se Antonín Maděra vrací do rodné vesnice.

Poválečných aktů násilí ze strany Němců se, s ohledem na zvolenou perspektivu příběhu, v prózách Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* a Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* příliš neobjevuje. Přeci jen zmínek můžeme najít ve druhém jmenovaném románu: v první kapitole jsou zmíněny krutosti, jichž se dopustilo německé gestapo za války na brněnských obyvatelích, zejména Židech (např.: „Z kavárny Esplanade hnali svlečeného Žida tak rychle, až si pod schody srazil vaz;“³³⁰ gestapo odvezlo pana Šrámka, který schovával Aničku Goldovou; Anička vyskočila z okna nebo jí s tím někdo pomohl apod.). V době po válce se ve vesnici

³²⁹ Citováno z: KÖRNER, V. *Adelheid*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 90.

³³⁰ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 19.

Perná říká, že se kolem potulují werwolfové. Za werwolfa je označen i německý voják, kterého Gerta objeví v polích a kterého ruští vojáci zastřelí. Na okresním správním komisařství v Mikulově pak Schmidtovi a Gertě vypráví, jak Němci utíkající za hranice Rakouska zastřelili sedláka Stránského i se synem, aby mu ukradli traktor s vlečkou.

10.3.3 Poválečné akty násilí ze strany Čechů

Výrazně méně než násilí páchané Němci na Česích bylo v poválečných letech připouštěno také to, že bezprostředně po skončení války probíhala různě intenzivně msta českého obyvatelstva na lidech německého původu, páchaná ve jménu kolektivní viny a odpovědnosti za válečné hrůzy. K potlačení pocitu viny českého obyvatelstva pomohl vydaný Amnestijní zákon č. 115/1946 Sb., na základě kterého byla odpuštěna veškerá úmrtí způsobená od 30. 9. 1938 do 28. 10. 1945 za účelem „znovunabytí svobody Čechů a Slováků“³³¹ Přesto počet zabitých německých občanů po druhé světové válce nelze zastiňovat, jednalo se zhruba o 25 000 – 35 000 obětí.³³²

Ke kritické reflexi českého násilí na německy mluvícím obyvatelstvu došlo až v devadesátých letech minulého století a je třeba dodat, že otevření tohoto dříve tabuizovaného tématu vyvolalo značný rozruch. Zejména s počátkem nového tisíciletí se tento fenomén dočkal značného počtu uměleckého ztvárňování, zejména tedy v literatuře a ve filmu (jak bylo ostatně v této práci již naznačeno). Nutno dodat, že připomínka násilí páchaného Čechy na Němcích v době po skončení války vzbuzuje dodnes určitou vlnu nevole, mnozí se snaží počet německých obětí marginalizovat a celé téma bagatelizovat (opět často ve jménu zmíněné kolektivní viny). Je nesporné, že otázka reflexe českého násilí na německých obětech (ať už vinných nebo nevinných) spolu s již zmiňovanou česko-německou otázkou jako takovou tvoří dodnes jedno z nejaktuálnějších historických témat, s jakými se moderní společnost snaží vyrovnat.

³³¹ Volně přeloženo dle: PERZI, Niklas, Hildegard SCHMOLLER, Ota KONRÁD a Václav ŠMIDRKAL, ed. *Nachbarn: ein österreichisch-tschechisches Geschichtsbuch*. Weitra: Verlag Bibliothek der Provinz, [2019]. ISBN 978-3-99028-817-7., s. 227.

³³² Parafrázováno z: STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2., s. 54.

Poválečné akty násilí se v Řezáčově próze *Nástup* ze strany Čechů nejen nedějí, ale s ohledem na perspektivu, skrze kterou líčí Řezáč dějinné události v poválečném pohraničí, se v románu ani nedají očekávat. Zmíňme tak alespoň příklad, kdy si Trnec i Tymeš zotročí obyvatele německého původu (hostům Trnce otevírá „německá služebná v černých šatech a bílé zástěře a čepečku“³³³). To ostatně odpovídá Trncově postoji vůči německému obyvatelstvu (se kterým Bagár logicky nesouhlasí): „Nejdřív musí pro nás makat, tak jako jsme se dřeli my na ně.“³³⁴ Je otázkou, nakolik bylo autorovým záměrem poukázat na to, že k zotročování německého obyvatelstva Čechy docházelo (viz např. v prózách *Adelheid* nebo *Peníze od Hitlera*), nebo zda tímto aktem chtěl spíše poukázat na potřebu buržoazní třídy si zotročovat ostatní.

V Durychově novele *Boží duha* byly již ukázány násilnosti způsobené (nebo lépe zprostředkované) ze strany Němců. Týchž činů se však dopustili na ústřední postavě dívky také Češi. Zcela nelidsky se jeví dívčino líčení situace, kdy před jejíma očima zastřelili dva Češi dívčinu matku a posléze střelili do zad rovněž její tetu, aby pak následně ústřední hrdinku ležící vedle těla zemřelé matky znásilnili. Poté byla odvečena ke třem mužům, otcovi a dvěma synům, kde musela sloužit a kde byla rovněž opakovaně zneuctívána.

Vedle násilí páchaných na ústřední postavě německé dívky najdeme v novele *Boží duha* ještě jeden odkaz na páchané akty teroru. Při první rozmluvě mezi vypravěčem a Němkou má dívka strach, co jí muž chce provést. Vypravěč se jí dotáže, zda má kopáč a rýč (chce jít zakopat nalezenou rakev), dívčino „leknutí však připomínalo hrůzy nedávných let, kdy si musili živi sami kopat hroby.“³³⁵ S ohledem na to, co dívka vytuší, se přikloňme k myšlence, že s něčím podobným měla ze strany Čechů vůči Němcům zkušenost.

V novele *Adelheid* je jediným prokazatelným násilím Čechů závěrečné zbití Viktora za jeho náklonnost k Němce, což je pro tamější obyvatele v dané době nepřijatelné. Jinak se Češi nemstí násilím za zabitého strážmistra Hejnu, a to ani ve chvíli, kdy najdou ještě živého Hansgeorga a na nádraží chytí Adelheid.

³³³ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveđeno. s. 446.

³³⁴ Citováno z: tamtéž, s. 9–10.

³³⁵ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuveđeno. s. 46.

V novele *Zánik samoty Berhof* jsou určité akty české pomsty na Němcích spíše naznačeny. Zmiňuje se, že byli v kraji vystříleni všichni němečtí ovčáci. Habiger s Tyldou si stěžují, že „rabiáti z Kolštejna“³³⁶ střílí v lese, zmiňuje nedávno vystřílený houf srnek či granát hozený po pstruzích. Poručík kritizuje telefonem četaře, který při výslechu rozbil hlavu knězi, a připomíná, že „nejsme na gestapu...“³³⁷.

Závěrečné dopadení a zneškodnění tlupy werwolfů je jen důsledkem poručíkovy snahy co nejdříve ukončit poválečné násilí: „Lidé by už chtěli žít trochu v klidu.“³³⁸

Ve *Zdivočelé zemi* Jiřího Stránského jsou české revanše vůči německému obyvatelstvu zobrazeny zejména v počátku příběhu, kdy se Antonín Maděra vrací do vlasti. Zmíněn je zastřelený český mladík v hospodě, který zemřel patrně v důsledku toho, že se on a další mladíci se zbrání v ruce poprali; svědek Putna však hodnotí, že se o tomto aktu bude mluvit jako o zabití nebezpečného werwolfa. Maděra vzpomíná na lynčování německého obyvatelstva při jejich vysídlování z Prahy (vzpomíná na situaci, kdy byl při přesunu do sběrného tábora zastřelen muž, na nějž kdosi ukázal, že pracoval pro gestapo, aby se záhy podle čísla na mužově zápěstí zjistilo, že byl ve skutečnosti německý Žid, který si prošel koncentračním táborem).

Nejvíce násilných akcí se pak děje přímo ve Svatém Štěpánu – není však zřejmé, zda rukou německých nacistů nebo (a to je pravděpodobnější) rukou českých kolaborantů, zejména Karlem Kučerou. Jde o vraždu starousedlíka Birkeho, která má být svedena na Antonína Maděru. Zabit je pravděpodobně také doktor Holubec, jenž za nejasných okolností vypadl z okna, a při požáru chalupy uhoří Hübner. Nelze opominout ani dvojitý útok na Kučerův statek, při kterém jsou zraněni Harry a Ilonka – první je motivován krádeží dobytka, druhý nejspíše snahou ukrást německý archiv a zlikvidovat Antonína Maděru. V závěru se zdá, že zabitím Karla Kučery by snad konečně mohlo dojít k vytouženým pár dnům míru (jak je ostatně pojmenována daná část knihy).

V románu Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* jsou poválečné krutosti ze strany Čechů spjaty s dvojitým prostředím – za válečné zločiny německého národa se mstí Ládínek Stolař a jeho parta na sourozencích Lauschmannových přímo v Puklicích,

³³⁶ Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 144.

³³⁷ Citováno z: tamtéž, s. 188.

³³⁸ Citováno z: tamtéž, s. 180.

Gita je pak svědkyní utrpení lidí s německým původem, kteří byli transportováni do sběrného tábora. Gita je po návratu do Puklic chycena, zbita a vyslýchána. Ačkoliv nerozumí svému provinění a věří, že se vše vysvětlí, muži ji o hladu nutí pracovat v chlévě. Když se dívka pokusí sjednat schůzku se Stolařem, je málem ubita k smrti. Muži ji ve stodole nechávají vyhladovět (Gitu však zachrání těhotná Žena). Taková smrt potkala (jak vyjde najevo v závěru) Adolfa Lauschmanna, muži jej ve stodole pověsili a čekali, až hoch sám zemře (ospravedlňují se, že se takto sami nedopustili žádné vraždy).

Další projevy násilí prožívá (anebo alespoň sleduje) Gita Lauschmannová ve sběrném táboře, kam jí nasměruje zmíněná Žena. Gitě první den zbíjí chodidla, aby nemohla utéci. Okradou ji o těch málo věcí, se kterými přišla. Dívka sleduje, jak jiným ženám strhávají náušnice přímo z uší a slyší, že jsou některé znásilňovány. Jedna z Němek vypráví Gitě o krutých způsobech, kterými byli sudetští Němci vyhnáni ze svých domovů v květnu roku 1945. Ženu později dozorcí znásilní kulometem. Gita je několikrát krutě bita dvojicí dozorců, jejich ubližování nazývá vzletně tancem, přestože ve skutečnosti je kopána a smýkána po zemi (tímto přístupem, naučeným v koncentračním táboře, si v sobě zachovává Gita alespoň malou jiskru svobody). Dozorcí v závěru jejího pobytu v lágru zmiňují, že se kdesi za táborem nachází hromadné hroby lidí, kteří násilí páchané dozorcí nepřežijí – to muži zcela bezcitně komentují slovy: „Skapávají jak mouchy. Takový zverstva dělali druhejm a sami nevydrží nic.“³³⁹

V románu *Vyhnání Gerty Schnirch* je (s ohledem na zvolenou perspektivu vyprávění i samotné téma prózy, totiž zachycení křivd, jež byly po válce dopuštěny na lidech s německým původem) poválečných aktů násilí ze strany Čechů zachyceno takřka nespočetně. Děly se ihned po osvobození Brna (např. pokud zde zbyli nějakí němečtí muži, „začali je odvádět za město, do táborů, kde z nich prý dřeli kůži, na oplátku“³⁴⁰), děly se v německých pracovních a sběrných táborech (jak si uvedeme dále), ponejvíce však při divokém odsunu lidí německé národnosti (nebo německého původu, jako v případě Gerty) z Brna. Gerta vidí řadu násilností ze strany mladíků

³³⁹ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 77.

³⁴⁰ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 72.

i vojáků dozorujících při odsunu: německé babičce z uší strhnou náušnice; jiné ženě useknou prst, ze kterého jí nejde sundat prsten, a posléze jí podříznou; ubijí před očima Gerty několik starých lidí i matek s dětmi, když už nemohou jít vyčerpáním dál; hodí nemluvně do pole a matku běžící za ním střelí do zad; znásilní namátkou vybrané dívky (mezi nimi Gertu) a několik desítek takto zneužitých dívek a žen v noci vyvraždí; některé spáchají sebevraždu samy apod. Hrůzu celé situace doplňují všudypřítomné ozvěny výstřelů (podobně jako v Körnerových prózách). Děsuplné násilí nekončí ani po příchodu do Pohořelického sběrného tábora.

V pohraniční Perné už je podobných násilných aktů na německých dívkách nebo starousedlících explicitně zmíněno méně. Přesto k nim však dochází – Ulu přepadnou, zbijí a znásilní na vinohradu (byť není jisté, zda jí to neprovedli ruští vojáci); dvě německé dívky pracující na statku u Krupů jsou pobodány; některé ženy „neustály hrubé chování sedláků“³⁴¹ a spáchaly sebevraždu, stejně jako někteří staří obyvatelé Perné, kterým nově nastěhované rodiny Čechů vzaly úplně všechno; sedlák Jech při nočním přepadení místního komisařství málem zastřelí Gertu, když jej chce zastavit; ten samý člověk pak chladnokrevně zastřelí Führedera, když mu dá špatnou radu ohledně úrody vinné révy apod. Odlišně takové akty pomsty na Němcích vnímají starší obyvatelé Perné, kterým se zdají nepřiměřené a zbytečné, naopak nově příchozí „zabíratelé“³⁴² se jich sami dopouští a ospravedlňují je kolektivní německou vinou za války (na jejich stranu se staví také místní komisař Hanák).

Víru, že násilné jednání Čechů na Němcích v pohraničí ustane, vyjadřuje Gertě gruzínský doktor Karachielashvili: „Ještě pořád je trochu válka. Ale všimněte si, lidi už na ni nechtějí myslet (...). Teď vypukne ta obrovská živočišná síla, teď, když už je klid. A s ní se svezete i vy, už se jim nebude chtít vraždit, už se jim bude chtít hospodařit.“³⁴³

³⁴¹ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 210.

³⁴² Převzato z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 132.

³⁴³ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 195.

10.3.4 Pracovní a sběrné tábory

Po skončení války vzniklo na území Československa několik set sběrných a pracovních táborů pro odsouvané Němce. V poválečné době tvořily nejen důležitý prostor kumulace vysídlovaných lidí, tak (a to možná především) levné pracovní síly. Ve zničené zemi bylo mnoho možností, jak využít takřka zotročené německé muže k práci. Plánovaný odsun německých mužů schopných práce byl proto často odkládán. Naopak žen, dětí a starců, kteří nedokázali vykonávat žádnou pracovní činnost, se snažily úřady zbavit v první řadě.³⁴⁴ Obzvláště silně líčí tuto skutečnost zkoumaný román Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*. Velký význam měli pro českou společnost také vytipování němečtí specialisté (a to obou pohlaví), které bylo těžké rychle nahradit odborníky z řad Čechů. Proto byli také tito lidé v pracovních táborech seskupováni a jejich odsun byl často uskutečněn až úplně naposledy.

Odvracenou stranou těchto táborů bylo časté násilí, které se ve jménu msty za kolektivní vinu německého obyvatelstva na těchto lidech páchalo. Není náhodou, že ve zkoumané beletrii se často naráží na podobnost mezi těmito lágry (označení je přejímáno ze slovníku užitého ve zkoumaných prózách a i přes zřejmou emocionalitu je v této práci rovněž užíváno) a válečnými koncentračními tábory. Stejně tak by, s ohledem na již řečené, neměla překvapit skutečnost, že se popis fungování sběrných a pracovních táborů pro vysídlované německé obyvatelstvo objevuje více až v próze posledních třiceti let.

V próze *Nástup* se o žádném sběrném nebo pracovním táboře pro Němce nemluví, neboť německé obyvatelstvo bylo z Potočné a Oudolíčka vysídleno rovnou přes hranice do Německa.

V novele *Adelheid* je o pracovním táboře zmínka v souvislosti s titulní postavou Němky, která zde přebývá, dokud ji hlavní hrdina Chotovický nedomluví přesídlení na zámeček.

³⁴⁴ STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050. s. 525-526.

V próze *Zánik samoty Berhof* se zmiňuje několik málo zbylých německých mužů, kteří se po práci na trati vrací s „páskou viny“³⁴⁵ na rukávech zpět do pracovního tábora.

V románu *Zdivočelá země* je zmínka o Maděrově přítelovi Hulešovi, který v Praze „viděl ten úděsný repatriační tábor na Malé Straně u Svatého Tomáše“³⁴⁶. Zmíněno je, že ta zkušenost s mužem otřásla, přestože už měl za sebou prožité hrůzy koncentračního tábora. Bližší charakteristiku v díle nenajdeme, už proto, že se Antonín Maděra do severočeského pohraničí dostává až v okamžiku, kdy jsou již Němci povětšinou vysídleni. Jen v postesku starosty Brabence, který organizoval odsun německého obyvatelstva a zpětně přemýšlí, jestli vše proběhlo, jak mělo. Soudobou existenci sběrných německých táborů jako dočasného řešení kvituje, neboť kdyby vznikly dříve, měl by více času na to odsun Němců spravedlivě vyřídit.

Sběrný tábor pro německé obyvatele pohraničí, kteří byli násilně vysídleni ze svých domovů po skončení války, je zmíněn také v próze *Peníze od Hitlera*. Pro hrdinku Gitu toto místo nepředstavuje žádný rozdíl mezi tím, co zažívala za války v koncentračním táboře – nejistota, strach, bití, utrpení, ponižování. Paralely v krutostech, které se děly a dějí, smazávají pro Gitu rozdíl mezi utrpením za války a po jejím skončení. Němci i Češi se k ní chovají stejně: „Nová selekce, nový transport (...). Všechno se opakuje, bude se opakovat. Všechno, pro co neexistují slova.“³⁴⁷

Vznik pracovních a sběrných táborů pro obyvatelstvo s německým původem je popisován ve *Vyhnání Gerty Schnirch* prakticky ihned po skončení války. Gerta s ostatními Němci v květnu 1945 podle vyhlášky pracuje na odklizení trosek, zatímco pozoruje, jak je hlídají lidé, které znala před válkou, „spravedlivě trestající kostnaté hřbety horečnatě pracujících“³⁴⁸. Němečtí muži a mladíci jsou odváděni do pracovních táborů kamsi za Brno. Později v Perné uvádí komisař Hanák, že „takové tábory jsou v Maloměřicích, v Líšni na Klajdovce, na Kounicových kolejích, já nevím kde

³⁴⁵ Označení převzato z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuváděno. s. 174.

³⁴⁶ Citováno z: STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 61.

³⁴⁷ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 54.

³⁴⁸ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 83.

všude“³⁴⁹. Tam také končí poslední zmínky o Gertině otci, Johannině muži Gerhardtovi nebo o manželovi Adolfovi a synovi Adim, po kterých pátrá Ula.

Velice sugestivně líčí autorka hrůzy sběrného tábora v Pohořelicích, kam po pěti úmorných dnech doputují průvody brněnských vysídlenců: „Všude seděli nebo leželi lidé. Koberec lidských těl se rozbíhal vpravo i vlevo, plynul mezi vysokými dřevěnými halami a vibroval hlasy, sténáním a voláním různých jmen. Gerta nikdy kolem sebe tolik lidí neviděla.“³⁵⁰ V tomto lágru zemřelo mnoho set lidí (později vede Gerta s Karlem spory o tom, že jich musely být spíše tisíce než stovky, čemuž muž odmítá uvěřit) – na vyčerpání, horečku, úplavici nebo tyfus. Všeobecnou hrůzu vykreslují mrtví, kteří leží v halách nebo jsou jejich těla vynášena ven k plotu. Řada dívek je znásilňována hlídkujícími muži, spousta lidí pátrá po někom blízkém, kdo se jim při pochodu ztratil. Gerta s dalšími ztrácí naději na budoucnost, bojí se, že je zde v noci podpálí. Výjev na pohořelický tábor se Gertě mnohokrát v životě vrací jako jedna z nejhorších prožitých hrůz poválečného řádění.

10.3.5 UNRRA

Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu, zkráceně UNRRA, se stala klíčovou organizací pomáhající obnově národního hospodářství ve válkou zasažených zemí. Pomoc byla zaměřena nejen na obstarání základních potravin, hygienických potřeb či stanů na přenocování, ale především na rychlou a efektivní obnovu zemědělství a klíčových průmyslových odvětví, jako bylo například hutnictví.³⁵¹ „Organizace UNRRA poskytovala Československu pomoc bezplatně, bez nároků na peněžní či jinou úhradu. Peněžních prostředků, získaných z prodeje UNRRA, československá vláda používala na sociální účely, na zdravotnictví a na hospodářskou obnovu země. Státní pokladna byla z výtěžků akce UNRRA obohacena o patnáct a půl miliardy korun.“³⁵²

³⁴⁹ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 173.

³⁵⁰ Citováno z: tamtéž, s. 108.

³⁵¹ Parafrázováno z: SOMMER, K. *UNRRA a jiné zahraniční podpůrné akce v oblasti ZNV - expozitury v Ostravě*. Slezský sborník = Acta Silesiaca 93, č. 3, (1995). s. 233-237.

³⁵² Citováno z: tamtéž, s. 240–241.

V novele *Adelheid* je zmíněna bedna s nápisem UNRRA v okamžiku, kdy vrchní strážmistr Hejna s gardistou Jindrou přijíždí na zámek a přiváží Chotovickému zásoby jídla. Z obsahu beden jsou v textu zmíněny pouze konzervy, sádlo, vepřové maso, ovocné šťávy a nějaké další pití.

Rovněž v *Zániku samoty Berhof* je řeč o zásobách poslaných v bednách UNRRA. Kuchařce nabízí poručík plechovku s konzervou hovězího, stejně jako cigarety z přidělu. Při rozhovoru poručíka s Ulrikou je jí nabídnuta rovněž hovězí konzerva a děvče má možnost také poprvé v životě ochutnat tabulku čokolády.

Velkým tématem prózy *Zdivočelá země* je rozkrádání majetku po vystěhovaných Němcích, které začnou Maděra s Kandou ne zcela úmyslně rozkrývat. Náhodou zjistí, že Zikmund, Tománek a Fojtík právě v bednách s označením UNRRA (kvůli nenápadnosti) odnáší z chalup cennosti. Ukrývání kradeného majetku v bednách, které sloužily k zásobování poválečného pohraničí, je dost možná způsob, jakým chtěl Stránský naznačit paradoxy, které se v poválečném pohraničí v dané době děly.

V románu *Vyhnání Gerty Schnirch* čte statkář Šenk novinový článek, ve kterém se říká, že „UNRRA nám v minulém půlroce dodala čtyři sta tisíc tun zboží (...). Bude ve své činnosti v Československu pokračovat i v roce 1946, aby se hospodářský život co nejrychleji dostal do normálních kolejí.“³⁵³ Zmíněny jsou dodávky potravin, masa, tuků, dobytka, bavlny či vlny – ty však ani Šenk, ani stará Zipfelová, které článek předčítá, nikdy neviděli. Šenk si posteskuje, že by se alespoň hodil „jeden z těch farmalů, co prej UNNRA přiděluje“³⁵⁴. Myslí tím traktor, neboť v poválečném pohraničí je zoufalý nedostatek o zemědělské stroje (jak je v próze vícekrát vylíčeno).

Starou Zipfelovou těší, že alespoň nějaké zásoby získala od „keřasky“ (překupnice, obchodnice, z něm. Kettengeschäft). Zmiňuje vyhandlovanou čokoládu, bylinky, mléko, boty nebo látku.

³⁵³ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 217.

³⁵⁴ Citováno z: tamtéž, s. 217.

10.3.6 Rozkrádání majetku

Rozkrádání německého majetku, které probíhalo při kontrolách jak před domy, tak v samotných sběrných táborech, je zaznamenáno v mnoha odborných publikacích a stalo se jedním z hlavních znaků divokého odsunu probíhajícího od května do srpna roku 1945.³⁵⁵ Není proto divu, že je tematizováno rovněž ve zkoumaných prózách.

V Řezáčově *Nástupu* je rozkrádání majetku po vysídleném německém obyvatelstvu jedním z příčin rozporů mezi komunisty (v čele s Bagárem) a antikomunistickou skupinou (Trnec, Tymeš, Rosmus). Právě druzí jmenovaní si dělají na cennosti záslusk. Bagár jejich snahu dokáže prohlédnout: „Buržoazie bude chtít dostat všechno do starých kolejí a rozšířit svůj majetek a svou moc o majetek vyhnaných Němců. Odpadky, o něž nebude stát, bude házet smečkám chtivých chudáků, aby z nich nadělala maloměšťáky a své spojence.“³⁵⁶ Později se skutečně dostane do konfliktu s Tymešem, který se chtěl o zmiňované jmění obohatit. Bagár mu musí důrazně připomenout, že se tyto věci musí zkonfiskovat, protože nepatří jednotlivci, ale všem Čechům. Tím, kdo toto stanovisko naopak chápe, je Vincenc Postava, který sám přiveze majetek po vysídlených Němcích Bagárovi na místní správní komisařství. Konflikt má Bagár též se zmiňovaným Rosmusem, který si, bez vědomí hlavního hrdiny, nechal potvrdit vlastnictví velkostatku ve Vrši a přilehlý zámeček. Bagárova chopnost aktivně bojovat proti rozkrádání majetku je jeho přáteli oceňováno jako jedna z nejlepších vlastností.

V Durychově próze *Boží duha* není o rozkrádání majetku vysloveně zmínka. Chalupy v osadě, kam vypravěč přichází, jsou jen opuštěné a odemčené. Řádění tzv. zlatokopů mohl díky své odlehlosti uniknout také dům hlavní hrdinky, neboť ta má doma peřiny, čistý ubrus i nejlepší kusy nádobí. Paradoxně tak musí z obvinění sousedů, že hledal poklad, čelit samotný vypravěč, když jej potkají s rýčem a lopatou v ruce. Ústřední hrdina se hájí: „Těžko bych se byl dotkl at' peněz či šperků nebo nějakých drahocenností.“³⁵⁷

³⁵⁵ Viz například část „Vyvedení“ *Němců z Brna koncem května 1945*. In: STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050. s. 523-535.

³⁵⁶ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 81.

³⁵⁷ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 120.

V Körnerově *Adelheid* se (i s ohledem na časové zasazení do podzimu a zimy roku 1945) Češi rabující usedlosti po vysídleném německém obyvatelstvu již neobjevují. Řeč o takovém obohacování je tak pouze v náznacích, ve snaze doložit, že se takové akty konaly. Zámeček, na který dorazí Viktor, je rozkradený, podaří se mu najít pouze několik drobností a lahve pálenky ukryté za knihami. Vrchní strážmistr Hejna dodává vlastní postoj: „Co si kdo nepostaví vlastníma rukama, nemá mít. Já jsem si nevzal po Němcích ani pitomé rádio a byl jsem tu první.“³⁵⁸

V novele *Zánik samoty Berhof* není explicitně zmíněno rozkrádání majetku po vysídlených Němcích. Čtenář může sledovat pouze to, jak vojáci i Habiger rozebírají zásoby zabitého Floriána. Z okolních samot pak přináší Karleman zcizené zásoby, aby mohli všichni na Berhofu přečkat zimu. V hospodě komentuje poručík se společníkem mladé gardisty, kteří přišli do Kolštejnu, slovy: „Ať žije Texas (...), všechno si tu rozkradli.“³⁵⁹

Je paradoxní, že je v próze *Zdivočelá země* je to Maděra, kdo musí čelit obvinění z rozkrádání majetku po vysídlených Němcích. Pro komunistického předsedu Okresního národního výboru Šimáčka představuje stejného třídního nepřítel, jakým byl v *Nástupu* pro Bagára Trnec. Maděra přitom vynaložil veškeré úsilí, aby obnovil fungování statku s možností chovat zde koně, do čehož se nikdo z místních ani nově příchozích nechtěl pustit. Maděra musí obvinění od Šimáčka čelit vícekrát, dokonce v situaci, kdy jedou jeho statek nepravomocně zabrat na Šimáčkův pokyn příslušníci revoluční gardy.

Rozkrádání majetku po vysídlených Němcích je v představované Stránského próze mnohokrát opakovaným fenoménem této historické doby. O zlatokopech, kteří se přišli do pohraničí jen obohatit, mluví starosta Brabenec i předseda Putna. Sám Maděra je svědkem toho, jak byl jeho rodný dům (opuštěný kvůli smrti rodičů) vykraden, a také na Kučerově statku nalezne máloco původního. Díky tomu, že věděl, jak to uvnitř vypadalo, rozpozná kradený majetek ze statku v Zikmundově hospodě. Později s Kandou rozkrývají, že je to právě Zikmund, kdo tajně v bednách s nápisem UNRRA organizuje rozkrádání majetku po vysídleném německém obyvatelstvu. S ohledem na

³⁵⁸ Citováno z: KÖRNER, V. *Adelheid*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN nevedeno. s. 38.

³⁵⁹ Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN nevedeno. s. 176.

to, kolikrát se tento jev v próze zmiňuje jako něco samozřejmého, co se po válce dělo a děje, můžeme soudit, že možná právě tohle měl Stránský na mysli, když uvedl: „Když jsem pak četl Řezáče a jeho Nástup a podobné věci, uhlazeně se tam popisovalo, co se v pohraničí dělo za nádherné věci. Jenže já viděl, jak se tam lidi vraždili a kradli si majetky a co všechno se tam dělo.“³⁶⁰ A podobně objasňuje rovněž důvody k napsání *Zdivočelé země*: „Léta jsem čekal, kdy o tom, co se v Sudetech po válce dělo, někdo napíše pravdu, a nakonec jsem se o to musel pokusit sám, vlastně z naštvanosti.“³⁶¹

Rozkrádání majetku po německém obyvatelstvu je jednou z hlavních příčin vzájemné nenávisti v próze *Peníze od Hitlera*. Gita se vrací do Puklic, touží po rodném domově. Až pozdě shledává, že v domě bydlí někdo jiný, že majetek její rodiny propadl státu a že už nemá ani domov ani vlastně nic jiného. Dívce nechápající historické souvislosti vše vysvětlí až Žena: „Lauschmannovic famíliji všechno za-zabavili, ferštést? Všechno je fuč.“³⁶² Dívka netouží po otcově lihovaru nebo továrně, chce svůj pokoj, šaty, postel (symbol bezpečného domova, jak ho znala před válkou). Ani to málo jí nechtějí Češi dát (ani po válce a přeneseně ani s odstupem šedesáti let). Zmíněná Žena komentuje po letech celou situaci ještě jednou: „Vesnici posedl amok nenasytné blaženosti (...). Každý byl najednou majetný, všichni si byli rovni.“³⁶³ Gita se až po mnoha letech dopátrává, že všechny majetky Lauschmannových byly rozkradeny místními obyvateli (ani ne těmi, kteří by osidlovali pohraničí, jako je tomu obvyklé v ostatních rozebíraných prózách).

Majetková otázka mezi Gitou a obyvateli Puklic není v ději uzavřena a je naznačeno, že možná nikdy nebude. Čtenář však ví, že Gitě o peníze nejde – spor o odškodnění majetkové je paralelou pro odškodnění za způsobenou bolest. Jako groteskní dozvuk celé situace je možné vnímat scénu v pokoji bývalého zámečku Lauschmannových, ve kterém přízemní Nataša nechává svou matku přepisovat

³⁶⁰ Citace z přepisu rozhovoru s J. Stránským v pořadu *Osobnosti* na ČT24. Zdroj: Česká televize 24. „*Zdivočelou zemi jsem napsal ze vzteku*,“ říká Jiří Stránský [online]. Praha : Česká televize ©1996–2015, 19. 2. 2012 [cit. 20. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/165011-zdivocelou-zemi-jsem-napsal-ze-vzteku-rika-jiri-stransky/>>

³⁶¹ LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 155.

³⁶² Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 49.

³⁶³ Citováno z: tamtéž, s. 154.

podpisy slavného pražského umělce na papírové pytlíky (s cílem zvýšit výnosy svého konzumu), zatímco jim nad hlavami visí milionové originály obrazů Matisse a Cézanna, „poklad slepých zlatokopů“³⁶⁴.

Když se hlavní hrdinka románu *Vyhnání Gerty Schnirch* stane na místním správním komisařství dočasnou administrativní silou „pro konfiskaci a evidenci majetků zabíraných Národním pozemkovým fondem“³⁶⁵ zejména po německém obyvatelstvu, naznačuje komisař Schmidt, že rozkrádání majetku již probíhá: „Musíme začít hned, už teď je pozdě, už teď pěkně blbě zjistíme, kdo s čím utekl.“³⁶⁶ Spolu s Gertou v příštích dnech zabavují v německých domech opuštěný nábytek (almary, komody, postele), porcelán, knihy, beraní kůže, drahé kožichy, zásoby obilí, brambor a ořechů, sudy vína i opuštěná domácí zvířata. Zabavený majetek je schováván ve stodole, kam se chce později vloupat statkář Jech. Následně je část zásob i polností patřících k vystěhovaným chalupám přerozdělována mezi stávající i nové obyvatele Perné (Gerta netuší, podle jakého klíče se to děje). Práce poctivého Schmidta přijde vniveč, když velkou část evidovaných zásob ukradne nový komisař Kratina, nad čímž jeho náhradník Hanák jen mávne rukou: „Víte, ženská, vůbec, že byla válka a co se v takové válce děje? Koho zajímají nějaké hrnky, prosím vás.“³⁶⁷ Nezajímá ho ani skutečnost, že Kratina rozklad nasbírané cennosti určené Fondu národní obnovy (tomu samému fondu, do kterého ještě o mnoho let později musí Gerta přispívat 20 % svého hubeného platu).

Mimoto ještě za komisaře Schmidta dochází k neevidovanému záboru některých hospodářských ploch, vinic i vystěhovaných domů. Zejména přistěhovaný statkář Jech a jeho rodina zabírají i domy, ve kterých ještě němečtí starousedlíci stále bydlí. Pracovník Okresního správního komisařství v Mikulově si stěžuje, že každý den musí řešit nově přicházející osadníky a zlatokopy z vnitrozemí. Ještě dodejme, že zmínění „zlatokopové“ jsou, na rozdíl od jiných rozebíraných próz, zachyceni už v prvních dnech po skončení války, kdy se zejména vojáci vracející se z fronty domů hromadně

³⁶⁴ Citováno z: DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2. s. 147.

³⁶⁵ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 130.

³⁶⁶ Citováno z: tamtéž, s. 131.

³⁶⁷ Citováno z: tamtéž, s. 170.

obohacují na německém majetku, zatímco jsou jeho brněnští vlastníci odváděni do pracovních táborů.

10.3.7 Revoluční gardy

Aktivitu partyzánských protiněmeckých skupin, později i revolučních gard, je možné na území Československa mapovat již od podzimu 1944, kdy slábne německá moc. Tyto skupiny byly sestaveny nejen z Čechů a Slováků, ale mnohdy i z uprchlých válečných zajatců východní či západní fronty.³⁶⁸ Lidé fungující v rámci těchto skupin byli známí svým minimálním soucitem s německým obyvatelstvem, proto se po konci války stali ideálním prostředkem pro vyhánění německy mluvících obyvatel z jejich domů.³⁶⁹

S páskou revoluční gardy přijíždí do vesnice Potočná čtveřice hrdinů v Řezáčově *Nástupu*. Jejím jménem zatýkají bývalého starostu Röhliga. Brzy se v Potočné objevuje také skupina revolučních gardistů pod velením Tymeše, které Bagár začne přezdívat jako Tymešova parta. Mladíci jsou drzí a Bagár má o nich jasnou představu od začátku: „Z řečí těch mladíků, sotva kterému z nich bylo více než dvacet let, jsi mohl soudit, že všechny Němce, kteří padli v pražských bojích, postříleli oni (...).“³⁷⁰ Odsouzení mladých gardistů a jejich podíl na zbytečných smrtích vysídlovaných Němců spatřuje v próze *Zdivočelá země* rovněž hlavní hrdina Maděra. Bagárovi se nakonec podaří Tymešovu partu vyhnat, když potupně ztýrají německého barona Nagela a šíří další zbytečné násilí (Tymeš se později přidá k Trncovi).

V novele *Adelheid* jsou revoluční gardy zmíněny zejména na začátku příběhu, kdy dva gardisté kontrolují cestující, kteří do slezského pohraničí přijeli vlakem (stejně jako hlavní hrdina). Opakovaně se pak v příběhu objevuje postava mladičkého gardisty Jindry, který otevřeně odsuzuje sblížení hlavního hrdiny Chotovického s Němkou *Adelheid* (reprezentuje tím názor ostatních vesničanů). Poté, co je zabit vrchní

³⁶⁸ Z nedávných prací zabývajících se problematikou partyzánských skupin můžeme jmenovat dílo MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, 344 str. ISBN 978-80-88292-31-9.

³⁶⁹ Jako doklad mohou sloužit jednotlivé excesy sepsané v knize: PADEVĚT, Jiří. *Krvavé léto 1945: poválečné násilí v českých zemích*. Praha : Academia, 2016, 692 str. Průvodce. ISBN 978-80-200-2600-2.

³⁷⁰ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 124.

strážmistr Hejna, vede právě Jindra skupinu lidí, kteří zaútočí na Chotovického při jeho odchodu z Černé Vody.

V Körnerově *Zániku samoty Berhof* se revoluční gardisté objevují jen na pozadí příběhu. Jsou podřízeni poručíkovi, který však z jejich počínání přílišnou radost nemá. Gardisté tu podle něj všechno rozkradli a nyní se zde chovají, jako by jim v Kolštejně všechno patřilo. Poručík odsuzuje rovněž krutosti, které páchají při výsleších.

Chování revolučních gard odsuzuje Antonín Maděra ve *Zdivočelé zemi*, zejména v okamžicích, kdy vidí muže s páskou RG provádět zbytečné násilnosti vysídlovanému německému obyvatelstvu. Když se pak na jeho velkostatku objevují mladíci s páskami RG, které sem poslal předseda ONV Šimáček, má co dělat, aby v sobě udržel vztek (situaci mu pomáhají vyřešit přivolaní vojáci). Sám naopak hodlá zavolat oddíly gardy v okamžiku, kdy se mu začne na velkostatku hromadit pochytaný dobytek, který má být rozdělen do okolních vesnických statků.

V románu *Peníze od Hitlera* jsou revoluční gardy zmíněny v situaci, kdy Ládínek Stolař a jeho kumpáni vyslýchají Gitu po jejím návratu do Puklic. Dívka si všímá, že mají muži na pažích pásku s písmeny RG. V této pásce vidí paralelu značkování obětí, neboť ona sama musela nosit za války žlutou židovskou hvězdu. Stejně pásky si všímá u řidiče nákladního vozu, který ji převáží do sběrného lágru pro vysídlené Němce.

V próze *Vyhnání Gerty Schnirch* se o revolučních gardách mluví v řadě dějových momentů. Organizování revolučních gard popisuje Gerta v prvních dnech po osvobození Brna. Z „chlapů s velkým červeným RG na rukávu košile“³⁷¹ má strach, když si jde tajně poslechnout projev prezidenta Beneše. Gardisté ji také doprovázejí při pětidenním pochodu do Pohořelic, v tamním německém lágru mají hlídky. Gerta sleduje, jak ledabyle hází do příkopu nebo k plotu německé umírající. Naopak na nepřítomnost gardistů si později stěžuje Zipfelka, když jí ruští vojáci při dožínkovém veselí zapíchnou prase.

³⁷¹ Citováno z: TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 74.

10.3.8 Osídlující rodiny

Poválečná kolonizace probíhající ruku v ruce s odsunem německých obyvatel se stala zásadní událostí pro nadcházející dějiny československého pohraničí. Obě masivní skupinové migrace vedly k poklesu počtu obyvatel v podhorských oblastech republiky (počet dosídlenců nebyl tak velký, jako počet lidí, kteří byli z republiky vysídleni) a zároveň způsobily v daných oblastech výrazné kulturně-společenské změny, jež jsou patrné dodnes.³⁷²

Význam osídlujících rodin pro formování poválečného pohraničí je nejpatrnější v Řezáčově *Nástupu*. Právě skrze poctivé lidi, kteří do Potočné přijíždí, může být obnoveno hospodářství dané oblasti a zároveň se zde promění dosud nevyrovnané česko-německé zastoupení. Sám je vlastně hlavní hrdina Bagár spolu s Antošem a Trncem jedním z prvních, kdo Potočnou osídlují (připomeňme, že čtvrtý Rejzek se do Potočné vrací coby do rodné vsi). Radost udělá Bagárovi příjezd vrchního poštovního oficiála Brendla, který v Potočné převezme místní poštu po Němce Magerové. Sám potom pošle zvací dopis spřáteleným rodinám textiláků v Jamnicích, v němž je žádá, aby do pohraničí přijeli a pomohli s budováním nového života. Tak přijedou do Potočné Dejmkovi a další rodiny. V Oudolíčku začnou hospodařit Postavovi a rovněž s dalšími osídlujícími rodinami, kteří do pohraničí přijíždí, se zdá být stanovený úkol obnovy předválečného života stále zdařileji naplněn. I proto hraje tento historický jev právě v této próze patrně nejvýznamnější roli.

V nejasně vyjeveném čase, v němž se odehrává děj Durychovy *Boží duhy*, jsou ještě chalupy v horské osadě neosídlené. Věta, kterou pronáší ústřední postava německé dívky: „Nevěděla jsem, že už dnes přijde host“³⁷³, jako by odrážela očekávání, že takoví lidé do kraje brzy přijdou. Vypravěč se setkává s rodinou ze sousedství, kterou však lze těžko chápat jako nově příchozí, neboť znají německou dívku i její osud. Navíc místo, kde dívka bydlí, odpuzuje souseda již přes deset let.

³⁷² Právě tímto tématem se zabýval historik Matěj Spurný ve své dizertační práci nazvané *Nejsou jako my*. V ní nastiňuje soužití Čechů s různými menšinami včetně té německé. Na pozadí pramenů i orální historie mapuje změnu mentalit lidí žijících v této oblasti. SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex, 2011. ISBN 978-80-904421-3-9. Zde konkrétně jsou parafrázovány strany 50–61.

³⁷³ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 38.

V novele *Adelheid* se potřeba osídlení poválečného pohraničí českými rodinami zmiňuje pouze okrajově. Pomineme-li fakt, že samotný hrdina je do poválečného pohraničí poslán (byť ne z konkrétního důvodu jeho osídlení), setkáme se s velkou skupinou lidí jedoucích do tohoto prostoru vlakem hned na začátku příběhu. Vagon, ve kterém přicestuje rovněž hlavní hrdina, je přeplněný, „lidé jeli i na střeše“³⁷⁴. Zmínka o potřebě osídlit místní kraj českými rodinami padne v okamžiku, kdy si vrchní strážmistr Hejna stěžuje na to, že u sebe nemůže mít svého syna: „To chce (...) víc českých rodin, ať můžeme otevřít školu a takové věci. Doufám, že to tak do roka zvládneme a bude svatý klid.“³⁷⁵

V novele *Zánik samoty Berhof* jsou přistěhovalci do pohraničí zmíněni jen náznakem. Mluví o nich poručík, když přemýšlí, že by z jejich řad zverboval četu v boji s werwolfy. Pozoruje přistěhovalé Čechy, když se baví v místní hospodě a komentuje je potěšeně slovy: „Už jsou jak doma na správné tancovačce.“³⁷⁶

Ve *Zdivočelé zemi* osídlování Svatého Štěpánu již proběhlo před Maděrovým příjezdem. V rodné obci hlavního hrdiny bydlí především nové české rodiny, rodáků (jako je Maděra) zde není mnoho. Mimo Čechů se zde usadila také kadeřnice Ilonka, která spolu s dalšími ženami přijela ze Slovenska. Z této oblasti pochází také rodina Krivých, která se zabydluje v rodném domě Antonína Maděry, neboť se nepředpokládalo, že se bývalý letec po válce vrátí domů.

Během června přichází do pohraničí obce Perné, líčené ve *Vyhnání Gerty Schnirch*, české rodiny z vnitrozemí. První dvě rodiny, mezi nimiž jsou i mnohokrát zmiňovaní Jechovi, zabírají nejlepší domy a vinice, které tu po sobě bývalí obyvatelé německého původu zanechali (úsměvně může působit nápad německých dívek žijících u staré Zipfelové, že by je tu jednou Češi také mohli nechat bydlet ve vysídlených domech, když už tu pracují). Záhy vyplňuje Gerta v rámci svého administrativního působení na místním správním komisařství dalších pět žádostí nově příchozích rodin. V průběhu léta a podzimu jich v Perné ještě mnoho přibude. Objevují se také potřebné skupiny

³⁷⁴ Citováno z: KÖRNER, V. *Adelheid*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 11.

³⁷⁵ Citováno z: tamtéž, s. 83.

³⁷⁶ Poručíkovo nadšení z přistěhovalců nesdílí hostinský, který dodává: „Jo (...), za chvíli začnou chcat přes stůl.“ Oba úryvky citovány z: Citováno z: KÖRNER, V. *Zánik samoty Berhof*. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 175.

mladých brigádníků, kteří mají ve vesnici vypomoci se sklizní. Někteří se tu také usadí natrvalo. Komisař Schmidt to komentuje smířeně: „Tomu nikdo nezabrání. (...) Noví Češi vyplaví staré Němce. S vinou i bez viny.“³⁷⁷

10.3.9 Krajina po válce a návrat k normálnímu životu

V dřívějších dobách se obrazem poválečného pohraničí a proměnou místní krajiny zabývala více beletrie (jejíž výčet se ostatně v práci již objevil) než literatura odborná. Ta se omezovala především na statistické údaje o proměnách místního obyvatelstva. Teprve v posledním dvacetiletí se i mezi historiky otevírá otázka zachycení proměn zmíněné oblasti v toku času. Jako příklad uveďme studii Matěje Spurného *Nejsou jako my*, ve které se autor navíc snaží na úvod každé části využít citací z beletrie, čímž čtenáři podává nejen vědecký, ale i umělecky ztvárněný emocionální pohled na krajinu, která se v pohraničí s odchodem Němců velmi změnila.³⁷⁸ Postupný poválečný návrat byl – nejen z hlediska hospodářského, ale stejně tak i kulturního a národnostního velmi komplikovaný a pomalý. Výrazně mu mohla přispět poválečná euforie, uškodit naopak migrace lidí i již zmiňované rabování. Také tyto charakteristiky se odráží v námi zkoumané próze.

Důležitost obnovy poválečného života v pohraničí velmi výrazně prožívá hlavní hrdina Bagár v Řezáčově *Nástupu*. Při příjezdu vidí narušenou krajinu, ve které osaměle leží na bok převrácený mercedes. Vesnice, kam přijíždí, je zlověstně tichá, cedule s názvem Grünbach je prostřílená. Teprve s prvními příchozími rodinami, které začnou místo znovu osidlovat, se v něm znovu probouzí život. Ulice se zaplňují halasem lidí, chalupy provoní pečený chléb, Bagár uspořádává na počest příchozích a také na počest opětovného provozu textilky první vesnickou slavnost. Významnou roli hraje obnova vlakové dopravy: „,Podívej se, vlak‘ řekl Antoš, jako by tento dopravní prostředek viděl po prvé v životě. Dívali se dojatě, jak vláček, neustále houkaje, vjíždí do malého nádraží a brzdí před staniční budovou. ,Už tu nebudeme sami‘ řekl Antoš. ,Člověče, jak sem začnou znova jezdit vlaky, to máš zrovna, jako by

³⁷⁷ Citováno z: TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnutí Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009. ISBN 978-80-7294-418-7. s. 136.

³⁷⁸ Více v publikaci: SPURNÝ, M. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha : Antikomplex, 2011. 373 str. ISBN 978-80-904421-3-9.

se v mrtvém znova rozproudila krev.“³⁷⁹ Postupné budování hospodářství a návrat zdejšího průmyslu (obnova fungování továren na textil a na kuličková ložiska) je předzvěstí nástupu lepších časů.

V Durychově próze *Boží duha* nahlíží vypravěč do opuštěných chalup. Shledává, že lidé, kteří odtud narychlo odešli, nestihli si s sebou vzít ani to nejnezbytnější. Také v zarostlých polích „zarůstalo tu ještě leccos, co čekalo na hospodáře, který by si to vzal.“³⁸⁰ Vyjádření víry v návrat k normálnímu životu lidí je naznačen spíše v příběhu dvou ústředních postav (přeneseně v česko-německém smíření), než v konkrétní proměně opuštěné osady.

V Körnerově *Adelheid* přijíždí vlakem Viktor do krajiny, která na sobě nese znaky nedávno skončené války – vytrhané kolejnice, v poli se válející prostřílené přilby vojáků, poházené německé uniformy apod. Na druhou stranu – právě zmíněná obnova vlakové dopravy do pohraničí představuje postupný návrat k původnímu životu (podobně jako u zmíněného Řezáče). Snahu vrátit věci do zajetých kolejí odpovídá i přání vrchního strážmistra, aby sem přibyly děti a mohla se opětovně otevřít škola (fungující zatím jako dočasná policejní stanice).

Ve druhé Körnerově zkoumané próze, tedy v *Zániku samoty Berhof*, je zmíněn v potoce naplavený nepořádek – prostřelená německá přilba, krabice od konzerv, bedny od granátů. Poručík si všímá rovněž otvorů po kulkách ve zdi místní hospody. Mechem zarůstající díry jako by ukazovaly marnou snahu zahladit viditelné stopy po nedávných krutostech. Výjev až nápadně připomíná scénu z *Adelheid*, kdy si Viktor prohlížel otvor po kulce v rozbitém zrcadle.

Ve stejné novele se však na podzim roku 1945 život místních vrací v mnoha ohledech do své původní podoby, a to zejména v prostoru města. V hospodě se baví lidé, obnovují se zásoby (jídla i pití, zejména si užívají dostatek alkoholu). Méně zásobovaná je lékárna, kam Ulrika přijíždí pro injekce a léky určené Erichovi. Ve městě se vnímá chybějící zvuk kostelních zvonů odbíjejících hodiny (podobný motiv je vidět i v novele *Adelheid*, kde chybí srdce zvonu u dveří do zámečku).

³⁷⁹ Citováno z: ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveďeno. s. 147–148.

³⁸⁰ Citováno z: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuveďeno. s. 75.

Určitý kontrast mezi přírodní krajinou a lidským společenstvím po válce můžeme shledávat ve výjevech podzimních plodných stromů a zarostlých polí, jejichž úroda leží ladem (lidé se obohacují o jiné věci, než aby je zajímalo ovoce či obilí ve vysídlené krajině). Původním německým lidem opuštěné pohraničí je vymřelé, příroda však plodí stále. V obou Körnerových prózách se některá z postav zakousne do hrušky, v Durychově novele trhají vypravěč i dívka ze stromu jablka. Opakovaným motivem jsou nikým nesbírané a tlející plody třešní v románu *Peníze od Hitlera*.

Ve *Zdivočelé zemi* se Antonín Maděra pere s tím, nakolik se jeho rodná vesnice po válce proměnila. Na místech, kde kdysi bujel život, je mrtvo, což pociťuje zejména, když přichází pěšky do Svatého Štěpánu. Přitom je to právě on a parta jeho přátel, kteří díky tvrdé práci vrací život do zdánlivě vymřelého statku. Vyklízejí nepořádek, nahání po okolí poztrácený dobytek a zavádí znovu elektřinu. Ve vesnici je již otevřený koloniál Hubačky, který stejně jako Ilončino kadeřnictví napovídá, že se místní obyvatelé (z nichž většinu tvoří nově příchozí osadníci) snaží začít znovu žít (definitivní příslib lepších časů představuje zneškodnění nepřátelského kolaboranta Karla Kučery, který se skupinou Němců organizoval násilné a loupežné akce). Víra v lepší budoucnost díky skončení poválečných násilností je vyjádřena rovněž v *Nástupu* či *Zániku samoty Berhof*.

Návrat k původnímu životu ve vsi Perná (*Vyhnání Gerty Schnirch*) probíhá postupně. Místní komisař Schmidt se z hospody, kde dočasně působí, musí přestěhovat jinde, protože se vrací její majitel, za války totálně nasazený v Německu. Na podzim je ve vesnici znovu otevřený koloniál. Ve stejné době sem znovu obnoveným vlakovým spojením přijíždí skupiny brigádníků na výpomoc. Jako první chvíle opravdové poválečné radosti vnímají místní dožínkové slavnosti (jichž se smí účastnit i Němky, které si zde poprvé připadají opět jako lidi). Je paradoxní, že popsán návrat k normálnímu (předválečnému) životu v obci trval jen chvíli, neboť při Gertiných pozdějších návštěvách Perné zjišťuje, že nově příchozí rodiny tu obsadily prakticky většinu chalup, němečtí starousedlíci byli kromě několika málo případů vyhnáni nebo utekli sami, a život obce je tak vpravdě zcela odlišný.

Závěr

Ve své diplomové práci s názvem *Obraz poválečného pohraničí ve vybraných prózách české literatury* jsem si dal za cíl srovnat to, jak je ve zvolených dílech zobrazeno poválečné pohraničí, a rovněž jsem se pokusil zmapovat, jak se v prózách s touto tematikou proměňují vztahy mezi Čechy a Němci. Než naplněnost cílů zhodnotím, dovoluji si připomenout, jak jsem postupoval.

Nejdříve jsem se pokusil krátce stanovit základní pojmosloví, se kterým bylo třeba v mé práci operovat. Následně bylo mým cílem postihnout v posledních dvou staletích naší historie vývoj česko-německých vztahů, jejichž eskalace vyvrcholila především za druhé světové války, kdy ještě po jejím skončení docházelo k dodatečnému vyrovnávání účtů na obou stranách.

V další části práce jsem se snažil komplexně postihnout, jak se obraz poválečného pohraničí objevoval a proměňoval v české literatuře uplynulých osmdesáti let. Zejména současný zájem spisovatelů o toto téma mohl naznačit, že je problematičností této historické éry stále aktuální.

Poté jsem se pokusil představit jednotlivé autory, jejichž díla jsem si vybral k analýze zvoleného tématu. Mimo úvodní medailon o životě každé literární osobnosti, v němž jsem se snažil objevit motivy, které mohly stát za volbou beletristického zpracování tématu poválečného pohraničí, jsem se pokusil charakterizovat celkovou literární tvorbu jednotlivých spisovatelů. Součástí kapitoly bylo rovněž základní představení vybraných próz, postihnutí základní dějové linie a charakteristika ústřední postavy (případně dvojice postav).

V poslední části své práce jsem se dostal k samotné komparaci toho, jak je ve zkoumaných dílech vyličen obraz poválečného pohraničí. Pokusil jsem se o to srovnání próz Václava Řezáče *Nástup*, Jaroslava Durycha *Boží duha*, Vladimíra Körnera *Adelheid* a *Zánik samoty Berhof*, Jiřího Stránského *Zdivočelá země*, Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* a Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*.

Výsledná komparace mi odhalila fakt, že je historická situace v českém poválečném pohraničí v literatuře zpracována skutečně pestrým způsobem. Každé ze zkoumaných děl nabídlo osobitý, značně odlišný pohled na to, jak asi dějinné události probíhaly

a nakolik ovlivnily životy místních obyvatel. Při srovnání bylo třeba zhodnotit, že všechny srovnávané prózy obraz poválečného pohraničí beletrizují a že každá z nich pak ve svém zpracování odráží dobové kulturně-společenské požadavky na to, jak má být otázka česko-německých vztahů reflektována.

Zjistil jsem, že každá z próz volí určitou perspektivu, jak dějinné události zachytit. Tato perspektiva je v některých případech podobná (např. prózy *Boží duha* a *Adelheid* zachycují události skrze vztah Čecha k Němce; prózy *Zánik samoty Berhof* a *Peníze od Hitlera* představují dění v poválečném pohraničí očima patnáctileté dívky apod.), v jiných případech je však diametrálně odlišná (např. v prózách *Nástup* a *Zdivočelá země* zastávají hlavní hrdinové odlišná ideologická přesvědčení, román *Nástup* zachycuje vysídlování německého obyvatelstva Čechem, zatímco hrdinka románu *Vyhnaní Gerty Schnirch* je jím coby Němka sama zasažena apod.).

Stejně tak je možné říci, že každá z literárních fikcí dokáže různou měrou reflektovat skutečné dějinné události v poválečném pohraničí tak, jak jej představuje odborná historická literatura, obecně si dovoluji soudit, že jsou zkoumané prózy v tomto ohledu značně věrohodné. Během komparace bylo třeba si uvědomit, že některé představují dějinné momenty především skrze osobní příběh ústřední postavy (proto byly ostatně v práci již dříve představeny), zatímco jiné potlačují historickou přesnost na úkor svého zobecňujícího poselství.

Už při výběru vhodných próz bylo zřejmé, že jsou jejich děje různou měrou zasazeny do bouřlivých dní, týdnů a měsíců po skončení druhé světové války v roce 1945. Základními dějinnými procesy, které proto dila v prostoru poválečného pohraničí nastiňovala, bylo vysídlování německého obyvatelstva (především živelné) a následné osídlování prostoru pohraničí občany české národnosti. Navíc zkoumané prózy různou měrou zachycují rovněž doznívající akty násilí ze strany Čechů i Němců, odhalují problematické fungování revolučních gard i sběrných a pracovních táborů pro vysídlované německé obyvatelstvo, netají skutečnost, že často docházelo k rozkrádání majetku po vystěhovaných Němcích, ukazují, jak bylo postupně znovu osídlováno vyklizené pohraničí apod. I proto si troufám tvrdit, že můj záměr podat komplexní a přitom různorodý obraz o podobách poválečného pohraničí v české literatuře byl naplněn.

Zbývá uvést překvapivé zjištění, ke kterému jsem došel, totiž jak četně je vlastně obraz poválečného pohraničí v české literatuře zachycen. Mohu na tomto místě uvést, že se jedná o téma stále živé, aktuální a pro spisovatele lákavé. To ostatně podporuje fakt, že v uplynulých dvaceti letech se k těmto historickým okamžikům vrací stále více spisovatelů. Příčinu hledejme v potřebě pojmenovat způsobená traumata a křivdy, které se nejen staly za války českému obyvatelstvu, ale rovněž je Češi sami způsobovali vysídlovaným Němcům. Právě tento druhý pohled na poválečné události byl dlouhou dobu v české kultuře i společnosti tabuizován, výrazným ulehčením byl argument kolektivní viny Němců za způsobené hrůzy války. Nezbyvá než věřit, že nynější detabuizace a s ní související popularizace tématu může představovat vhodnou cestou k vzájemnému usmíření obou národů v otázce česko-německých vztahů.

Dějinné procesy z konce druhé světové války s přihlédnutím k související problematické otázce vztahu Čechů a Němců tvoří ve zkoumaných prózách to, co můžeme nazvat obrazem poválečného pohraničí. Zachycují dobu, která byla v mnoha ohledech komplikovaná, i prostor, v němž docházelo k vyhroceným sporům, neboť se v něm nacházeli příslušníci dvou různých národů, z nichž každý byl druhou světovou válkou zasažený jinak. Nejen místní rodáci, historici nebo umělci se snaží danou éru nějak reflektovat; je to otázka celé naší společnosti – otázka, jak se vyrovnat s dějinnými a národnostními křivdami, které se nám staly, i traumaty, které jsme naopak sami způsobili.

Dnešní náhled na hodnocení představovaných historických momentů je jiný, než byl před dvaceti, čtyřiceti, osmdesáti lety. A kdo ví, třeba se budoucí generace dokáže nepříjemně doznívající minulosti postavit a prožívané křivdy definitivně urovnat. S ohledem na to, jak silné emoce ve mně zkoumání této tematiky vyvolalo, nezbyvá než dodat, že je to mé vroucí přání.

Resumé

Tato práce se zabývá představením obrazu poválečného pohraničí v prózách Václava Řezáče *Nástup*, Jaroslava Durycha *Boží duha*, Vladimíra Körnera *Adelheid* a *Zánik samoty Berhof*, Jiřího Stránského *Zdivočelá země*, Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* a Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*. Na základě představeného historického vývoje česko-německých vztahů práce mapuje to, jak se tyto vztahy proměňovaly zejména s ohledem na dění v poválečném pohraničí. V něm docházelo k procesům odsunu německého obyvatelstva a opětovnému osidlování vysídleného pohraničí Čechy. Oba tyto procesy jsou (stejně jako problematická otázka česko-německých vztahů) v prózách silně reflektovány. Celkový obraz o poválečném pohraničí pak přináší srovnání společných a rozdílných rysů nejen v prózách jako takových, ale rovněž s přihlédnutím ke specifické perspektivě, kterou pro zachycení své výpovědi jednotliví autoři zvolili, i k době, ve které jejich díla byla napsána.

Seznam použitých zkratek

AMU:	Akademie múzických umění
ELK:	časopis Evropského literárního klubu
KSČ:	Komunistická strana Československa
MNO:	ministerstvo národní obrany
MNV:	místní národní výbor
NSDAP:	Národně socialistická německá dělnická strana (německy: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
ONV:	okresní národní výbor
RAF:	britské vojenské letectvo (anglicky: Royal Air Force)
RG:	revoluční garda
SČSS:	Svaz československých spisovatelů
SdP:	Sudetoněmecká strana (německy: Sudetendeutsche Partei)
UNRRA:	mezinárodní organizace na pomoc obětem války (anglicky: United Nations Relief and Rehabilitation Administration)

Seznam použité literatury

Primární zdroje

1. DENEMARKOVÁ, R. *Peníze od Hitlera (Letní mozaika)*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006, 248 s. ISBN 80-7294-185-2.
2. DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991, 176 s. ISBN neuvedeno.
3. KÖRNER, V. Adelheid. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 9–102.
4. KÖRNER, V. Zánik samoty Berhof. In: KÖRNER, V. *Podzimní novely*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1983. ISBN neuvedeno. s. 103–212.
5. ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951, 472 s. ISBN neuvedeno.
6. STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997, 872 s. ISBN 80-7176-497-3.
7. TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Vyd. 1. Brno : Host, 2009, 416 s. ISBN 978-80-7294-418-7.

Sekundární zdroje

1. ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Vyd. 1. Středokluky : Zdeněk Susa, 2010, 332 s. ISBN 978-80-86057-67-5.
2. BEČKOVÁ, M. Radka Denemarková: Peníze od Hitlera. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 499–505.
3. BROŽOVÁ, V. Jiří Pejša. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 29. 10. 2006 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=617&hl>.
4. BROŽOVÁ, V. Zdeněk Mahler. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 21. 5. 2018 [cit. 15. 3. 2021.].

Dostupné z:

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=603&hl>>.

5. ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005, 359 s. ISBN 80-7204-419-2.
6. Česká televize 24. „Zdivočelou zemi jsem napsal ze vzteku,“ říká Jiří Stránský [online]. Praha : Česká televize ©1996–2015, 19. 2. 2012 [cit. 20. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/165011-zdivocelou-zemi-jsem-napsal-ze-vzteku-rika-jiri-stransky/>>.
7. ČTK. Bílá voda. Brněnská literární hvězda Tučková pracuje na novince. In: *Seznam zprávy* [online]. Aktualizováno 31. 10. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/bila-voda-brnenska-literarni-hvezda-tuckova-pracuje-na-novince-126787>>.
8. DENEMARKOVÁ, R. *Oficiální stránky české spisovatelky, dramatičky, esejistky a překladatelky německé literatury* [online]. Praha: Radka Denemarková ©2021 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://denemarkova.eu/cs/about/>>.
9. DENEMARKOVÁ, R. *Žádná podobnost není náhodná*. AV, 2009, č. 3. Dostupné online: <https://www.pwf.cz/archivy/texty/clanky/radka-denemarkova-zadna-podobnost-neni-nahodna_3077.html>.
10. DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994, 490 s. ISBN 80-85491-84-2.
11. DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 22. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.
12. DOMBROVSKÁ L. Výjimečná žena budiž posuzována jako muž! *Divadelní noviny*, 2018, roč. 27, č. 5; s 4.
13. DOSTÁL, V. *Zrcadla podél cest*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1987, 265 s. ISBN neuvedeno.
14. DURYCH, Jaroslav. *Vzpomínky z mládí*. 2. vyd. Praha : L. Kuncíř, 1931, 189 s. ISBN neuvedeno.

15. DURYCH, Václav. *Vzpomínky na mého otce: životopis Jaroslava Durycha*. Vyd. 1. Olomouc: Votobia, 2001, 501 s. ISBN 80-7198-463-9.
16. FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014, 817 s. ISBN 978-80-200-2410-7.
17. FIALOVÁ, A. Kateřina Tučková: Vyhnání Gerty Schnirch. In: FIALOVÁ, Alena, ed. *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2410-7. s. 587–595.
18. GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957, 143 s. ISBN neuvedeno.
19. HÁJKOVÁ, A. Jaroslav Durych. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1985, 830 s. ISBN neuvedeno.
20. HANUŠ, M. V kontrastu temné a bílé; rozhovor se scénáristou a spisovatelem Vladimírem Körnerem. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 31–39.
21. HAMAN, A. Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 96–107.
22. HEJKOVÁ, K. Körner vstupuje na divadelní prkna. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 132–133.
23. HLOUŠKOVÁ, L. Spisovatelka Kateřina Tučková: Zlomily to bohyně. *Právo* [online]. Aktualizováno 29. 3. 2015 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/spisovatelka-katerina-tuckova-zlomily-to-bohyne-287816>>.
24. HODROVÁ, D. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu*. In : *Vztahy a cíle socialistických literatur*. První vydání. Praha : Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1979, 254 s.
25. HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004, 198 s. ISBN 80-7294-127-5.

26. HORÁK, O. Český lev je pochodem plagiátorů; filmový scénárista a prozaik Vladimír Körner tvrdí, že s psaním skončil. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 189–192.
27. HRUŠKA, P. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2008, 738 s. ISBN 978-80-200-1630-0.
28. JANOUŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. Vyd. 1. Praha : Academia, 2012, 487 s. ISBN 978-80-200-2057-4.
29. JANOUŠEK, P. *Svědectví nejen o Gertě Schnirch*. Host 2009, č. 9, s. 62.
30. JAREŠ, M. Dalibor Kozel. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 19. 2. 2021 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1710&hl>>.
31. KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, 2008, 502 s. ISBN 978-80-7363-146-8.
32. KLEVISOVÁ, N. Berme to jako opus na rozloučenou. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 174–181.
33. KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. 246 s. ISBN 978-80-7272-237-2.
34. KUDRNÁČ, J. Jaroslav Durych: Boží duha. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945–1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 31–32.
35. KURAL Václav a Zdeněk RADVANOVSKÝ. *Sudety pod hákovým křížem*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Albis international, 2002, 547 s. ISBN 80-86067-66-1.
36. LANTOVÁ, L. *Jaroslav Durych*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 07. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl>>.
37. LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. Vyd. 1. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005, 139 s. ISBN 80-86026-31-0.

38. LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. Vyd. 1. Praha : Český spisovatel, 1995, 173 s. ISBN 80-202-0545-4.
39. MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 1; do roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015, 607 s. ISBN 978-80-242-4818-9.
40. MACHALA, L. a kol. *Panorama české literatury 2; od roku 1989*. Vyd. 1. Praha : Knižní klub, 2015, 303 s. ISBN 978-80-242-5054-0.
41. MALÁ, Z. *Radka Denemarková*. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 15. 3. 2012 [cit. 10. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1376&hl=Denemarkov%C3%A1>>.
42. MARTINKOVÁ, E. *Stereotypy v díle Vladimíra Křenera*. Brno, 2011, 82 s. Diplomová práce (Mgr.), Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Mgr. Petr Bubeníček, Ph.D.
43. MRŇKA, J. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Vyd. 1. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, 343 s. ISBN 978-80-88292-31-9.
44. NOVÁK, Jan. Za zbytky magie do Kopic. *Týdeník Rozhlas*, 2012, roč. 22, č. 18, s. 44.
45. NOVÁKOVÁ, Lucie. Dobře udělaná komerce. *Protimluv*, 2007, roč. 6, č. 1-2, s. 49.
46. NOVOSAD, L. Denemarková popsala stav, kdy se smysl života na člověka vykašle. *iDnes.cz* [online]. Aktualizováno 4. 11. 2019 [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.idnes.cz/kultura/divadlo/denemarkova-popsala-stav-kdy-se-smysl-zivota-na-cloveka-vykasle.A090102_221831_divadlo_jaz>.
47. NOVOTNÝ, V. Jindřiška Smetanová. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 27. 12. 2012 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=435&hl>.

48. NOVOTNÝ, Vladimír a Veronika KOŠNAROVÁ. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>
49. NOVOTNÝ, Vladimír a Veronika KOŠNAROVÁ. Zdeněk Šmíd. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 22. 12. 2008.[cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=487&hl>.
50. NOVOTNÝ, V. Tragédie pohraničí. *Mladá fronta Dnes*. 1992, č. 136, s. 14.
51. PATOČKA, J. Doslov. In: DURYCH, J. *Boží duha*. Vyd. 2. Praha : Melantrich, 1991. ISBN neuvedeno. s. 157–170.
52. PERZI, Niklas, Hildegard SCHMOLLER, Ota KONRÁD a Václav ŠMIDRKAL, ed. *Nachbarn: ein österreichisch-tschechisches Geschichtsbuch*. Weitra: Verlag Bibliothek der Provinz, 2019. 416 s. ISBN 978-3-99028-817-7.
53. PEŠTA, P. Věra Sládková. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 12. 2006 [cit. 16. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=863&hl>.
54. RESLOVÁ, M. Porta Apostolorum – drásavý příběh. In: *Scena.cz* [online]. 10. 10. 2005 [cit. 17. 3. 2021]. Dostupné z: <<http://www.scena.cz/index.php?d=1&o=1&c=4868&r=2>>.
55. ROZŠAFNÁ, Michaela. *Mediální ohlas literární tvorby s vězeňskou tematikou Jiřího Stránského*. Praha, 2014, 76 s. Diplomová práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D.
56. RYČL, F. Karel Ptáčník: Město na hranici. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 183–184.
57. RYČL, F. Václav Řezáč: Nástup. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 193–194.
58. SEIBT, F. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia, 1996, 446 s. ISBN 80-200-0577-3.

59. SEMOTANOVÁ, Eva a kol. *ČESKO Ottův historický atlas*. Vyd. 1. Praha : Ottovo nakladatelství, 2012, 408 s. ISBN 978-80-7360-577-5.
60. SLÁDEK, M. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Vyd. 1. Praha : Pragma, 2002, 205 s. ISBN 80-7205-901-7.
61. SLÁDEK, P. Körner. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 143–148.
62. SOGEL, D. *Soužití českých a německých pracovníků Krkonošské papírny v Hostinném mezi lety 1932-1949* [online]. 2018 [cit. 2020-03-22]. Vedoucí práce Matěj Spurný. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/190527>>.
63. SOMMER, K. *UNRRA a jiné zahraniční podpůrné akce v oblasti ZNV - expozitury v Ostravě*. Slezský sborník = Acta Silesiaca 93, č. 3, (1995). s. 233-237.
64. SOLDÁN, L. Vladimír Körner. In: BLAHYNKA, Milan. *Čeští spisovatelé 20. století: slovníková příručka*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1985. ISBN neuvedeno. s. 286 – 288.
65. SOUKAL, J. Vladimír Körner: Slepé rameno. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 102–103.
66. SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex, 2011, 373 s. ISBN 978-80-904421-3-9.
67. STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1991, 536 s. ISBN 80-200-0328-2.
68. STANĚK, Tomáš a Adrian von ARBURG. *Organizované divoké odsuny?: úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny. 2005. ISSN 1210-7050.
69. STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Adelheid. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 103–104.
70. STEINOVÁ, R. Vladimír Körner: Slepé rameno. In: DOKOUPIL, Blahoslav a Miroslav ZELINSKÝ. *Slovník české prózy 1945-1994*. Vyd. 1. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 104–105.

71. SVOBODA, R. Dikobraz. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 5. 2006 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=89&hl>>.
72. ŠVANDELÍK, J. Kéž bych byl špatným prorokem. In: KÖRNER, V. *Rozhovory 1964–2009*. Vyd. 1. Praha : Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-237-2. s. 57–59.
73. TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947-1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 76–87.
74. TUČKOVÁ, K. Fabrika. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/fabrika/>>.
75. TUČKOVÁ, K. O autorce. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/o-autorce/>>.
76. TUČKOVÁ, K. Ostatní publikace. In: *Kateřina Tučková* [online]. Aktualizováno 20. 9. 2020 [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://www.katerina-tuckova.cz/ostatni-publikace/>>.
77. VIZINA, P. Podcast: Na hřbitově v Bílé Vodě mi došlo, že řeholnice komunisty převezly. In: *Magazín Aktuálně.cz* [online]. 6. 1. 2021 [cit. 13. 3. 2021]. Dostupné z: <<https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/podcast-na-hrbitove-v-bile-vode-mi-doslo-katerina-tuckova/r~dcf8ae864fbd11eb842f0cc47ab5f122/>>.
78. VOJTKOVÁ, M. Karel Steigerwald. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 8. 3. 2008 [cit. 17. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=976>>.
79. WIENDL, Jan a Milena VOJTKOVÁ. Alex Koenigsmark. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 6. 1. 2009 [cit. 17. 3. 2021.]. Dostupné z: <www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=457&hl>.

80. WIENDL, Jan a Veronika KOŠNAROVÁ. *Vladimír Körner*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 10. 1. 2009 [cit. 28. 2. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=503&hl=K%C3%B6rner+>>.
81. ZANDOVÁ, G. Nástup Václava Řezáče – český koloniální román. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 88–97.
82. ZELINSKÝ, M. Dnešek. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 31. 5. 2006 [cit. 15. 3. 2021.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=93&>>.